

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam

2024. 2. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

-
- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2023. évi tevékenységéről
 - Fotónegatívok és konzerválásuk
 - Interjú Radics Kálmánnal
 - Egy online gyűjtemény magyar vonatkozásai
 - Hét levéltár – hét középiskolai foglalkozás

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 3200 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam ▪ 2024. 2. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

a Magyar Kultúráért Alapítvány,
a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

RETÖRK!
Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Kiss Norbert Péter, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz	
Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2023. évi tevékenységéről	5
MŰHELYMUNKÁK	
Vizuális szemle – <i>Tanulmányok a vizuális levéltári források kezeléséről</i> (Németh Ágnes)	15
Orosz Katalin	
Fotónegatívok és konzerválásuk – egy nemzetközi kurzus tapasztalatai	18
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Hajdúböszörmény – Debrecen	
<i>Interjú dr. Radics Kálmánnal – Beszélgetőtárs: Szálkai Tamás</i>	29
KILÁTÓ	
Ordasi Ágnes	
Indeficienter – a hungarikakutatás múltja, jelene és jövője (?) a Rijekai Állami Levéltárban	40
Miklós Dániel	
Egy online gyűjtemény magyar vonatkozásai <i>Magyar relevancia a Unitarian Service Committee online elérhető anyagaiban</i>	51
MÉRLEG	
A nemzet levéltára. <i>Fejezetek az Országos Levéltár történetéből</i> (Világi Dávid)	59
Nagyatádi Visy László pécsi főispán háborús naplója I. (Vörös Zsolt)	63
Berkes József – Szerényi Ildikó: Keresem őseimet <i>Családtörténet-kutatói kalauz</i> (Miklós Dániel)	66
99 év 99 kép. <i>Fényképek Habsburg Ottó életéből</i> (Bodnár Krisztián)	69
HÍREK	
A mesterséges intelligencia használata a levéltári gyakorlatban <i>Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete Informatikai Szekciójának szakmai napjáról</i> (Gerhard Péter)	71
Hét levéltár – hét középiskolai foglalkozás a történelem különböző korszakaiból <i>Levéltár-pedagógiai workshop és továbbképzés az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában</i> (Lengyel Eszter)	76
Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása 2023 (Török Ádám)	82
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	90
IN MEMORIAM	
Réfi Veronika (Németh Ágnes)	99
Kellner Judit (Sipos András)	101

Bodnár Krisztián, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Gerhard Péter, osztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Lengyel Eszter, közművelődési munkatárs

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Miklós Dániel, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Tudományos Igazgatóság

Németh Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Ordasi Ágnes, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Orosz Katalin, főrestaurátor

- Budapest Főváros Levéltára

Sipos András, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára

Török Ádám, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Vörös Zsolt, egyetemi hallgató

- Pécsi Tudományegyetem

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2023. évi tevékenységéről

A Levéltári Szakfelügyelet az év során a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyelettről szóló 7/2002. (II. 27.) NKÖM rendelet alapján végezte tevékenységét és ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015. (V.27.) EMMI rendeletben (R.) megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését.

A szakfelügyelet 2023. évi ellenőrzési munkájának alapját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és a minisztérium jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) által az Ltv. 17. § (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban továbbra sem szerepel az Ltv.-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, ezért a vizsgálat erre az intézményre nem terjedt ki. A 2022. évhez képest az ellenőrzött közlevéltárak száma nem változott.

A szakfelügyelet 2020–2024 közötti ötéves stratégiai tervének megfelelően az ellenőrzés 2023-ban a gyűjtőterületi munkát, az iratkezelés, illetve a selejtezés levéltári ellenőrzését, valamint a levéltári szervnyilvántartás szabályosságát és naprakész voltát érintette.

A 40 hazai nyilvános magánlevéltárat két magánlevéltári szakfelügyelő ellenőrzi. Az ellenőrzési stratégia alapján a nyilvános magánlevéltárak teljes körét három év alatt látogatja végig a szakfelügyelet, ezután új tematika alapján új ciklus kezdődik. Ebben a hároméves ciklusban a levéltárak személyi ellátottságának alakulásával, a levéltári honlapok információtartalmával és az illetékességből történő iratátvételek helyzetével foglalkozik a szakfelügyelet.

A vizsgálatokról készült jelentéseket a levéltár vezetőjének esetleges kiegészítő véleményével együtt a szakfelügyelők elküldték a vezető szakfelügyelőnek, aki azt – saját megjegyzéseivel együtt – továbbította a levéltár fenntartójának.

Az év során elsősorban az éves Ellenőrzési tervben megfogalmazott vizsgálatokat végezte el a szakfelügyelet, a minisztérium rendkívüli vizsgálat lefolytatását egy esetben rendelte el. A Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség levéltáralapítási kérelmet nyújtott be a Kulturális és Innovációs Minisztériumhoz, ezért Szóllás Péter főosztályvezető 2023 novemberében felkérte a szakfelügyeletet a levéltár alapításához szükséges feltételek ellenőrzésére. A helyszíni vizsgálatra 2024 januárjában lehetett sort keríteni.

A Levéltári Szakfelügyelet másik fontos feladatköre a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása. 2023-ban összesen 29 esetben érkezett selejtezési terv, illetve selejtezési jegyzőkönyv az illetékes szakfelügyelőkhöz (alkalmanként több is), akik azokat véleményezték (szükség esetén ellenőrizték vagy módosításukat kezdeményezték), majd a jogszabályoknak megfelelő terveket és jegyzőkönyveket javaslatukkal együtt továbbították jóváhagyásra a vezető szakfelügyelőnek, aki záradékolta azokat.

A Levéltári Szakfelügyelet működésének költségeire a minisztérium által biztosított keret szolgál. Ebből az év során a szakfelügyelet személyi juttatására nettó 10 073 827 Ft-ot, dologi kiadásokra pedig kb. 195 472 Ft-ot költött a Magyar Nemzeti Levéltár. A fentiekén túl a minisztérium a 2023. évi többletfeladatok elvégzésére 10 millió Ft további támogatást is nyújtott, amelyet a munkában részt vevő kollégák személyi juttatására fordítottunk. A szakfelügyelet adminisztrációs feladatait továbbra is a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa, Morvay Diana látja el.

A Levéltári Szakfelügyelet 2023. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, Szepessy Judik Dorottya, Tóth Eszter, dr. Csízi István, dr. Káli Csaba, dr. Jakab Réka, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint az említett szakfelügyeleti titkár (Morvay Diana) hajtotta végre.

Közlevéltárak ellenőrzése

Az Ellenőrzési terv a 2023. évre a közlevéltárak esetében két feladatot határozott meg: az első félévi ellenőrzés nem igényelt helyszíni vizsgálatot, míg a második félévi vizsgálat lefolytatásához a szakfelügyelőnek mindenképpen személyesen kellett ellátogatnia az adott intézménybe.

A közlevéltárak esetében a szakfelügyelők az év első felében az alábbi területeken végeztek vizsgálatot:

- Hány – illetékességi körbe tartozó – szervről van tudomása a levéltárnak, ezek közül mennyiről vezetnek szabályos, a R. 6. §-ának megfelelő szervnyilvántartást?
- Vannak-e olyan, az illetékességi körbe tartozó szervek, amelyekkel még nem sikerült felvenni a kapcsolatot? Ha igen, mi ennek az oka?
- 2022-ben teljesültek-e a R. 6. § (3) bekezdésében foglalt, a szervnyilvántartás adatállományának az MNL részére történő átadására vonatkozó előírások? (A kérdés nem vonatkozik azon közlevéltárakra, amelyeknek illetékessége kizárólag saját fenntartójára terjed ki.)
- Papír alapon vagy elektronikusan vezetik a szervnyilvántartást? Utóbbi esetben teljesülnek-e a R. 6. § (9) bekezdésében foglalt követelmények?
- Nyilvántart-e a levéltár a R. 6. § (10) bekezdése szerinti privatizált szervezetnél a privatizálás előtt keletkezett maradandó értékű irattári anyagot, illetve ilyen szervet?

- A levéltárnak a R. 8. § (2) bekezdése szerinti ellenőrzési terve megfelel-e az erre vonatkozó előírásoknak? (Kérjük a 2022. évi ellenőrzési tervet megküldeni a szakfelügyelő részére!)
- Amennyiben a levéltár nem rendelkezik ellenőrzési tervvel, milyen elvek alapján és milyen rendszerességgel végzi a levéltár az iratkezelés ellenőrzését?
- Évente átlagosan hány iratkezelési szabályzatot, illetve selejtezési jegyzőkönyvet hagy jóvá a levéltár?
- Végez-e a levéltár a R. 14. §-a szerinti gyűjtőmunkát? Ha igen, a R. 14.§ a) bekezdés mely pontja szerint, honnan és milyen mennyiségben vett át maradandó értékű magániratot az intézmény a vizsgált időszakban?
- Az elmúlt öt évben vett-e át maradandó értékű magániratot letéti szerződés alapján megőrzésre a levéltár a R. 16. §-a szerint? Ha igen, honnan és milyen mennyiségben?
- A levéltár illetékességi körébe tartozó szervek esetében felmerült-e már az igény a 34/2016. (XI.30.) EMMI rendelet szerint elektronikus formában tárolt maradandó értékű köziratok átadására?
- A levéltár felkészült-e a 34/2016. (XI.30.) EMMI rendelet szerinti elektronikus iratátvételre?

A második félévben a helyszíni vizsgálatot az alábbiak szerint végezték a szakfelügyelők:

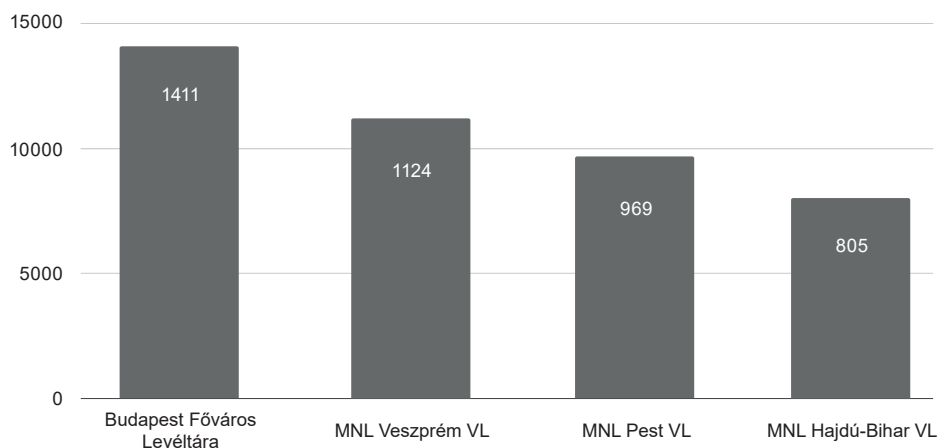
- Szabályosan és minden szervre kiterjedően vezeti-e a levéltár a R. 6. §-ában meghatározott szervnyilvántartást?
- Az iratkezelések ellenőrzése éves ellenőrzési terv szerint történik-e?
- Az iratkezelés ellenőrzése során teljesülnek-e a különböző szervtípusok ellenőrzési gyakoriságával kapcsolatos követelmények a R. 8. § (2) bekezdése szerint?
- Teljesülnek-e az ellenőrzés tartalmával kapcsolatos követelmények a R. 8. § (3) bekezdése szerint?
- Az iratkezelés ellenőrzését a R. 8. § (5) bekezdésében meghatározott személyek végzik? Ha nem, mi ennek az oka?
- Az iratkezelés felügyelete kiterjed-e az elektronikus iratkezelő/dokumentumkezelő rendszerek ellenőrzésére is? Ha igen, az elektronikus iratkezelés mely területeit vizsgálja a levéltár?
- Az irattári anyag selejtezése során teljesülnek-e a R. 9. § (2)–(5) bekezdésében megfogalmazott feltételek?
- Rendelt-e el a levéltár a R. 9. § (6) bekezdése szerinti kényszersелеjtezést? Ha igen, milyen okból és milyen mennyiségben?
- Az iratanyag levéltári átadása megfelel-e a R. 12. §-ában, valamint a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII.29.) Korm. rendelet 65. §-ában meghatározott követelményeknek?
- Amennyiben a levéltár rendelkezik az elektronikus iratok átvételének feltételeivel, akkor érvényesülnek-e az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről szóló 34/2016. (XI.30.) EMMI rendelet erre vonatkozó előírásai?

- Amennyiben folytat magániratgyűjtési gyakorlatot az intézmény, milyen formában kerültek ilyen iratok a levéltárba az elmúlt öt évben? Ezekben az esetekben teljesültek-e a R. 15. §-ában szabályozott szerződéskötési követelmények?
- Amennyiben az elmúlt öt évben vett át letéti megőrzésre magániratot a levéltár, teljesültek-e a letéti szerződés tartalmi elemeire vonatkozó előírások a R. 16. § (3) bekezdése szerint?

A 2023. évi szakfelügyeleti ellenőrzések tapasztalatai a közlevéltárakban

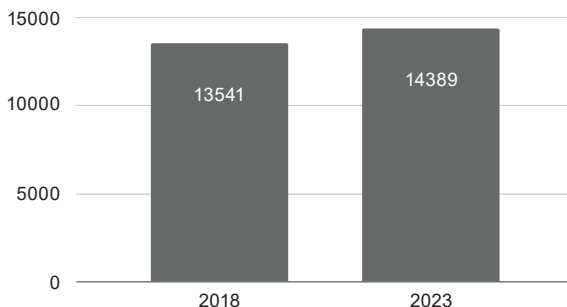
A hazai közlevéltárak 2023-ban összesen közel 14 500 iratképző szervet tartottak nyilván, ez a szám azonban csak nagyságrendileg értelmezhető, ugyanis a nyilvántartásba vétel nem mindenütt történik egységes elvek alapján. Ennek jellemző példája, hogy a felsőoktatási intézmények levéltárai közül némelyek egyetlen illetékes szervről, a fenntartó egyetemről számoltak be, míg mások az adott szerv minden önálló iktatóhelyét (egyetemi karokat, intézeteket, esetlegesen tanszékeket is) külön egységként regisztrálták. Több helyen ugyanakkor azt tapasztalták a szakfelügyelők, hogy a levéltár csak az iratképző szervek számát tudta megadni, azok nyilvántartásba vétele vagy értékhatár szempontjából történő besorolása csak részben történt meg. A nyilvántartásba vétel nem jelenti egyúttal azt is, hogy az adott szerv/szervezeti egység minden szükséges adata rendelkezésre állna a levéltárban, hiszen az iratképző szervek nagy száma, az államigazgatás gyakori szervezeti változásai és a levéltári létszám korlátai sok esetben lehetetlenné teszik naprakész nyilvántartások vezetését. Összességében megbecsülni sem lehet azon szervek számát, amelyekkel a levéltárak a fenti okok miatt egyelőre nem tudták felvenni a kapcsolatot, mindenesetre a közlevéltárak döntő többsége tud olyan – értékhatár feletti – intézményről, amelynek iratkezelését jelenleg nem tudja ellenőrizni, vagy adott esetben még nyilvántartásba sem tudta venni az érintett szervet.

- A legtöbb iratképző szervvel rendelkező közlevéltárak

Összességében a legtöbb iratképző szervet Budapest Főváros Levéltára tartja nyilván (1411 intézmény), az MNL tagintézményei közül Veszprém vármegyében haladja meg ez a szám az ezret (1124), Pest vármegyében pedig megközelíti azt (969).

- Iratképző szervek számának változása a közlevéltárakban

A hazai közlevéltárak közel felében (az MNL tagintézményeiben és Budapest Főváros Levéltárában) rendelkezésre áll olyan elektronikus nyilvántartórendszer (scopeArchiv), amely megfelel a R. 6. § (9) bekezdésében megfogalmazott feltételeknek, minden más közlevéltárban azonban szükségyszerűen vezetni kell a papíralapú szervnyilvántartást is. Ettől függetlenül a legtöbb helyen valamilyen számítógépes megoldást (leginkább Excel-táblázatokat) is alkalmaznak a szervek adatainak folyamatos kezelésére, ez azonban hivatalos nyilvántartásnak nem tekinthető, legfeljebb a napi keresést segítő segédletnek. Ugyanakkor a scopeArchiv rendszert használó levéltárak jelentős részében sincs olyan állapotban még a feltöltöttség, hogy az a hagyományos, papíralapú szervnyilvántartást teljes egészében ki tudná váltani.

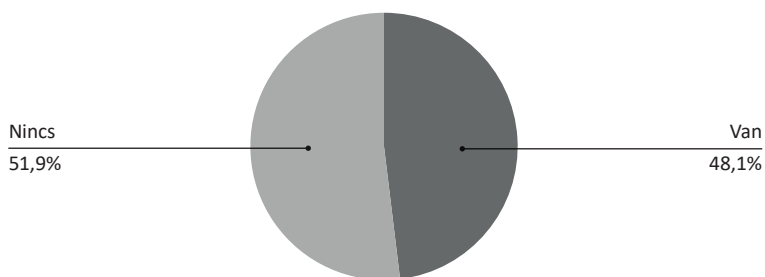
A Levéltári Szakfelügyelet már 2018-ban is megállapította – és ezen a téren azóta érdemi változás nem történt –, hogy a korábbi egységes levéltári nyilvántartórendszer (eArchivum) fokozatos elsozradása után a magyar levéltárügyben jelenleg már kizárólag a scopeArchiv rendszer felel meg a R. vonatkozó előírásainak, így ennek adatokkal való feltöltése és naprakész vezetése rendkívüli jelentőségű a szabályszerű gyűjtőterületi munka szempontjából. A többi közlevéltár számára mindenképpen szükséges volna közös informatikai megoldást találni, amely alkalmas lehetne a szervnyilvántartások egységes vezetésére és a R. célja szerinti központi nyilvántartására is.

Pozitív változásnak tekinthető, hogy míg 2018-ban még két olyan közlevéltárról számoltak be a szakfelügyelők, ahol szervnyilvántartás lényegében nem volt, 2023-ra ebben a két felsőoktatási intézményben is megkezdték a szabályos szervnyilvántartás fokozatos kiépítését.

Az ellenőrzések tanúsága szerint a hazai közlevéltárak nagyobb részében, összesen 27 intézményben egyáltalán nem készítenek ellenőrzési terveket a gyűjtőterületi munka során. E 27 levéltár között 5 olyan intézmény is található, amely különböző okokból nem végez gyűjtőterületi ellenőrző munkát. Általában ezt valamely más szervezeti egység végzi az adott intézményben, de például a Veritas Levéltárának nincsenek illeté-

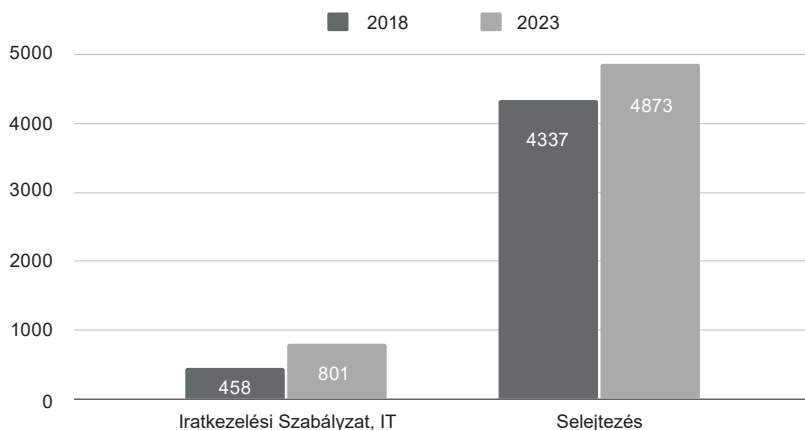
kességi körbe tartozó iratképző szervei. Ellenőrzési terv alapján az összes közlevéltár kevesebb mint fele dolgozik, vagyis 25 intézmény. A szakmai követelményrendelet nem ad lehetőséget arra, hogy a közlevéltár ennek a kötelezettségének – vagyis az ellenőrzési terv készítésének – ne tegyen eleget, még akkor sem, ha az iratkezelés rendszeres ellenőrzésére a személyi erőforrások nem mindenütt elegendőek. Ez a gyakorlat indokolható kisebb, csak néhány iktatóhellyel rendelkező felsőoktatási intézmények levéltári gyakorlatában, nagyobb, sok iratképző szervvel rendelkező levéltárak esetében azonban ez a fajta tervezés elengedhetetlen lenne. Ellenőrzési terv híján a közlevéltárak munkatársai általában ad hoc jelleggel, az aktuális beszállítások, selejtezések kapcsán, vagy rendkívüli események alkalmával tesznek látogatást az iratképző szerveknél.

- Éves szervellenőrzési tervek használata a közlevéltárakban

Az ellenőrzések megállapításai szerint a hazai közlevéltárak évente átlagosan közel 800 iratkezelési szabályzatot véleményeznek/hagynak jóvá, és több mint 5000 selejtezést záradékolnak. Összehasonlítva az 5 évvel ezelőtti adatokkal, ez a szám érezhető emelkedést mutat, hiszen 2018-ban még „csak” 460 iratkezelési szabályzatról és 4300 selejtezésről számoltak be az intézmények.

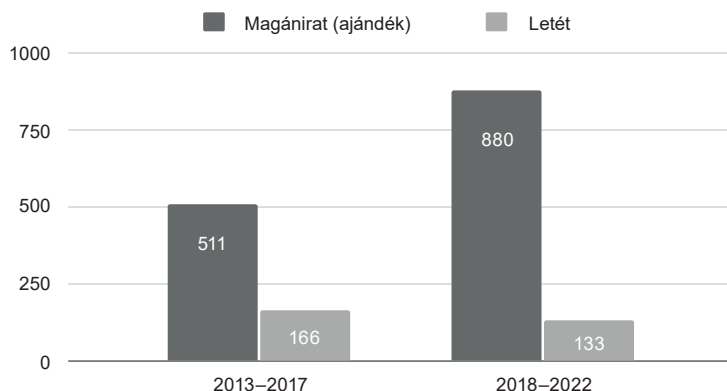
- Iratkezelési Szabályzatok és Irratári tervek véleményezése ill. jóváhagyása a közlevéltárakban

A 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet 14. §-a szerinti gyűjtőmunkát – vagyis magániratok gyűjtését – továbbra is folytat a hazai közlevéltárak döntő többsége: 2018 és 2022 között összesen több mint 880 ifm mennyiségű ilyen típusú iratot vettek át a közlevéltárak. A korábbi periódushoz képest ez az adat jelentős növekedést mutat, hiszen a 2018-as beszámolóban – vagyis a 2013–2017 közötti időszakban – még csak 511 ifm volt ez a mennyiség. A pontos adatok tekintetében fontos kiemelni, hogy ez az adat inkább közelítő jellegű, mivel csak a papíralapú iratok mennyiségét fejezi ki, sok esetben viszont valamilyen elektronikus adathordozón, digitális formátumú iratsorozatok átvétele (is) történik, ezek nyilvántartása, mennyiségük rögzítése pedig jelenleg még nem egységes.

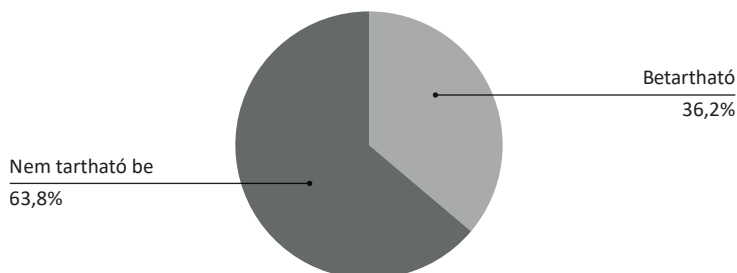
A magániratok letéti átvétele sokkal kevésbé elterjedt formája az iratgyarapításnak a végleges adományozásnál vagy a vásárlásnál, mivel ezt a formát a levéltárak többsége általában nem támogatja, és csak különösen értékes iratanyagok esetében alkalmazza. Mivel ezekben az esetekben a tulajdonos fenntartja magának vagy örökösének a jogot az iratok visszavételére, a közgyűjtemények általában inkább a tulajdonjog végleges átruházását tartalmazó szerződések megkötésére törekkenek. Összességében a közlevéltárak egyötöde, 11 intézmény vett át letétet összesen 133 ifm terjedelemben, ez a 2013–2017 közötti időszakhoz viszonyítva (166 ifm) valamivel alacsonyabb érték.

- Magániratok átvétele a közlevéltárakban

A szakmai követelményrendelet 8. § (2) bekezdésében megfogalmazott ellenőrzési rendszeresség tekintetében nem tekinthetőek pozitívnak a szakfelügyelet tapasztalatai. 5 intézmény egyáltalán nem végez ilyen munkát, mivel vagy más szervezeti egység feladata ez, vagy pedig az adott levéltárnak nincsenek iratképző szervei. A többi közlevéltárból összesen 17 helyen tapasztalták a szakfelügyelők, hogy az ellenőrzési határidőkre vonatkozó előírásokat be tudják tartani az intézmények (36%), míg 30 levéltárban (64%) a szervek nagy száma és/vagy a szűkös létszámhelyzet miatt az ellenőrzések az előírtnál ritkábban valósulnak meg. Fontos tény, hogy ebben a vizsgálati időszakban zajlott le a koronavírus-járvány is, ami értelemszerűen felfüggesztette a személyes irattár-látogatásokat, de a fenti arányok a pandémiától függetlenül is érvényesek.

• A szervellenőrzési határidők betartása a közlevéltárakban

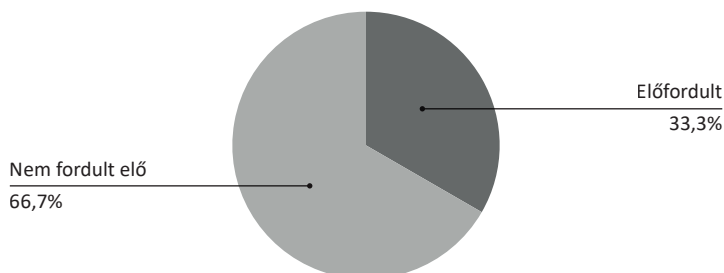
A fentieknél kedvezőbbek voltak a tapasztalatok a levéltári iratkezelés-ellenőrzés terén: ahol megvalósultak az ellenőrzések, ott azt lényegében kivétel nélkül megfelelő végzettségű munkatársak teljesítették a R. 8. § (5) bekezdése szerint, és az ellenőrzések tartalma is alapvetően mindenütt megfelelt az előírásoknak. Ezen a téren érdemi segítséget jelent, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiben egységes, a R. előírásainak megfelelő adatlapokat töltenek ki a szervlátogatások során.

Az iratkezelések alkalmával a levéltárak munkatársai általában rendelkeznek már annyi ismerettel, hogy az elektronikus iratkezelés legfontosabb jellemzőit is ellenőrizni tudják: az ellenőrzést végző intézmények 66%-ában azt tapasztalták a szakfelügyelők, hogy az iratkezelés felügyelete kiterjed erre a területre is.

Az ellenőrzött közlevéltárak döntő többségében szabályosan, a R. előírásainak megfelelően zajlik az iratok selejtezési eljárása: a sokéves tapasztalatnak köszönhetően az előzetesen egyeztetett folyamat során mind az iratképzők, mind pedig a levéltár az előírások szerint jár el az engedélyeztetés, a dokumentálás és a záradékolás folyamatában.

A 2023. évi vizsgálat kiterjedt a kényszerselejtezésekre is. Az összes, gyűjtőterületi feladatokat ellátó közlevéltárból 17 intézmény (36%) számolt be ilyen esetről a vizsgált időszakban. Az összes bejelentett, dokumentált eset száma 41, de joggal feltételezhetjük, hogy ennél jóval több helyen semmisülhettek meg iratok a levéltárak tudta nélkül. A kényszerselejtezések oka leggyakrabban beázás, csőtörés, penészedés vagy az alkalmatlan tárolási körülményekből adódó egyéb fizikai károsodás volt.

• Kényszerselejtezések előfordulása a közlevéltárakban

Elektronikus iratok átvétele terén nem sok változásról lehet beszámolni a 2018-as szakfelügyeleti vizsgálat óta. Elektronikus iratok átadásának igényével 8 intézményben szembesültek a levéltárosok, és ugyanennyi levéltárvezető tekintette saját intézményét alkalmasnak ezek fogadására és biztonságos megőrzésére. A fenti esetek némelyikében feltételezhető, hogy az adott intézmény csupán digitális kép-, hang- vagy videófájlok szerverre mentését tekintette elektronikus adatátvételnak, mivel akkreditált iratkezelő szoftverből történő szisztematikus adatátvétel egyelőre lényegében sehol sem zajlik az országban.

A nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

2023-ban a két magánlevéltári szakfelügyelő összesen 14 nyilvános magánlevéltárat ellenőrzött.

A vizsgálatok alapvetően három területet érintettek:

- a levéltár személyi ellátottságának alakulása az elmúlt 10 éves időszakra vissza-tekinthető jelleggel,
- az illetékességből történő iratátvételek helyzete,
- a levéltár internetes adatszolgáltatásának helyzete.

Az éves ellenőrzési tervnek megfelelően az alábbi nyilvános magánlevéltárakat ellenőrizte a szakfelügyelet:

- Premontrei Prépostság Levéltára (Csorna)
- Győri Egyházmegyei Levéltár
- Miskolci Görögkatolikus Egyházmegyei Levéltár
- Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára (görögkatolikus)
- Prímási Levéltár (Esztergom)
- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)
- Szombathelyi Egyházmegye Levéltára
- Baranyai Református Egyházmegye Levéltára (Pécs)
- Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
- Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára
- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára (Győr)
- Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár
- Soproni Evangélikus Egyházközség Levéltára
- Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár (Szentendre)

Az ellenőrzött nyilvános magánlevéltárak kapcsán általánosságban a következők mondhatók el.

Személyi ellátottság tekintetében az elmúlt tíz évben a vizsgált levéltárak kisebb hányadában stagnálás, többségükben azonban fokozatos, helyenként jelentős mértékű javulás volt tapasztalható. Van, ahol másfélszeresére nőtt a létszám, illetve a szakalkalmazottak heti munkaideje, másutt pedig kisegítő, részfoglalkozású alkalmazottak vagy közmunkások segítik a levéltári munkát.

Az iratátvételek terén elmondható, hogy a 14 levéltárból 3 intézmény már jelenleg is őriz köziratot (egyházi fenntartású oktatási vagy szociális intézménytől), de további 5 helyen is készülnek már köziratok átvételére az intézmény illetékességi körébe tartozó iratképzőktől. A legtöbb helyen az egyházi fenntartású oktatási, szociális intézmények iratkezelésének felügyelete nem tisztázott, pontosabban hivatalosan azt nem vette át a területileg illetékes közlevéltártól az egyházi levéltár.

Az egyes intézmények internetes adatszolgáltatása kapcsán elmondható, hogy 4 kisebb levéltár nem rendelkezik saját oldallal, de valamilyen tájékoztatást minden levéltár nyújt saját elérhetőségéről és a kutatási lehetőségekről. A másik oldalon kiemelendő, hogy 5 intézményben igen korszerű, gazdag weboldal működik és már e-kutatási lehetőségeket is kínálnak. Fontos tény, hogy az egyházi levéltárak közös levéltári segédlete (arca.melte.hu), vagy a közös e-kutatási felület (matricula.hu) rendkívül komoly segítséget nyújtanak irataik eléréséhez. Megemlíthető adalék ehhez, hogy a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban az évek óta rendkívül sikeres e-kutatási szolgáltatás egyetlen év alatt háromszor annyi kutatási esetet generált, mint a hagyományos, helyben történő kutatás ötven év (!) alatt. Ez az egyetlen adat is – amelyet egyébként más, e-kutatási szolgáltatást nyújtó intézmények tapasztalatai is megerősítenek – jól mutatja, hogy az egyházi levéltárakban őrzött, rendkívül értékes iratanyag kutatására mekkora társadalmi igény van, ha azt korszerű és felhasználóbarát módszerekkel dolgozzák fel és teszik hozzáférhetővé.

Vizuális Szemle

Tanulmányok a vizuális levéltári források kezeléséről

A vizuális források jellegzetes irattípust jelentenek a levéltári forrásokon belül, és bár első hallásra általában a fotókra asszociálunk, valójában azonban minden képi ábrázolás közéjük tartozik (a teljesség igénye nélkül pl. festmények, a grafika különböző formái, fotók, képeslapok, egyéb illusztrációk, audiovizuális anyagok). Mivel egyes típusainak levéltári gyűjtése nem olyan régre nyúlik vissza, így kezelésükkel kapcsolatban még nem alakult ki egységes gyakorlat, valamint természetükből (művészeti és információs értékkel is bírhatnak) és adathordozójuk sokszínűségéből fakadóan feldolgozásuk és tárolásuk, valamint közzétételük is számos nehézséget rejt magában.

Most induló cikksorozatunkkal – Vizuális Szemle – a vizuális levéltári forrásokkal kapcsolatos szakmai információéhségre kívánunk reagálni, elsősorban már meglévő levéltári gyűjtemények, s azok gyűjtési, feldolgozási, közzétételi és állományvédelmi gyakorlatának bemutatásával. Mindezzel segítséget szeretnénk nyújtani a levéltári szakmai közösségnek, valamint kérdések és problémák felvetésével diskurzust indítani.

A vizuális forrásokat és felhasználhatóságukat nagy érdeklődés övezi Magyarországon mind a szakmán belül, mind a nagyközönség részéről. Ez utóbbit jól mutatja a Fortepant övező – szinte 2010-es indulása óta töretlen – népszerűség. Ennek oka talán, hogy létrejöttek idején a fotókat is őrző köz- és magángyűjtemények nem jeleskedtek anyagaik hozzáférhetővé és közzétételében, és ez az újfajta kezdeményezés, megtalálva e piaci rést, sikeressé tudott válni. A Fortepannal kapcsolatos egyik legnagyobb kritika, hogy a fotóik számos esetben kontextus nélküliek és a hosszú távon való megőrzésük sincsen biztosítva, ez arra mutat rá, hogy a tudományos igényű hagyományos intézményi struktúra szereplőinek számos olyan szempontot is figyelembe kell venni, amelyet egy magánkezdeményezésű közzétételi portálnak nem. A levéltárak az utókor számára (is) őrzik a maradandó értékű iratokat, biztosítaniuk kell egyrészt ezeknek a forrásoknak a gyűjtését, rendezését, hosszú távú tárolását és mindezek mellett meg kell felelniük a nagyközönség részéről felmerülő közzétételi és megfelelő hozzáférhetőség iránti igényeknek. Talán kissé megkésve, de az elmúlt évtizedben számos levéltár elkezdett reagálni ezekre az új kihívásokra. Az ezzel kapcsolatos levéltári és tágabb közgyűjteményi munkát jól mutatja az elmúlt évek e témában megvalósult különféle rendezvényei (konferenciák, workshopok) és tematikus kötetei. A teljesség igénye nélkül nézzünk meg néhány példát, különösen azokat, ahol különböző gyűjteménytípusok képviselőit ültették egy asztalhoz, hogy ütköztethessék a különféle módszertani megoldásokat.

Budapest Főváros Levéltára 2022 novemberében a Levéltári Nap keretében rendezte meg a *Vizuális várostörténet. A fényképek és a fényképezés szerepe a városi társadalom*

bemutatásában című konferenciát. A rendezvényen – szemben például egy klasszikus történészkonferenciával¹ – a fotók és fotógyűjtemények várostörténeti, társadalomtörténeti megközelítése mellett a különböző gyűjteménytípusok (elsősorban könyvtárak és levéltárak) feldolgozási módszereiről, közzétételi kérdéseiről és tapasztalatairól is szó esett.²

Idén már eddig is gazdag volt a választék, elsősorban a fotókra és audiovizuális tartalmakra vonatkozóan, ugyanis a Néprajzi Múzeum 2024. március 20-án *Fénykép a gyűjteményben, fénykép a kiállításban* címmel a Múzeum Café 97. számának kapcsán szervezett kerekasztal-beszélgetést. A résztvevők különféle köz- és magángyűjteményektől, egyesületektől (pl. Fortepan, MAFOT, MNM, Néprajzi Múzeum, PIM, Robert Capa Központ) érkezett szakértők voltak, a szám témája pedig a fénykép és a fényképezés mint a gyűjteményépítés, feldolgozás, kiállítás eszköze és tárgya, a benne szereplő írások pedig számos fotóarchívumot bemutatnak. Az Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ (OMMIK) által idén áprilisban útjára indított szakmai-módszertani célú *Múzeum Most Műhely* első eseménye a múzeumokban őrzött audiovizuális gyűjtemények gyűjteményezési, nyilvántartási, archiválási és hosszú távú megőrzéssel kapcsolatos kérdéseit járta körbe. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői olyan múzeumok képviselői voltak, amelyek jelentős audiovizuális gyűjteményeket őriznek (Néprajzi Múzeum, PIM, Magyar Környezetvédelmi- és Vízügyi Múzeum, MNM), valamint „jó gyakorlatok” bemutatására is sor került a két legnagyobb magyarországi audiovizuális archívumtól (MTVA Archívuma, NFI-Filmarchívum).

A nemzetközi szakmai közösség is kínál jó lehetőségeket a különféle módszerek megismeréséhez. A fotókkal kapcsolatban kiváló példa erre a European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) által április 9-én tartott *online lecture*, amelyet Jonathan Matthews, a Yad Vashem fotóarchívumának korábbi vezetője tartott, és a fotók gyűjtésének és nyilvántartásának módszertani kihívásait járta körbe. A kérdésekből és válaszokból – többek között az is – kiderült, hogy hasonló problémákkal küzdünk szerte a világ levéltáraiban, és az ilyenfajta diskurzusok közelebb vihetnek minket a megoldás(ok)-hoz. Az audiovizuális tartalmakkal kapcsolatban ilyen találkozási lehetőség a *No Time to Wait!* szimpóziumsorozat, amelyet idén nyolcadik alkalommal rendeznek meg. Ezt a MediaArea³ és mindig az adott vendégintézmény (2019-ben pl. Budapesten az OSA) szervezi általában éves gyakorisággal, ahol a fő téma az *open media* és az *open standard*-ek

¹ Például az ugyanebben az évben a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület által megrendezett Történelem és vizualitás című konferencia.

² A konferenciáról részletesebben ld. Németh Ágnes – Világi Dávid: Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből. Levéltári Szemle, 2022. 4. sz. 96–97. A konferencián elhangzott előadások többsége az URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv XVII. (2023) kötetében jelent meg. Itt érdemes megemlíteni Bataalka Krisztina 2022-ben megjelent, levéltárszakmai szempontból kiváló összefoglalóját a fotó mint levéltári anyagról és konkrétan a BME Levéltárának fotógyűjteményéről, ld. Bataalka Krisztina: „Emlékeink tárháza”. Online helytörténeti fotógyűjtemény a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Per Aspera ad Astra, 2021. 2. sz. 69–80.

³ A MediaArea egy nyílt forráskódú szoftvercég, amely a digitális média elemzésére fókuszál, és többek között olyan kezdeményezéseket is támogat, mint a *No Time to Wait!*

mellett a digitális audiovizuális tartalmak megőrzése. Ezen egyedülálló lehetőség nyílik a világ minden tájáról érkező köz- és magángyűjtemények képviselőivel való találkozásra, valamint diskurzus folytatására a levéltárak digitális tartalmaival kapcsolatos feladatok opcióiról (pl. megőrzés, feldolgozás, közzététel, finanszírozás témákban).

Fontos az a viszonylag új kezdeményezés is, amely elsősorban a közzétételi problémák komplexitását járja körül: az Eidolon Centre for Everyday Photography (<https://everydayphotography.org>). A budapesti bázisú, de munkásságát az online térben is kifejtő, ezért bárholnan jól követhető szervezet nemrégiben jött létre, hosszú távú céljai között szerepel együttműködés kialakítása kulturális intézményekkel a fotók, vizuális források közzététele terén. Ennek érdekében szervezte meg 2023 őszén az Eidolon Talks eseménysorozatot, amelyen kerekasztal-beszélgetések során olyan, a közgyűjteményeket és ezen belül a levéltárakat különösen érdeklő témákban folyt diskurzus, mint például a magánfotókkal kapcsolatos szerzői és személyiségi jogok, valamint a közzétételi kérdések. A résztvevők között jelentős fotógyűjteménnyel rendelkező intézmények (pl. MILEV, MNL OL, Néprajzi Múzeum, OSA) képviselői voltak jelen. Az eseménysorozat deklarált célja, hogy a fogalmi hálót és a jogi kérdéseket körüljárva az érdekeltek által „legszerencsésebb gyakorlatként” (*best practice*) használható tudásanyagot gyűjtsék össze.

A vizuális forrásokkal kapcsolatos alapvető kérdésként merül fel a különböző anyagú adathordozókon és különféle technikával rögzített és megjelenített fotók megfelelő tárolása, kezelése. Sajnos a magyar levéltárak kevésbé ellátottak releváns állományvédelmi tudással rendelkező szakemberekkel és felszereltséggel. Ezért is indítjuk sorozatunkat egy, a vizuális forrásokat állományvédelmi szempontból vizsgáló cikkel Orosz Katalin tollából a *Fotónegatívok és konzerválásuk* címmel, amely egy 2023-as nemzetközi kurzus tapasztalatait tárja az olvasók elé. Ebben különösen a fotózás korai szakaszának adathordozóit és technikáit ismerhetjük meg (informatív színes képmellékletekkel), ami segítséget nyújthat a beazonosításukhoz és további kezelésükhöz.

Ezt követően a későbbi számokban is cikkekkkel készülünk további hasznos állományvédelmi szempontú kérdésekről, egy-egy levéltári fotógyűjtemény felmérésének tapasztalatairól, jó gyakorlatairól, valamint a közzététel kérdéseiről, mindezt nemzetközi kitekintéssel. Várunk további írásokat, amelyek a vizuális forrásokat és az azzal kapcsolatos levéltári munkákat, közzétételi lehetőségeket dolgozzák fel. A felmerült cikkötletek témájának szerteágazottsága és reménybeli mennyisége miatt egy több számon (vagy akár évfolyamon átívelő) sorozatot tervezünk *Vizuális Szemle* címen, amelynek részei lehet, hogy különböző rovatokban jelennek meg, de egy fontos közös aspektusuk lesz: mind a vizuális forrásokkal foglalkozik.

Németh Ágnes

Orosz Katalin

Fotónegatívak és konzerválásuk – egy nemzetközi kurzus tapasztalatai

Írásomban a 2023. november 6–11. között az ausztriai St. Florianban tartott nemzetközi fotónegatív-konzerválási kurzuson tanultakat adom közre. A képzés rövid ismertetése után a különböző fotónegatív-típusokat mutatom be, elsősorban a technikai jellegzetességekre, a kezelési és restaurálási információkra fókuszálva. Írásommal mind a levéltárosoknak, akik a legkülönbébb gyűjteményekben található fotókat kezelik, mind az állományvédelmi szakembereknek kívánok információt nyújtani a legújabb technikai megoldásokról.

A hatnapos képzést Patricia Engel papírrestaurátor, a kremsei egyetem tanára szervezte, az oktatók pedig Janka Blaško Križanová és Baráth Kitti, a pozsonyi Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Karának tanára és tanársegéde voltak, akik az egyetemükön a fotórestaurátor képzést is vezetik. A kurzus helyszíne a St. Florianban lévő, nagy műtárgygyűjteménnyel rendelkező Ágoston-rendi kolostor (Augustiner-Chorherrenstift St. Florian) volt. Négy indonéz, két román, egy osztrák kolléga és jómagam vettünk részt a gyakorlatorientált tanfolyamon, amely az alapvető fotónegatívak típusainak megismerését és tisztításuk, konzerválásuk, tárolásuk alapjainak elsajátítását célozta meg. (1. kép)

A képzést az oktatók egy fotó- és technikátörténeti előadás-sorozattal kezdték, amelynek során ismertették a legfontosabb eljárásokat, valamint a hordozó- és képkalkotó-anyagok jellemzőit. Ezután az apáság eredeti fotógyűjteményének segítségével gyakorolhattuk a különböző technikák felismerését. A képzés elsősorban a negatívokra koncentrált, de a könnyebb megértés érdekében a fotózás kialakulását és a kezdeti, direkt pozitív eljárásokat is ismertették az előadók. Kitértek a jellegzetes károsodási jelenségekre, valamint a konzerválási és tárolási megoldásokra, módszerekre is. Végül kipróbálhattuk szennyezett és törött zselatinos üvegnegatívok tisztítását, konzerválását és különböző védőeszközök készítését.

A fényképezés megszületésével először direkt pozitív eljárásokat alkalmaztak, amelyek a valóság képét közvetlenül, egy fényérzékeny anyag felületén adják vissza pozitív képként. Ilyenek a dagerrotíпия, az ambrotíпия, az amfitíпия, a pannotíпия és a ferrotíпия. Az első három eljárásra jellemző, hogy negatív és pozitív képet egyaránt mutat, attól függően, hogyan nézzük. A negatívoktól azonban abban különböznek, hogy ezek egyedi eljárások, az általuk előállított képek nem sokszorosíthatók. Az alábbiakban a legfontosabb jellemzőiket mutatom be.¹

¹ A fotókkal kapcsolatos szakirodalmak különböző csoportosításokat alkalmaznak, a téma könnyebb

1. A kurzus résztvevői és oktatói

Dagerrotípiá²

A legelső, direkt pozitív fotografiai eljárás, használata: kb. 1839–59. Hordozója ezüstözött rézlemez, amelynek a felületét felpolírozták, képalkotó anyaga ezüst és higanyamalgám, amelyet közvetlenül a fémfelületre vittek fel, tehát nincs kötőanyag, ezért a későbbiekben a kép rendkívül érzékeny minden külső környezeti hatásra. A dagerrotípiát mindig installálták, általában üvegezett, textillel (sokszor bársonnyal) vagy papírral bevont, fémmel díszített paszpartut tettek elé, majd többnyire becsukható keretbe, dobozba helyezték. A keret vagy doboz készülhetett kartonból, fából, fémből vagy papírmáséból is, a fedelét többnyire textillel bélelték.³ A fekete-fehér képet gyakran kézzel színezték,

érthetősége céljából az oktatók a direkt pozitívok és a negatívok hasonlóságait és különbségeit tárgyalták. A technikák bemutatásához a tanfolyami anyagok mellett a következő művek nyújtottak segítséget: Graphics Atlas; Flesch; Kincses, 2000; Lavédrine, 2009.

² A képek a szerző felvételei, kivéve a 3–18. és a 20. képeket, amelyek a pozsonyi Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Karának szakmai gyűjteményébe tartozó fotókról készültek, illetve azok esetében, ahol a forrást külön jelöltük. A 11., 15. és 20. képeket Baráth Kitti készítette.

³ A technika kialakulása és a dagerrotípiá elkészítése az alábbi filmen megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=d932Q6jYRg8&t=63s> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.) További információk találhatóak a George Eastman Múzeum honlapján: <https://www.eastman.org/>.

amely eljárás során finomra őrölt pigmentet gumiarábikum-porral keverték el, a színezendő felületet körbemaszkolták (pl. amennyiben az arcokat akarták pirosítani, akkor a többi részt eltakarták) és finom ecsettel a felületre vitték a pigmentkeveréket, majd óvatosan ráleheltek. A lehelet páratartalma felpuhította a kötőanyagot, így a pigment a felületre tapadt. Ez a színezés nagyon érzékeny, sérülékeny, ugyanakkor valamelyest védi az alatta lévő ezüstréteget. A dagerrotípiá felületének tisztítása során ez a réteg könnyen sérül, eltűnik. (2–3. kép⁴)

A dagerrotípiá jellegzetessége, hogy ha fehér felületet tükröztetünk rajta, akkor negatív, ha feketét, akkor pozitív képet ad. (4–5. kép) A leggyakoribb károsodásai a rézlemez, a védő üveglemez, illetve az ezüstréteg korróziója (ez utóbbi többnyire irizáló réteggént mutatkozik, főként a szélek felől indulva), valamint az ezüstréteg sérülései (karcok, ledörzsölődés), továbbá mikroszkóp alatt ennek nem megfelelő polírozása is megfigyelhető olykor, párhuzamos karcok formájában. (6–8. kép⁵)

A korróziót sokszor az installációs anyag okozza, például a savas karton. Gyakori az üveggkorrózió, amikor az üvegből a nátrium vagy a kálium nedvesség (pl. magas páratartalom) hatására kivándorol és éles kristályokat képez az üveg belső felületén. A növekvő kristályok aztán elérik a képet és megsértik az ezüst-jodid réteget, így a hordozó rézlemez korróziója is beindul. A megoldás általában az eredeti üveglemez cseréje stabil boroszilikát üvegre. A dagerrotípiá rendkívüli érzékenysége miatt minden vegyszeres kezelés tilos! A legfontosabb a kép szigetelése, majd savmentes dobozban, színoldallal lefelé történő tárolása hűvös (max. 18 °C, 35%-os páratartalmú raktárban. Egy esetleges beázáskor, vizes káresemény után a tárgyat meg kell szárítani, de nem szabad lefagyasztani!

Amfitípiá

Ez a módszer leginkább 1849–65 között volt használatban. Az amfitípiá is direkt pozitív eljárás, hordozója üveglemez, a képkötő anyaga albuminban elosztatott ezüst-jodid és ezüst-bromid. Az albumin tojásfehérjéből készült emulzió (a felvert tojásfehérjét hagyták leülepedni és az edény aljára visszacsurgott fehérjét leszűrték, majd ebben keverték el az ezüstvegyületeket). A kissé alulexponált képet fixálták, így negatív kép keletkezett, majd installációba helyezték. Az üveglemez mögé fekete hátteret, többnyire bársonyt, viaszosvásznat vagy papírlapot tettek, vagy az üveglemez hátoldalát festették feketére, így pozitív képet látunk. A dagerrotípiához hasonlóan installálták, keretezték. Ritka tárgytípus, magyarországi előfordulásáról nincs adat (a szlovák kollégánők sem rendelkeznek vele a gyűjteményükben). Nagyon hasonlít a következőkben tárgyalt ambrotípiához, csak kötőanyagában tér el attól.

⁴ <https://finedags.com/product/tinted-pink-bows/> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

⁵ A 8. kép forrása: <https://psap.library.illinois.edu/collection-id-guide/directimage> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

Ambrotípia

1851–85 között volt használatos az ambrotípia, amely szintén direkt pozitív eljárás, hordozója üveglemez, kötőanyaga kollódium, képalkotóanyaga ezüst-jodid. Az üveglemezt a fotográfus vont be kollódiumréteggel, majd még nedvesen érzékenyítette és exponálta, végül fixálta. A kollódium savanyított éterben és alkoholban oldott lőgyapot (tulajdonképpen a cellulóz észtere, cellulóz-nitrát). A mézsűrűségű folyadék az üvegfelületre öntve szépen elterült, viszonylag egyenletes réteget hozva létre. Ezt érzékenyítették kálium-jodid hozzáadásával, majd ezüst-nitrát oldattal.⁶ Az alulexponált negatív kép fekete háttér előtt pozitívként jelenik meg. (9–10. kép⁷)

Az ambrotípiát is installálták, vagyis az exponált üveglemezt fekete háttér (bársony, papír, vászon) elé helyezték, vagy a hátoldalát feketére festették, majd többnyire rézből készült paszpartuval látták el és keretezték, vagy dobozkába helyezték a dagerrotípiához hasonlóan. (11–12. kép) Az ambrotípia is lehet kézzel színezett és tartalmazhat védőréteget a felületén (pl. sellakot vagy olaj-gyanta keveréket). Gyakran a védőréteg felületén olajfestékekkel festették meg. Az üveglemez is lehet anyagában színezett (többnyire vörös).

Gyakori károsodásai az üveg repedése, törése, az emulzió felválása, a fekete háttér és az installációs anyagok sérülése, valamint az ezüstkiválás. (13–14. kép)

Az ambrotípia kevésbé érzékeny, mint a dagerrotípia, mivel a kép egy kollódium emulzióban alakul ki, ráadásul gyakran védőlakkkal is ellátják. Itt az üvegből készült hordozó törekenysége és az installálás sérülései jelentik a fő problémát. Tárolása az eredeti installációban (szükség esetén az üveg ragasztása, védőüveggel való ellátása után) és savmentes védőcsomagolásban javasolt.

Ferrotípia

1856-tól az 1940–50-es évekig volt használatban e módszer. Az üveg törekenységét kiküszöbölendő fejlesztették ki a ferrotípiát, amelynek a hordozója bádoglemez (ónozott vaslemez), amit fekete lakkréteggel vontak be, majd erre öntötték az ezüst képalkotót tartalmazó kollódium emulziót. A lemezt ezüst-nitrát oldatba merítve érzékenyítették, exponálták, majd fixálták. Gyakran színezték, festették, akár olajfestékekkel is, felületét általában lakkolták.⁸ Többnyire nincs installálva, esetleg papírból, ritkán fémből készült paszpartuba helyezték. (15–16. kép)

⁶ Az ambrotípia tulajdonképpen nedves kollódiumos eljárással készült negatív, amelynek elkészítése precizitást igénylő, hosszadalmas folyamat volt. Ez jól nyomon követhető az alábbi filmen: <https://www.youtube.com/watch?v=ZdqLSMr7l8I> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

⁷ Frederick W. Lander portréja kollódiumos üveglemezen. Forrás: <https://npg.si.edu/blog/through-looking-glass-%E2%80%93-stabilization-ambrotype> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

⁸ A ferrotípia készítése tehát megegyezik a nedves kollódiumos eljárással, csupán a hordozója különbözik, illetve az előbbi szinte mindig ellátták egy védő lakkréteggel, míg az utóbbit nem. Ez jól megfigyelhető az alábbi filmen: <https://www.youtube.com/watch?v=fY5KQQLBbcs> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

Az amerikai polgárháború idején (1861–65) különösen népszerű volt, a katonák küldték haza szeretteiknek a portéjukat fémlemezen. Kifejlesztettek hozzá egy sok objektív kamerát, amellyel egyszerre több (akár 9-12) portrét is lehetett készíteni egy lemezre, amit aztán ollóval szétvágtak. Olcsósága miatt közkedvelt volt, később zselatin emulzióval is gyártották. Leggyakoribb károsodása a vaskorrózió, a lakkréteg repedezése és a felület karcolódása, sérülése. (17–18. kép) A korrózió kezelése, eltávolítása nehézkes, sokszor nem megoldható, hiszen a képréteg alatt alakul ki, lefeszítve, roncsolva azt. Ezért a ferrotípia tárolása során különösen ügyelni kell a stabilan alacsony páratartalomra és hőmérsékletre (18 °C és 30% RH).

A direkt pozitív eljárásokból kialakult negatív eljárások az albuminos és a kollódiomos üveglemezeket használták, majd ezeket követte a zselatinos nedves és száraz lemez alkalmazása. Mindhárom típus hordozója üveglemez és mindegyikről tetszőleges számú pozitív kép készíthető.

Albuminos üvegnegatív

Ez volt az első üveglemezre készült negatív, 1847–60 között volt használatos a módszer. Albumin (felvert, tisztított, szűrt tojásfehérje) kötőanyagban kálium-jodid és -bromid oldatot keverték el, majd öntöttek az üvegfelületre, ezüst-nitráttal érzékenyítették, exponálták, előhívták, fixálták és mosták. Főként tájképek és műtárgyak fotózásához használták. Sárgás tónusú, éles képet adott, felületét nem kellett lakkozni. A többnyire öntött üveglemezre kézzel felvitt emulzió került egyenetlen és vékony rétegben. (19. kép⁹)

Jellemző károsodásai az albuminréteg repedezése, leválása, karcolódása és az üveg törése.

Nedves kollódiomos üvegnegatív

1851-től az 1880-as évek végéig alkalmazott módszer. Az üveglemez hordozóra kézzel öntötték fel a kálium-bromidot tartalmazó kollódium emulziót, majd még nedvesen érzékenyítették ezüst-nitrát oldattal és azonnal exponálták, ezután előhívták, fixálták, mosták és végül szárították. A neve onnét származik, hogy a lemezt közvetlenül az exponálás előtt kellett elkészíteni, mert ha megszáradt az emulzió, akkor elveszítette a fényérzékenységet.¹⁰ A tájképfotózáshoz ezért egy komplett sötétkamrával kellett kivonulni, ami sok előkészületet igényelt, ugyanakkor az expozíciós idő rövidebb volt, mint az albuminos negatívnál, és nagyon jó felbontású, éles képet adott. Jellemző a negatívra, hogy a sarkain nincs emulzió, kivéve egyet, ahol a fölösleget leöntötték. Ez jól látható

⁹ Claude-Marie Ferriernek tulajdonított albumin negatív (1851) a Rijksmuseum gyűjteményéből. A kép forrása: <https://psap.library.illinois.edu/collection-id-guide/negative> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

¹⁰ A nedves kollódiomos eljárás folyamata az alábbi filmen követhető nyomon: <https://www.youtube.com/watch?v=MIAhPIUno1o> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

a 20–21. képen¹¹. Az üveglemezt kézzel vágják, ezért a szélei sokszor nem teljesen szabályosak, egyenesek. Gyakori károsodásai a felületi karcolások, sérülések, az emulzió felválása, ezüstkiválás és az üveg törése, repedése.

Zselatinos üvegnegatív (szárazlemez)

1871-től napjainkig alkalmazott eljárás. Hordozója síküveg, kötőanyaga zselatin, képkötőanyaga ezüst-bromid. Eleinte házilag készítették, de 1879-ben szabadalmaztatták a gépi lemezöntést. A kész ezüst-bromidot tartalmazó zselatin emulzió forgalomba hozása, majd később az üvegnegatív gyári előállítását forradalmasította a fotózást.¹² A gyári síküvegen szépen kifeszülő, egyenletes, vékony zselatin emulzió nagy érzékenysége, valamint a készen vásárolható lemez könnyű használata miatt az amatőr fotósok kedvelt eljárása volt. A hivatásos fotósok még sokáig inkább maguk készítették a kollódiumos nedves lemezeket. A negatív kontrasztos, hidegebb, szürke-fekete árnyalatú, egyenletes vastagságú, emulziós oldala matt, az üveglemez szabályos vastagságú és vágású. Leggyakoribb károsodásai a felületi karcolások, sérülések, az emulzió felválása, ezüstkiválás és az üveg törése, repedése. Gyakori a papír tárolóeszköz hozzátapadása, emulzióba ragadása is. (22–23. kép)

Az üvegnegatívak meghatározása

Az üvegnegatívakon végzett mikroanalitikai vizsgálat (vízcsepp- vagy acetonteszt) maradandó nyomot, károsodást okozhat, ezért csak mikroszkóp alatt, minimális oldószerezrel javasolt elvégezni, lehetőleg bízzuk szakemberre.

Az üvegnegatívak tisztítása, konzerválása és tárolása

Az alábbi összefoglalásban a kurzuson elhangzott és kipróbált eljárások leírása szerepel, de természetesen a fotórestaurálásban más módszerek és anyagok használata is ismert. A fotográfiai anyagokhoz mindig fehér pamutkesztyűben vagy nitrilkesztyűben¹³ nyúlunk, védve ezzel a rendkívül sérülékeny képréteget és elkerülve az ujjak által hagyott nyomokat az emulzión, ami kémiai károsodáshoz vezethet. Amennyire lehetséges, a fényképet, negatívot a szélénél fogva tartjuk, a tárgyat mindig támasszuk alá egy kartonlappal. A negatívak kezelését bízzuk mindig képzett restaurátorral! Az állapotfelmérés után a negatív felületi portalanítása és az üveglemez tisztítása az első feladat. Kezelés előtt meg kell vizsgálni az emulzió állapotát mikroszkóp alatt, rásó és áteső fényben is. Csak

¹¹ A 21. kép forrása: <https://psap.library.illinois.edu/collection-id-guide/negative> (A letöltés ideje: 2024. február 15.)

¹² A zselatinos üvegnegatív készítésének folyamata az alábbi filmen követhető: <https://www.youtube.com/watch?v=VqWyJstBSoo> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

¹³ A nitrilkesztyű vékony, rugalmas, kénmentes anyagból (nitril-butadién-kaucsuk) készül, nem tartalmaz a fotók, filmek anyagaira káros hatású összetevőt.

Negatív típusa	albuminos üveglemez	kollódiumos üveglemez	zselatinos üveglemez
Használata	1847–1860	1851–1890	1871-től napjainkig
Optikai jellemzői	sárgás tónus, egyenetlen emulzióvastagság, sarkokon nincs emulzió, kézzel vágott üveg	barnás, melegebb tónus, részletgazdagság, sarkokon nincs emulzió, egyenetlen emulziós réteg, kézzel vágott üveg	szürke-fekete tónus, egyenletesen vékony emulziós réteg, ami a teljes felületet fedi, gyári üveg szabályos szélekkel
Vízcsepp-teszt	a víz nem szívódik be, nem okoz duzzadást	a víz nem szívódik be, nem okoz duzzadást	a víz kb. 1 perc után beszívódik, duzzanatot okoz a felületen
Acetoneszt	az aceton nem oldja a kötőanyagot	az aceton oldja a kötőanyagot (a lakkozás ezt akadályozhatja)	az aceton nem oldja a kötőanyagot
Megjegyzés	általában nem lakkozták	sokszor védőlakkal látták el a felületét	általában nem lakkozták, emulziós oldala matt

a jó állapotú, nem sérült felület tisztítható mechanikusan. A portalanítás puha ecsettel történik az üvegfelületen, majd az emulziós oldalon. Az ezüstkiválás eltávolítása nem javasolt, mert egyrészt hozzátartozik a tárgyhoz, másrészt csak erőteljesebb beavatkozással lehetséges, amely a képet is károsíthatná.

A „csupasz” üvegfelület tisztítása 50%-os etanolos áttörléssel végezhető óvatosan, ügyelve arra, hogy az oldószer ne kerüljön az emulziós rétegre. Az áttörléshez körbe-szegett kozmetikai vattakorongot érdemes használni, amelyből nem kerülnek szálak az üvegfelületre.

Az emulzióba tapadt papírmaradványok eltávolítását 50%-os etanolos duzzasztással, majd mechanikai eltávolítással lehet megkísérelni. A munkát mikroszkóp alatt, kis területen kipróbálva végezzük, folyamatosan ellenőrizve az emulzió állapotát. Amennyiben az emulzió sérülését tapasztaljuk, a tisztítás nem folytatható. A kurzuson kipróbáltam egy zselatinos üvegnegatív emulziójába tapadt papírréteg eltávolítását, azonban a kötőanyag duzzadását és sérülékenységet tapasztaltam, ezért csak részlegesen lehetett tisztítani. (24–25. kép)

A felváló emulziósréteg visszarögzítése is megkísérelhető 2%-os fotózselatin-oldattal. A zselatint vékony ecsettel lehet az emulzió és az üvegfelület közé juttatni, majd Mylar fólián keresztül tefloncsonttal lesimítani a ragasztótól megpuhult emulziót. Ha nagy felületen vált fel az emulzió az üvegtől, akkor a visszarögzítés meglehetősen nehéz, a repe-

dések nem tűntethetők el, esetleg ráncok is kialakulhatnak. A kép tehát feltehetően nem lesz olyan, mint a sérülés előtt, de részlegesen legalább megmenthető. A beavatkozás szükségességét és módszerét mindig egyedileg kell mérlegelni. (26–27. kép)

Gyakori az üveglemezek repedése, törése, ami a képréteg sérülését és a negatív teljes megsemmisülését eredményezheti. A workshopon két megoldást próbáltunk ki a törött üvegnegatívak konzerválására. Az első esetben a töredékek védelme és biztonságos megőrzése volt a cél. Ez leginkább akkor javasolt, ha hiányosak a töredékek, tehát összeillesztésük nem oldható meg biztonságosan és teljesen. Ebben az esetben savmentes puffertölt hullámlemezről speciális tárolóeszköz készül, amelyben a töredékeket megtámasztva, egymástól elválasztva helyezzük el. A védőeszköz háromrétegű: egy alaplappal, rajta egy paszpartuszerűen kivágott réteg, amely befoglalja a töredékeket, végül egy fedőlappal. A rétegeket kívülről és belülről egy-egy japánpapírcsík fogja össze. A ragasztáshoz keményítő használható. (28–29. kép)

Abban az esetben, ha a töredékek összerögzíthetők, akkor a negatív összeállítható. Ilyenkor alapos szemrevételezés és a töredékek tisztítása után előbb egy savmentes kartonon összeillesztjük őket, és megvizsgáljuk, hogy a törésfelületek mennyire illeszkednek. Ügyelni kell a törésfelület mentén esetleg kilógó emulziós réteg megőrzésére. (30–31. kép)

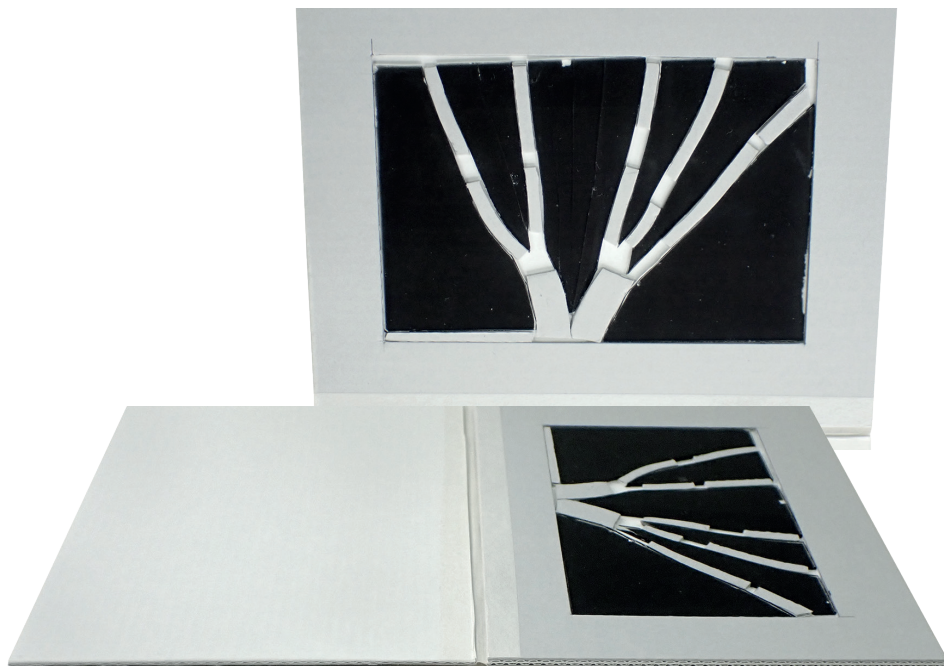
A ragasztást egy poliészter lapon végezzük, a sorrendet előre meghatározva, egyenként kenve meg és rögzítve egymáshoz a töredékeket. A ragasztáshoz 2%-os zselatinoldat alkalmazható. Az összerögzített negatív méretével pontosan egyező méretű (lehetőleg boroszilikát) üveglapot vágunk, és ezzel támasztjuk alá a negatívot úgy, hogy a két üveget az éleken japánpapírral és keményítővel rögzítjük. A ragasztó száradása után a japánpapír túllógó részeit levágjuk, majd a konzervált negatívot a fent bemutatott védőeszközbe helyezzük. (32–36. kép)¹⁴

Az albuminos, kollódiomos és zselatinos fekete-fehér üvegnegatívak tárolása maximum 18 °C és 30–40% páratartalom mellett javasolt. Az ép negatívokat savmentes puffertölt papírtasakban, állítva tároljuk savmentes dobozban. Felelegesen ne vegyük ki a fotót a tárolótasakból, mivel ezzel a tárgy mechanikai sérülését kockáztatjuk, valamint szükségtelen fényhatásnak tesszük ki.

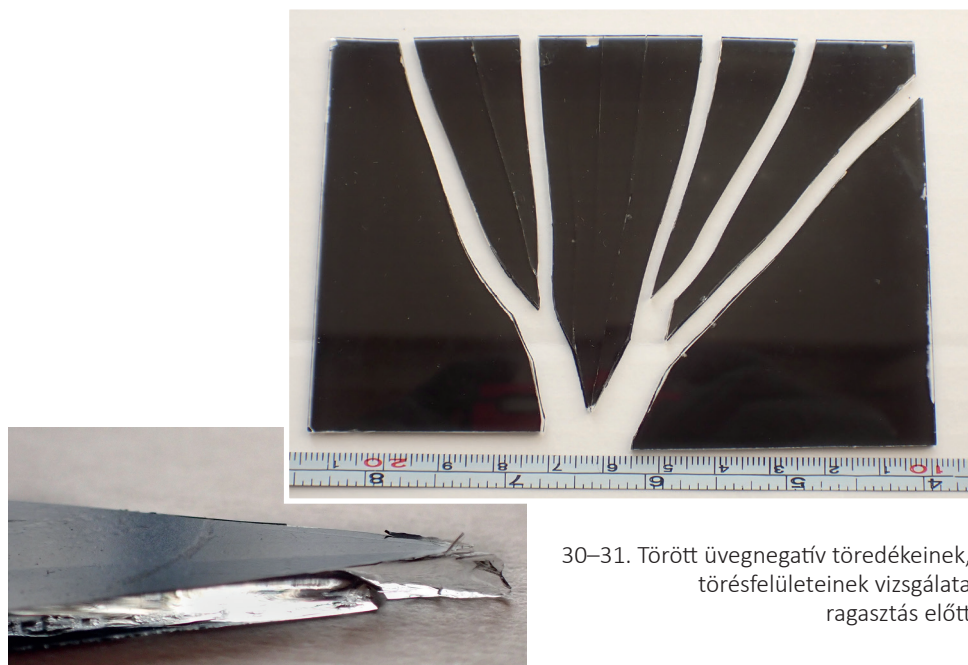
Kizárólag 2B-s grafitceruzát használjunk a fotók esetében. A jelzetet is ezzel írjuk a papírtasakra. A doboz külső felületére nyomtatott címkét lehet ragasztani keményítővel vagy könyvkötő ragasztóval (Planatol), illetve ceruzával írhatunk a dobozra is. Nem javasolt a golyóstoll, filctoll használata, mert fényre kifakulnak.

Ne ragasszunk a tárgyra (még a hátoldalára sem) semmilyen címkét! Fotónegatívak konzerválását, restaurálását bizzuk szakemberre!

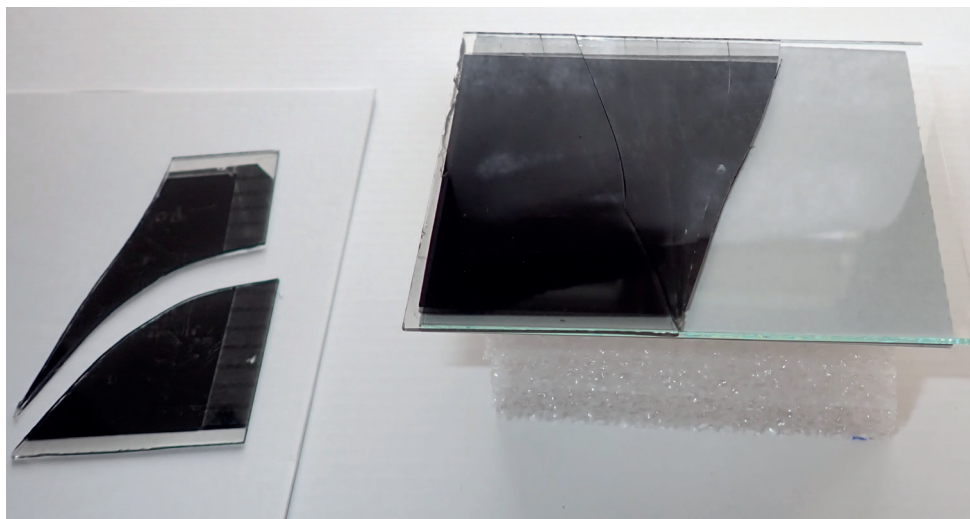
¹⁴ Az üvegnegatívak konzerválásáról további információk, módszerek találhatók a Northeast Document Conservation Center honlapján, valamint az általuk közzétett filmekben, pl.: <https://www.youtube.com/watch?v=w-NxETIdvHE> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

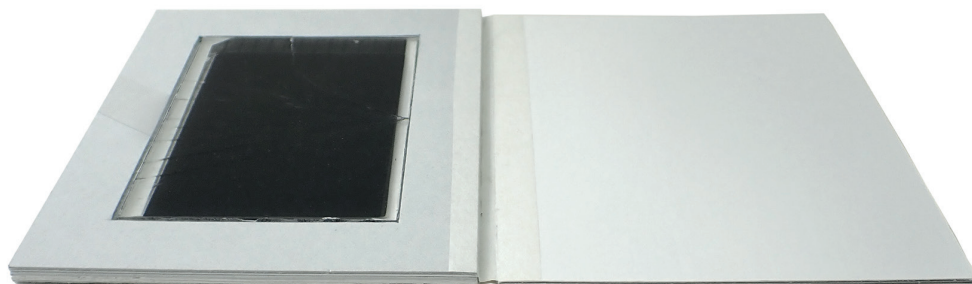
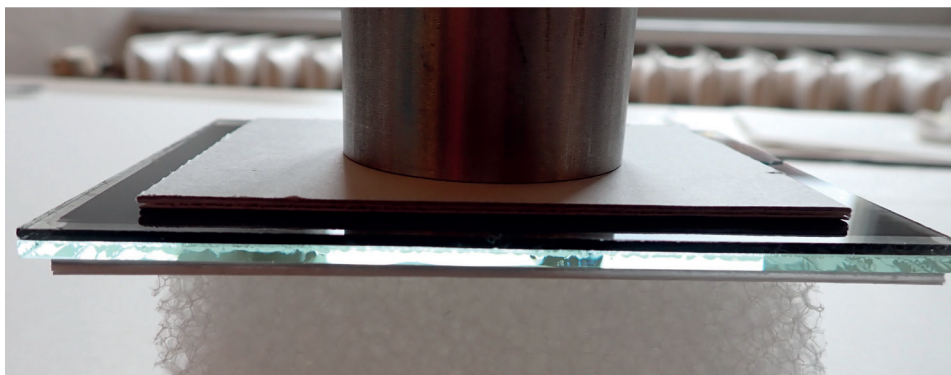
28–29. Töredékes üvegnegatív háromrétegű védőeszközben, a töredékek elválasztásával

30–31. Törött üvegnegatív töredékeinek, törésfelületeinek vizsgálata ragasztás előtt

32–33. A töredékek ragasztás közben és összerögzítve, az alátámasztó üveglapra helyezve

34. A negatív kiemelését a védőtokból egy poliészterből készült húzófül segíti

Szakirodalom

George Eastman Museum. <https://www.eastman.org/> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

Graphics Atlas = Graphics Atlas. <http://graphicsatlas.org> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

Flesch = Flesch Bálint: Fototechnikatörténeti (egészen) kislexikon. <http://archfoto.6te.net/klexframe.html> (A letöltés ideje: 2024. március 25.)

Kincses, 2000 = Kincses Károly: Hogyan ne bánjunk el régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell. Budapest, 2000.

Lavédrine, 2009 = Lavédrine, Bertrand: Photographs of the past. Process and preservation. Los Angeles, 2009.

Northeast Document Conservation Center. <https://www.nedcc.org/photograph-conservation-at-nedcc/about> (A letöltés dátuma: 2024. március 25.)

35–36. A két üveglap rögzítése japánpapírcsíkkal és keményítővel

Hajdúböszörmény – Debrecen

Interjú dr. Radics Kálmánnal

Beszélgetőtárs: Szálkai Tamás

„Hajdú és Bihar, két világ találkozása a történelemben”

A levéltáros életpályákat felvázoló interjúsorozat következő része dr. Radics Kálmánt mutatja be, aki a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársaként hozzájárult az intézmény sikeres működéséhez. A Hajdúböszörményi Fióklevéltár vezetője volt 1979-től, majd 1993-tól két évtizeden át – nyugdíjba vonulásáig – a megyei levéltár igazgatójaként működött, eközben szakfelügyelőként is tevékenykedett. Ezen időszak alatt számos, a levéltárügyet érintő kérdés merült fel, amelynek megoldása a mai napig érezteti hatását.

SZT: Tudom, hogy nem a Hajdúságban született, mesélj röviden származásodról, családdodról és tanulmányaidról!

RK: Jászsalsószentgyörgyön születtem, egy másik „szabadkerületben”, a település félúton Jászberény és Szolnok között van. Falusi környezet annak hátrányaival és az idő haladtával egyre több értékelhető előnyével. Édesapámék heten voltak testvérek, mire felnőttek, már a földterületek öröklődése, osztódódása miatt el is szegényedtek. Édesapám katonai és háborús szolgálat közben megsebesült, orosz fogságba esett. Kiszabadulása után az otthoni kis földet művelték, 1946-ban megnősült, majd, mint sokan mások az 1950-es évek elején, az építőiparban dolgozott Budapesten; brigádvezető lett, utána pedig a Keleti-főcsatorna Tiszalök és Szeghalom közötti létesítésén volt bérelszámoló. Később visszaköltözött a falujába, s a helyi tsz-ben dolgozott nyugdíjazásáig. 1992-ben hunyt el. Szüleim még 1945 előtt jártak iskolába, ők akkor hat osztályt végeztek el. Édesanyám férjhezmenetele előtt konzervgyárban dolgozott Budapesten, a főváros ostromát is ott élte át. Utána háztartásbeli, majd a 60-as évek elejétől tsz-tag lett ő is a nyugdíjazásáig. 2012-ben hunyt el.

Én az alsó- és középfokú tanulmányaimat Jászsalsószentgyörgyön végeztem, 1969-ben érettségiztem. Utána a Jászberényi Hűtőgépgyárban dolgoztam, ahonnan sorkatonai szolgálatra hívtak be. Leszerelés után 1974-ben vettek fel a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom–történelem szakára, 1979-ben szereztem meg a diplomát, de abban az évben tanárként nem tudtam elhelyezkedni.

SZT: Hol kezdte el dolgozni?

RK: Értésültem arról, hogy a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményben fióklevéltárat létesít, az intézmény és a város közös érdeke alapján. Jelentkeztem az állás-helyre és 1979-ben fel is vettek. Annak ellenére, hogy Hajdúböszörmény lett a szolgálati helyem, Debrecenben kezdtem dolgozni, mert fő feladatomban a kollégákkal együtt a levél-

tári iratanyag egy részének – éppen a fióklevéltár létrejötte miatt – Hajdúböszörménybe költöztetése, a folyamat megszervezése és lebonyolítása volt.

SZT: *Amikor pályakezdés előtt álltál, milyen elképzelésed volt a jövővel kapcsolatban?*

RK: Mikor kijöttem az egyetemről, nem sok elképzelésem volt a levéltárról, azt tudtam, hogy számos helytörténeti forrás ott lelhető fel. A levéltárral először az egyetemen, Rácz István előadásain és szemináriumain, a történelem tárgya és módszertana órákon találkoztam, ennek keretében levéltárban is jártunk.

Akkoriban nagyon kevés olyan állást hirdettek meg, amelyben történelem szakosként el lehetett helyezkedni. Tapasztalatom szerint az évfolyamtársak közül 2-3 főnek sikerült ez, a többiek újságkihordói munkát vállaltak vagy futárszolgálatot teljesítettek, míg nem kaptak állást. Ahogy említettem, én sem tudtam tanárként elhelyezkedni, ekkor hallottam, hogy a levéltár tervezi a fióklevéltár létrehozását Hajdúböszörményben. Írásban lehetett jelentkezni, amit meg is tettem.

SZT: *Kikkel dolgoztál együtt?*

RK: Ebben az időben a levéltár igazgatója Gazdag István volt. Elődjével, Komoróczy Györggyel, aki akkor még élt, többször is találkoztam. A levéltári munkát az alapok megismerésével kezdtem, s ebben szakmai szempontból a legjobb levéltárosok, Mervó Zoltánné Rózsika és Ujlaky Zoltán segítettek. Megemlíteném még Nagy Gyuláné Ágit, aki gazdasági munkakörben dolgozott az intézményben, de szakmai kérdésekben is sokat segített nekem. Komoróczy Gyuri bácsi és Gazdag István egyengették az utamat, felkészítettek a későbbi levéltári és vezetési feladatokra, sok tapasztalatukat megosztották velem.

SZT: *Hogyan kezdődött az új fióklevéltár anyagának költöztetése?*

RK: A költöztetés átmeneti megoldást jelentett a levéltári anyag zsúfoltságára. Ekkor a vármegyei-megyei anyagok a Kossuth utcai részlegünkben (a városi tanács és a földhivatal osztályaival egy épületben), a városi anyag fondjai pedig a Piac utcai városháza épületében voltak. A raktárak mellett természetesen a munkaszobák is telítettek voltak a kevés alkalmazott ellenére is. A levéltári munka azzal indult, hogy a költöztetésre szánt anyagot kiszedtük a zsúfolt raktárakból, dobozoltuk, teregettük, palliumba raktuk ügyiratok szerint, amire természetesen volt idő. Ezzel megindult az anyagelőkészítés Debrecenben. Időközben 1979-ben Hajdúböszörményben a levéltár megkapta egy magánház egy részét. Kovács Márton városi főügyész lakott benne a két világháború között, később államosították az épületet, volt pártbizottságé, nemzetőrségé, még fegyverszobát is kialakítottak az egyik helyiségben.

SZT: *A költözés előtt hol helyezték el az iratokat? A Kossuth utcai kutatóban¹?*

RK: Igen, a Kossuth utcán. Mint már említettem, a raktárakat zsúfoltság jellemezte, és azzal, hogy a fióklevéltár létrejött, egyrésztől megoldás született a levéltári anyag elhelyezésére, de iratokat is kellett volna begyűjteni, elég sok volt a hátraléka a megyei

¹ Az 1950. évi megyeegyesítés után Hajdú vármegye levéltárának anyagát a debreceni megyeházáról, Bihar vármegyéét pedig Berettyóújfaluból átszállították a volt Pénzügyigazgatóság épületébe, ahol azóta is a vármegyei levéltár legnagyobb kiterjedésű raktára található. [A Szerk.]

levéltárnak. Korábbi gazdasági anyagokat, de közigazgatási és tanácsi iratokat sem tudtunk átvenni. Másrésztől Hajdúböszörmény mint a volt hajdúkerület székhelye, mint a „hajdúk fővárosa” mindig is adott arra, hogy a hajdú öntudat a városhoz vonzza az intézményeket is, például a Hajdúsági Múzeumot, ahol a Hajdúság tárgyi forrásait gyűjtik. Az tehát, hogy ide fióklevéltár került, a város számára pozitívum volt.

SZT: *Milyen körülmények vártak rátok?*

RK: A tárgyalások megindultak, az épület szabaddá vált, a pártbizottság új helyre költözött. Amikor a levéltár megkapta az épületet, az igen rossz állapotban volt; nyilvánvalóan nem levéltári célokra alakították ki. Ahhoz képest, hogy az építmény korábban családi ház volt, igen sok átépítés történt benne. Volt nagyterem, ahol gyűléseket tartottak, ehhez közfalakat bontottak ki, épületrészeket alakítottak át. Amikor odaköltöztünk, néhány helyiséget kaptunk raktárnak. Az első lépés a romok eltakarítása volt, sikároló kefével a padlózatot, a linóleumot meg kellett tisztítani a korábbi szennyeződéstől. Az elején a levéltár a gimnáziummal közösen birtokolta az épületet, néhány osztálynak tartottak ott órákat. 1980-ra ez megszűnt, a gimnázium kiköltözött, az épület ekkor teljes egészében a levéltár kapta meg.

SZT: *A korai időszakban, a beköltözés után volt lehetőség fejlesztésre?*

RK: A nagyobb felújítási munkák még hátra voltak a költözés után, például a villanszerelés, a festés, ami már a levéltári célokat szolgálta. Közben anyagbeszerzésre is sort került, Dexion-Salgó elemeket vásároltunk a raktárak bepolcozásához. Ezzel kapcsolatban is meg más, a fióklevéltár berendezése szempontjából fontos ismeretek miatt is többször tapasztalatcserére mentünk, látogatást szerveztünk más levéltárakba. Például a Dexion-Salgó polcok miatt elmentünk Salgótarjánba, nekem pedig javasolták, hogy a Nagykőrösi Fióklevéltárat keressem fel, mert hasonló nagyságú intézmény, mint a miénk, és biztosan tud segíteni Böör László, az ottani igazgató. Így is volt, odaköltöztem pár napra, a munkafolyamatokat tanulmányoztam az adminisztrációtól kezdve a különféle levéltári munkaterületekig, megfigyeltem hogyan alakították ki a szabályzatokat, hogyan szervezték meg a munkájukat. Ekkoriban még nem sok fióklevéltár volt; azt hiszem a váci és a kőszegi, de ezek távolabb voltak tőlünk. [A váci fióklevéltár 2004-ben, a nagykőrösi 2021-ben, a kőszegi 2022-ben szűnt meg. Utóbbi önálló városi levéltárként működik tovább – a Szerk.]

SZT: *A fióklevéltárak létesítésének mennyire volt/van létjogosultsága?*

RK: Bár a fióklevéltárak szervezésének tapasztalatai a levéltári anyag szempontjából nem túl kedvezők, de egy régiónak fontos lehet az így őrzött iratanyag. Például aki a Hajdúságot kutatja, annak regionális, helyismereti szempontból jó a fióklevéltár. Nem szívesen utazik senki messzire, hogy több napot, heteket legyen távol a kutatás miatt. Igaz, hogy ma már a digitalizációval és az internetes lehetőséggel módosul a kutatás, jobban hozzá lehet férni a forrásokhoz. Minél több digitalizált anyaga lesz a levéltáraknak, annál inkább elérhetővé válik otthonról a kutatás. Úgyhogy a fióklevéltárak megszüntetése bekövetkezhet, már csak azért is, mert szükségmegoldások, megbontják az iratanyagot a többi részegység közül kivéve egyet. Ez nem a legmegfelelőbb. Természetesen még mindig jobb egy fióklevéltár, mint a kihelyezett raktárak, hiszen, ha egy

levéltárnak nincs akkora épülete, ahol minden anyag elfér, akkor csak külső raktárak segítségével tudja az iratait elhelyezni, s onnan kell ügyfélszolgálatot intézni, vagy beszállítani a kutatóknak az anyagot. A problémára ennek a kornak egy megoldási lehetősége volt: a fióklevéltárak létesítése. Makón, Gyulán, Békésen szintén működött ilyen intézmény, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Mezőcsáton, Sátoraljaújhelyen, Alsó-zsolcán, Fejérben Mórton. Szinte minden megyei levéltár helyhiánnyal küszködött a korábbiakban, de nincs ez máshogy manapság sem.

1980-ban tehát megtörtént az anyag Hajdúböszörménybe szállítása, ebben a munkában már a debreceni kollégák is részt vettek. A következő évben a levéltári munka is beindult, 1981 májusában a levéltári napon történt meg az épület avatása és átadása.

SZT: *Manapság Hajdú-Biharban a levéltári napot a megyenaphoz kötik. Abban az időben volt valami apropója annak, hogy májusban került sor a levéltári napra?*

RK: Különösebben nem volt apropója, talán csak az, hogy tavasszal, a jó időben jobban kimozdulnak az emberek; más levéltárakból is szívesebben kelnek útra ilyenkor. Évről-évre egyre melegebb lett a május hónap, ezek a rendezvények pedig inkább öltönyös ruházatot feltételeztek, a „fiúk” egyre inkább panaszkodtak, hogy milyen meleg van, és így határoztuk el, hogy valamelyik őszi hónapra tegyük át a levéltári napot, ezért esett a választás novemberre – ekkor van a megyenap is. Ilyen banális dolog miatt került sor a változtatásra. Ez 1993 után alakult így.

SZT: *Mennyi volt ekkor a fióklevéltár személyi állománya?*

RK: A költözés után, amíg a tényleges levéltári munka el nem indult, sokan dolgoztak kint a fióklevéltárban, például Uri Sándorné Anikó (levéltári kezelő, kutatószolgálatos, később segédlevéltáros), Nagy Gyuláné Ági (gazdasági vezető), egy-két helyi kolléga pedig bekapcsolódott a takarításba is. A fióklevéltárnak a szakmai létszáma először három fő volt, valamint egy takarító, aki még akkor fűtötte is az épületet, mert csempekályhák voltak, amelyeket később elbontottak. A fűtőkorszerűsítésre tűzvédelmi szempontból is szükség volt, mert a raktárhelyiségekben is voltak kályhák. Először még úgy dolgoztunk hárman, hogy volt egy takarító-fűtő kolléganőnk, Láda Gergelyné Jucika, a meghirdetett adminisztratív munkára Vargáné Erzsike (Böbe) jelentkezett, időközben ő férjhez ment, és a helyettesítésére Dobó Imréné Rozikát vettük fel. Mindketten elvégezték a segédlevéltárosi és az anyakönyvvezetői tanfolyamot. (Rozika sajnos évekkel ezelőtt meghalt.) Így voltunk akkor egy darabig stabilan hárman, majd később vált lehetővé, hogy négy főre emeljük a létszámot. Tehát ekkor összesen négyen – két fő levéltári kezelő, egy fióklevéltár-vezető és egy takarító-raktári munkás – dolgoztunk a fiókindézményben.

SZT: *Milyen iratanyagok kerültek a fióklevéltárba? Hogy zajlott a munka? Mi volt a munkamegosztás?*

RK: Egyrészt Hajdúböszörmény anyaga került be, minden probléma nélkül. Ide került továbbá a hajdúkerületi iratanyag is, ami nyilván nem teljesen szabályos, mivel megyei anyag, nem pedig csak városi, s ez így egy picit erőszakolt volt. Azonban az említett iratanyag forrásérték szempontjából annyira fontos volt a helyieknek, hogy ragaszkodtak hozzá. És átkerültek a Hajdú-Bihar megyei anyakönyvi másodpéldányok is. A létszámunk fejlesztését lényegében ez indokolta, ugyanis az anyakönyvekkel a későbbiekben

sok munka volt, utólagos bejegyzéseket kellett bevezetni. Ehhez kapcsolódik természetesen az is, hogy a meglévő kollégákat bizonyos esetben nemcsak helyi személyes tapasztalatátadáson kellett „kiképezni”, hanem be kellett iskolázni, így végezték el a levéltárkezelőit, majd a segédlevéltárosit, illetve Vargáné Erzsike az anyakönyvvezetői vizsgát is letette, ezzel javult a szakmai munka. Az anyakönyvvezetői képesítést megyei szinten, a levéltárkezelőit és a segédlevéltárosit a Magyar Országos Levéltár képzésén szerezték meg a kollégák. A feladatokat tehát így és ennyien kezdtük el megszervezni. A kis létszám miatt fordult elő, hogy én ugyanúgy végeztem mindenféle munkát, mert amikor a kollégák hiányoztak, vagy gyeden voltak, én iktattam, intéztem az ügyeket. Így lehetőségem volt a levéltári munka apróbb részleteit is megtanulni, mert minden részét el kellett végezni. Volt, hogy hetekig egymagam dolgoztam, elláttam a gépiró, az iktató és a fióklevéltár-vezető munkáját is. Ennek ellenére szép időszak volt, és a tapasztalatokat később lehetett hasznosítani. Így indult a fióklevéltár munkája. Közben én, ahogy a kollégák szakmai képzésre jártak, jelentkeztem az ELTE levéltár szakára. 1987-ben szereztem meg a diplomát. Ez a levéltár kiegészítő szak volt. Kállay István tanszékvezető, Sinkovits István, Bertényi Iván, Szögi László, Bak Borbála és Pandula Attila tanítottak minket. Ők voltak akkor a különböző szakterületek elismert tudói. Tanulmányaink befejeztével a fióklevéltár szakmai színvonala megfelelő lett, rendelkezünk már a szükséges szakmai ismeretekkel, de gyakorlattal is.

A debreceni kollégák is minden szakmai tapasztalatukkal segítették a fióklevéltár működését. Ujlaky Zoltánhoz mindig lehetett szakmai kérdésben fordulni. Mervó Zoltánné Rózsika átfogó ismeretekkel bírt a levéltári munkáról. Gazdag Pista igazgatótól a vezetést, Béres Bandi bácsitól a tudományos kutatást, a benti levéltári kollégáktól az ügyintézés apró fogásait lehetett eltanulni. Béres Andrásné Erzsike és Hajdu Lászlóné Katika levéltári kezelők, Ónodi Lajosné Rózsika levéltári kisegítő, Uri Sándorné Anikó is szívesen segítettek.

Említettem, hogy elsősorban Nagykőrösön Böör Laciéknál néztük meg, hogy ők hogy alakították ki a fióklevéltári helyiségeket, a raktárakat, s hogy szervezték meg az adminisztrációt, de Vácon is voltunk Lakos Jancsinál, majd később a sátoraljaújhelyi Hőgye Istvánnal is felvettük a kapcsolatot. Ezek voltak azok a fióklevéltárak, ahol a tapasztalatcseréket lebonyolítottuk.

A fióklevéltár munkájának az elindítása a dologi, szakmai részével véget is ért. Az intézmény repertóriumát időközben kiadtuk, hogy nyilvánosságra kerüljön, milyen levéltári anyag van itt. Akkor még nem volt elektronikus nyilvántartás, a hagyományos formában lehetett a segédleteket is eljuttatni a könyvtáraknak, településeknek. Kezdetben mikrofilmeket, majd anyakönyveket és kiadványokat digitalizáltunk. Ezután elég szépen fel is lendült a kutatóforgalom a levéltárban. A fióklevéltár a megyei levéltári munkába úgy kapcsolódott be, hogy én általában egy héten egyszer bent voltam a központban, ott végeztem a munkát, kutattam, vagy egy-egy szakterületet megnéztem, amivel kapcsolatban feladatunk volt. Úgy érzem, elég stabil helyet foglaltunk el a fióklevéltárak között az évek során. Akkor még elsősorban a kutató- és ügyfélszolgálat volt a levéltári munka egyik kitüntetett területe, a hozzánk fordulóknak ügyeit, kutatói igényeit intéztük főleg,

ma már úgy tűnik a közművelődés vált hangsúlyosabbá, de a mostani létszámmal is szépen ellátják a feladatokat. Időközben a kollégák egy része nyugdíjba ment, újak kerültek a helyükre. Most Husvéth Andris biztosítja a szakmai hozzáértést, Varjasi Imre a vezetésben és a közművelődésben, rendezvényszervezésben jártas.

SZT: *Hogyan sikerült leveleznyelned a megyei levéltár költöztetését 2010-ben? Ez hogyan zajlott?*

RK: A levéltár helyhiányát már említettem, ennek részben folyamánya volt a fiók-levéltár létrehozása. Amikor '93-ban már megyei levéltár-igazgatóként Debrecenbe kerültem, ez a probléma is mindig napirenden volt. Folyamatosan a helyhiány leküzdésére törekedtünk. Történtek kísérletek erre vonatkozóan, a fenntartó több helyen próbált épületet biztosítani raktározási céllal, például a Monti ezredes utcán, az újkerti volt OTP-épületben, a Hangya udvarban a Piac utcán. A pártarchívumi anyagot például egy Hajó utcai társasház pincéjében helyeztük el. Tehát sokfelé létesítettünk raktárakat, ezek szükségmegoldások voltak. Közben megindult a privatizáció, a térszerek megszűntek; arra is figyeltünk, hogy sok gazdasági, volt önkormányzati, tanácsai anyagot vegyünk át, így biztonságban tudva az iratokat. Sokszor lehetett abban az időben hallani, hogy az országban több helyen semmisült meg ilyen anyag. A fenntartót folyamatosan ostromoltuk épület ügyben, és eléggé előrehaladott elgondolás volt, hogy a Bem térre, a Méliusz Megyei Könyvtár mellé épülne fel az új megyei levéltár. Ezt többszintesnek képzelték el, sőt földbe süllyesztett raktérrészeket is terveztek hozzá, ahol minden elfért volna, de még maradt volna további 50 évre elegendő hely, tehát mindenre kiterjedő építészeti tervanyag állt össze. Már a berendezésre vonatkozóan is összeállítottuk a tervet, és nem sokon múlt a megvalósítás. Talán olyan kormányzati döntés született, hogy az egyik évben a könyvtárak fejlesztése volt a programban, így a Méliusz megépítése került előtérbe, de a levéltárra már nem került sor. Nehéz időszak következett utána, mert kiderült, hogy a könyvtár üzemeltetése sem túl gazdaságos, bár voltak olyan elképzelések, hogy a mostanában sokat emlegetett új technológiákkal, a földből feljövő hővel cirkuláltatva fűtenék a raktárakat. Ezekkel a megoldásokkal mi már barátkoztunk és tervezgettük is, de az építészek még valójában mereven kezelték az újdonságokat, nem merték felvállalni, mert mi történik, ha nem sikerül, ha nem válik be. Azóta pedig már egyre elterjedtebb a geotermikus technológia.

A sok szétszórt raktár végül is annak a következménye volt, hogy az anyagokat sajnáltuk kint hagyni az iratképzőnél, úgy láttuk biztosabbnak a fennmaradásukat, ha levéltárba kerülnek. Ez azt eredményezte, hogy meglévő raktáraink eldugultak, a meglévő épületek, ahol a munka folyt – a debreceni városházán, a Kossuth utcában – ott is eléggé telítetté vált a munkaterület és nehezen lehetett elférni. Akkoriban, amikor bizonyossá vált, hogy a Bem téri fejlesztésből nem lesz semmi, a város felajánlotta a Vármegyeháza 1/b. épületet, ahol korábban a TÁKISZ tevékenykedett [a Területi Államháztartási és Közigazgatási Információs Szolgálatok, a Magyar Államkincstár elődje – a Szerk.]. Irodaház célú, nagy épületről van szó, sok helyiséggel, ezért nem is annyira alkalmas levéltárnak, hiszen inkább nagyobb terek kellettek volna raktárnak.

SZT: *Miért pont ez az épület? Mi volt az indok?*

RK: Ez az épület felszabadult, a levéltár pedig súlyos helyhiánnyal küzdött, amire mielőbb megoldást kellett találni. A Bem téri fejlesztésre akkor nem volt pénz és pályázat. Átmenetileg az látszott célszerűnek, hogy a városi anyagot átköltöztetjük a Vármegye-háza utcába a Monti ezredes és a Kossuth utcából. A városnak is voltak tervei a városházával, ahol már régóta ott volt a levéltár („öslakó” volt ott). Saját célra akarta használni, újrahasznosítani az épületet, ezért ajánlotta fel támogatásként a megyei fenntartónak, hogy segíti a költözésünket. Előkészítettük az elszállítandó anyagot és a Kossuth utca tehermentesítése is megtörtént. A költözés hatalmas erőfeszítéseket követelt, a kollégákat fizikailag szinte a kimerülés határáig leterhelte. A szállítás is akadozott. Volt amikor jármű nem volt, vagy nem adtak hozzá embereket, akik segítettek volna. Nagyrészt a levéltári alkalmazottak végezték a munka nehezét. Kaptunk természetesen segédmunkásokat, akik arra voltak jók, hogy a kocsira felpakolják az iratokat, de csak akkor jöttek, amikor más munkáktól ráértek. Így a levéltári dolgozók is kényszerhelyzetben voltak, alkalmazkodniuk kellett a munkásokhoz, a levéltárat ugyanakkor fenyegette a kötbér, minél hamarabb ki kellett költözni. A levéltárosok szerették volna, hogy azok az anyagok, amelyek a kocsira felkerülnek, az új helyen már egyből a raktárba jussanak a felpakolt sorrendben, de sajnos nem volt meg a hozzáértés a rakodó munkások részéről, így legtöbbször úgy alakult, hogy egy-egy szállítmányt az érkezés után csak nagy kupacba leraktak, majd később a levéltári dolgozók helyezték el megfelelő sorrendben a polcokra. Eredetileg úgy lett volna, hogy fordított sorrendben kerüljenek fel az anyagok az autóra, hogy szállítás után egyből lehessen a polcra rakni, de ez általában nem így sikerült. A szállítást az is nehezítette, hogy a városházán vastag, 80 cm-es falak vannak, ugyanilyen széles ablakpárkánnyal. Az elszállításkor ide helyeztük az iratokkal megrakott teli gyümölcsösládákat, ami nem volt könnyű ilyen magasságban. Az ablakon át kellett kiadni a teli ládákat, illetve onnan elvenni és kitolni a járműhöz. A városházán több helyiségben elhelyezett anyaghoz az új helyen át kellett polcozni a helyiségeket, hogy minél több irat elférjen. Ezek a helyiségek korábban irodaként funkcionáltak, ablakokkal, ahol betűzött a nap, ezért az iratanyag megóvása érdekében az árnyékolásról is gondoskodni kellett. Nem volt egyszerű, de átmenetileg a funkciójának úgy ahogy megfelel, bár a helyhiány továbbra sem szűnt meg.

SZT: Szó esett már más levéltárakkal való szakmai kapcsolatról a tapasztalatcsere okán. A határon túl kikkel alakult ki szorosabb szakmai viszonyod?

RK: Főként a Vármegye és szabadkerületek című rendezvénysorozat elindítása jelentett kapcsolatfelvételt a külföldi levéltárakkal. Elsősorban Kolozsvárral, ott Ioan Dragan igazgató úrral, s ebben aztán kolozsvári kollégák, Kiss András bácsi, Egyed Ákos is részt vettek. Főleg a kapcsolatfelvételen és a kapcsolattartásban. Pál Antal Sándor pedig elsősorban a marosvásárhelyi levéltárral segített felvenni a kapcsolatot, hiszen ott dolgozott. Szinte minden évben Vágsellyén is részt vettünk a levéltári napon, majd mi is meghívtuk a vágsellyeieket a hasonló rendezvényünkre. Ott elsősorban Novák Veronika volt az, akivel összeköttetésben voltunk. Kiss András bácsit és Egyed Ákost már említettem, ők nemcsak a levéltárral, hanem az Erdélyi Múzeum Egyesülettel is segítettek felvenni a kontaktust. A Nagybányai Levéltárral inkább személyi kapcsolat alakult ki, intézményi

kevésbé. Balogh Béla ottani levéltáros kolléga járt a mi programjainkra és tartott nálunk is előadásokat. A Kassai Városi Levéltárba jártunk mi is, ott Jozef Kirst levéltár-igazgató és helyettese, Hajdú Marika (Mária Hajdúová) fogadtak minket. És bizonyos értelemben megemlíthetném a Bécsi Hadtörténelmi Levéltárat is, ahová elsősorban a hajdú iratok mikrofilmezése kapcsán jutottunk el. A Bécsben dolgozó akkori levéltári delegátus, Fazekas István segített nekünk ezt lebonyolítani.

SZT: *Kollégákat tudnál említeni, akikkel szívesen dolgoztál együtt?*

RK: A nevüket részben már említettem. Amikor ide kerültem a levéltárhoz '79-ben, Komoróczy György már nyugalmazott levéltár-igazgató volt, de bejárt kutatni. Akkor már beszélni nem nagyon tudott, csak az ezt segítő készülékkel, mert korábban műtétje volt. De a készülék segítségével tudtunk egymással kommunikálni, sokat mesélt a régi időről. Ő igen elismert szaktekintély volt levéltári körökben és a történészek között is.

Gazdag István volt az igazgató pályakezdésemtől. Kiemelném a szervezőmunkáját, továbbá sok új sorozat elindítása fűződik a nevéhez.

Mervó Zoltánné Rózsika volt a helyettese Gazdag Istvánnak, csoportvezetőként dolgozott. Ő is „mindenes” volt, a levéltárról szinte mindent tudott, és ugyanezt tudnám elmondani Nagy Gyuláné Ágiról, aki annak ellenére, hogy gazdasági vezető volt, gazdasági munkát végzett, az ide kerülése után levéltári szakmai munkát folytatott, tehát ismerte a levéltárat és a gazdasági munkát is.

Ujlaky Zoltán főlevéltáros a Kossuth utcában dolgozott végig. Róla azt tartották, hogy a levéltárismeret és a levéltártörténet egyik legjobb tudója. Mint újonc, irattári, irattani szempontból tőle tanultam legtöbbet, Ezeken a munkaterületeken általában mindig ő segített az új, kezdő levéltárosoknak.

Béres András bácsi színes egyéniség volt, ő nem annyira csak a levéltártudománnyal foglalkozott, hanem a néptáncal, néphagyománnyal, néprajzzal is, vele nagyon kellemes beszélgetéseim voltak.

SZT: *Ők a közvetlen munkatársaid voltak. Úgy tudom más megyei intézmények kollégáival is jó kapcsolatokat ápoltál. Említenél néhány nevet?*

RK: A megyei intézmények közül említeném Dankó Imre bácsit, a múzeumigazgatót, és ugyancsak a múzeumból Varga Gyula bácsit és Módy Györgyöt. Gyurka bácsi történész-muzeológus. Varga Gyula bácsi néprajzusként szerzett nagy érdemeket. A Hajdúböszörményi Fióklevéltár kapcsán pedig különösen Nyakas Miklóssal és Bencsik Jánossal alakult ki jó kapcsolat a Hajdúsági Múzeum révén. Egyik szorgalmas kutatónk, Nagy Sándor bácsi jogtörténész volt, aki levéltárügyben ugyanolyan jártas volt, mint a jogtörténetben. Balogh Pista bácsi, aki Debrecenből ingázott évtizedekig Nyíregyházára ottani levéltári munkahelyére, kutatni gyakran járt be hozzánk is. Kiváló tudósként és levéltárosként jelentett példaképet nekünk.

Az egyetemi kapcsolatoknál külön említhetem Rácz Istvánt és Orosz Istvánt, akik egyetemi tanárként segítettek nekünk abban, hogy a magisztrátusi jegyzőkönyvek sorozata elindulhasson, de Szendrey István is bekapcsolódott a munkába, hogy támogassa ezt a törekvésünket. A későbbi időszakban pedig Papp Klára révén indult el az egyetemen a levéltári szakirányos képzésünk.

SZT: *A levéltári digitalizálás a Te igazgatói működésed alatt már fontos kezdeményezés volt. Hogyan viszonyultál ehhez a kérdéshez?*

RK: Már a '90-es évek elején foglalkoztunk a digitalizálás szorgalmazásával, nemcsak a megyén belül, hanem azon kívül is; természetesen amennyire gazdasági, pénzügyi lehetőségeink ezt lehetővé tették. Abban az időben nem volt még annyira egyszerű egy számítógépet, egy szkennert vagy egy nyomtatót beszerezni. Levéltári fórumokon is szorgalmaztuk, hogy induljon el a digitalizálás. Később aztán ki is rajzolódott egy olyan kép, hogy majd egyfajta digitalizáló megyei levéltár lesz a hajdú-bihari, a mikrofilmzésben pedig a nyíregyháziak fognak szerepelni, míg egy harmadik intézményben alakítottak volna ki restaurátorműhelyt. Az intézmények nemcsak maguknak dolgoztak volna, hanem több megyét láttak volna el ilyen munkamegosztásban. A levéltári egyesületi és önkormányzati levéltári rendezvényeken merültek fel ilyen tervek, de aztán végül nem valósultak meg.

SZT: *Milyen egyesületi munkában vettél részt?*

RK: A Magyar Levéltárosok Egyesületének választmányi tagja voltam hosszabb időn át, az Önkormányzati Levéltárak Tanácsának [ma MLVT – a Szerk.] pedig elnökségi tagja.

SZT: *Úgy tudom volt egy időszak, amikor a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár átvette a Levéltári Szemle szerkesztését és kiadását. Tudnál erről párt szót mondani?*

RK: Igen, a Levéltári Szemle szerkesztését és kiadását egy időre valóban átvette a levéltár. Ez egyfajta „mentőakció” volt, mert úgy nézett ki, hogy meg fog szűnni a lap. Nem akartuk mi annyira átvenni ezeket a feladatokat, de látva a helyzetet segítő szándékkal mégis megtettük, ez egy kényszer szülte akció volt '99-ben. Akkor én voltam a főszerkesztője a kiadványnak. Majd a következő években, amikor már az Országos Levéltár egy kicsit „helyrerázódott”, akkor Gecsényi Lajosék átvették a szerkesztést és a kiadást. De amíg Debrecenben végeztük ezt a munkát, Gecsényi Lajosnak és Katona Csabának sokat köszönhetünk, illetve Sudár Nellinek (Kornélia), aki szintén segített abban, hogy a „mentőakció” jól alakuljon.

SZT: *Levéltári szakfelügyelői munkakörben is tevékenykedtél?*

RK: Igen, elsősorban a szomszéd megyék levéltári szakfelügyelője voltam, Borsod-Abaúj-Zemplén (ott a megyei levéltár és a miskolci egyetemi levéltár is hozzám tartozott), Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok megyéknek. Ekkor Lakos János volt a vezető szakfelügyelő, ezt a munkámat nyugdíjazásomig végeztem.

SZT: *Milyen kapcsolat alakult ki a többi levéltárral?*

RK: A megyei levéltárak közül majdnem minddel jó kapcsolat volt, ha máshogy nem, egy-egy rendezvény vagy bizonyos munkák szervezése kapcsán kontaktusba kerültünk. A közelebb lévő levéltárakkal természetesen szorosabb viszony alakult ki, de a dunántúliakkal is jó kapcsolatot ápoltunk. Néhány nevet itt is említenék az igazgató kollégák közül, illetve azok közül, akiket mi is meghívtunk a rendezvényeinkre vagy előadást tartani, valamint akiknél tapasztalatcserén vettünk részt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből Gyarmati Zsigmond, aztán Nagy Ferenc, majd Kujbusné Mecsei Éva, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Dobrossy István, Hőgye István, Gálné Jakó Mariann, Rózsa György. A Heves Megyei Levéltárban Kovács Béláékkal volt kapcsolat, korábban

Á. Varga László is ott dolgozott. Jász-Nagykun-Szolnok megyében elsősorban Zádor Béláné Marika, az akkori szolnoki levéltárigazgató volt az, aki a leggyakrabban részt vett programjainkon. Békés megyéből Szabó Ferencet említhetném, aki Erdész Ádám előtt volt igazgató ott, és természetesen Erdész Ádámot is. Á. Varga Lászlót említettem, aki ekkor a Nógrád Megyei Levéltár igazgatója volt, később Budapest Főváros Levéltárában főigazgató. Utóbbi pozíciójában is jó kapcsolatot ápoltunk, arról nem is beszélve, hogy Á. Varga László Hajdú-Bihar megyéből, Biharkeresztesről származott el, így ő is figyelemmel kísérte a mi megyei dolgainkat. A dunántúliak közül is sokat említhetnék, Vas megyéből Tilcsik Györgyöt, Somogy megyéből Bösze Sándort, Baranya megyéből Ódor Imrét, Tolna megyéből Dobos Gyulát. Elsősorban őket, de a többi megyei levéltárral is volt szakmai összeköttetés. Például az elektronikus iktatást, a digitális ügyintézés megszervezését néztük meg a Veszprém Megyei Levéltárban, valamint a Zala megyeiben. Utóbbiban Molnár Andrást, előbbiben Madarász Lajost, Komáromból Csombor Erzsikét, Nógrádból Tyekvicska Árpádot, Bács-Kiskunból Szabó Attilát említeném még a megyei vezető kollégák közül.

SZT: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár hogyan kapcsolódott be az oktatásba?*

RK: A levéltár részt vett a Debreceni Egyetem Történeti Intézetének levéltári szakirányos képzésében és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem iratkezelési és irattáros tanfolyamaiban. Ezek természetesen oktatást és vizsgáztatást is jelentettek. Ezeket a képzéseket először kinti tanfolyam vagy oktatásszerű munka keretében a Tóth Árpád Gimnáziumban tartottuk, ahol egyébként levéltári fakultációs órák is zajlottak.

Amit kiemelhetnék még, az, hogy 2010-ben Debrecenben volt a Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése, ami nagyon jól sikerült. Az egyetemen is volt helyszínünk, a Nagyerdőben volt az elszállásolás, és több programunkat is ott tartottuk. Jó visszhangja volt ennek is.

SZT: *Hogyan ismerték el a munkádat?*

RK: Kétféle kitüntetésben részesültem: Pauler Gyula-díjat kaptam 2008-ban és Széchényi Ferenc-díjat 2012-ben.

A 2012-es évhez még az fűződik, hogy már januártól az addigi önkormányzati fenntartású levéltárak állami kezelésbe kerültek, és október 1-jén létrejött a Magyar Nemzeti Levéltár és ezzel a megyei levéltárak intézményi önállósága megszűnt.

SZT: *Miként értékeled ezt a mondhatni korszakos változást?*

RK: Összességében a levéltárak helyzetéről lehet jót is mondani, és olyat is, ami kevésbé jó. Az intézményi önállóság elvesztését úgy éltük meg, hogy nem volt hasznos; ugyanakkor mégis szükség volt egységesítésre a megyék között is, mert előfordult, hogy egészen eltérő finanszírozás alakulhatott ki a megyei levéltárak között, illetve a munkavégzés és a finanszírozás nem mindig került összhangba. Volt, amikor mi úgy éreztük, kevesebb pénzből, anyagi lehetőségből több programot valósítottunk meg, mint azok, akik sokkal jobban álltak technikailag és pénzügyi szempontból is, nagyok voltak a különbségek az integráció előtt. Amikor még önkormányzati fenntartású volt a levéltár, az akkor jelentett előnyt, ha magáénak érezte az intézményt a település. Más volt a viszony az őrzött iratanyaghoz is, mert saját településük történetét hordozták az iratok,

a rendezvényeken is nagyobb volt az érdeklődés, a fenntartó nem idegenként vagy leg-
alábbis távolról szemlélte az intézményt és ügyeit, gyűjteményét. Tehát ez a része jó volt,
sok mindent meg lehetett valósítani, olyat is, amit a szűkös anyagi keretek nem engedtek
volna meg, de helyben összefogással mégis sikerült.

Én még nem találkoztam olyan emberrel, olyan levéltári dolgozóval, aki a hazáját ne
szeretné, ne áldozna fel sok mindent érte és a munkahelyéért. Ez erre a változásokkal teli
időszakra is érvényes volt. Reméljük, eljön az az időszak is, amikor a haza még jobban
méltányolja és támogatja a levéltárakat.

A képen balról jobbra: Molnárné Mogyorósi Zsófia, Kovács Ágnes, Hajdu Gusztávné,
Szálkai Tamás, Radics Kálmán, Kovács Tünde, Pinczésné Nagy Mónika

Ordasi Ágnes

Indeficienter – a hungarikakutatás múltja, jelene és jövője (?) a Rijekai Állami Levéltárban*

1659. június 6-a nagy napként rögzült Fiume történetében, hiszen I. Lipót német-római császár és magyar király díszes címert adományozott a kis kelet-adriai kikötővárosnak, amely az uralkodó Habsburg-dinasztia jelképeit és a város főbb attribútumait tartalmazta: a birodalmi koronát és egy sziklán álló, aranycsőrű és aranylábú, kétfejű, vörösnyelvű fekete sast, valamint egy amforát, amelyből víz zúdul alá.

A címer a heraldika szigorú szabályait követte, de több szembetűnő apróság mégis különlegessé tette. A rajzon a hagyományos ábrázolástól eltérően a császári sas mindkét fejével balra nézett, a címer alsó részén pedig egy latin szó díszelgett: „INDEFICIENTER”. Egyes értelmezések szerint a jelmondat a várost határoló Fiumara folyó bőséges vizére, illetve a város „lankadatlan”, „kiapadhatatlan”, „kiszáradhatatlan” hűségére utalt.¹

A „kiapadhatatlan” és „kiszáradhatatlan” kifejezések azonban nemcsak Fiume „fidelissima” mivoltára vonatkoztathatók, hanem a város történetének magyar szempontból is elképesztő téma- és forrásgazdagságára is. Ezt jelzi, hogy Magyarországon csak az elmúlt két évtizedben számos tanulmány, doktori értekezés és könyv született Fiumével kapcsolatban. A felsorolást Fried Ilona már-már klasszikusnak számító, egyben hiánypótló monográfiájával illik kezdeni, majd Horváth László közlésre előkészített, levéltári kutatásokon nyugvó kéziratával, Horváth József hajózástörténeti írásaival, valamint Kiss Gy. Csaba és S. Pallós Piroska művelődéstörténeti munkáival érdemes folytatni. A legújabban napvilágot látott könyvek közül leginkább Pelles Mártonnak és Zsigmond Gábornak a magyar kereskedelmi tengerészet történetéről írt köteteit, Erdősi Ferenc közgazdasági vizsgálódásait, Juhász Imre politikatörténeti összefoglalóját, végül Egan Lajos fiumei kormányzóhelyettes naplóját és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára doktori disszertációkat közlétező sorozatában megjelent, e sorok írója által jegyzett kötetet lehet megemlíteni. A megnövekedett tudományos és közérdeklődés egyértelmű jeleként könyvelhető el az is, hogy 2022-ben a Pro Minoritate folyóirat különszámot szentelt a kikötőváros történetét különböző szempontokból ismertető közléseknek.

* A szerző köszönetet mond Vass Csabának az MNL OL Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya levéltárosának a tanulmány megírása során nyújtott segítségéért.

¹ Schnierer, 1882:36.; Radvánszky–Fejérpataky, 1884; Adamić, 2018.

A hungarikakutatás kezdetei a Rijekai Történeti Levéltárban

Természetesen a felsorolt eredmények az előző generációk hungarikakutatásai nélkül nem születhettek volna meg.² A rijekai levéltárban őrzött magyar vonatkozású iratok feltárása az 1960-as években kezdődött meg a jugoszláv–magyar kulturális egyezmény pontjainak megfelelően. Magyar részről a hungarikák felderítését és feltárását tűzték ki legfőbb célul, „jelezve mindazon levéltári fondokat, amelyeknek mikrofilmre való vétele érdekében hazai levéltári hatóságainknak mindent el kell követniük”.³

A kétoldalú megállapodás értelmében a felek között kölcsönös személy-, dokumentum- és információcsere bonyolódott le, így a magyar levéltárosok rendszeresen végezhettek feltárómunkákat a Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság levéltáraiban. A kiutazásokat eleinte a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, majd a Kulturális Minisztérium Utazási Bizottsága, illetve annak Levéltári Osztálya koordinálta és felügyelte.⁴

A jugoszláv–magyar egyezés alapján került sor 1964-ben Karsai Eleknek, a Magyar Országos Levéltár (OL) levéltárosának és Takáts Endrének, a Veszprémi Állami Levéltár igazgatójának kiküldetésére,⁵ majd egy évvel később az ugyancsak a OL részéről delegált Kiss Dezső kutatóútjára. Kiss munkája azért is volt nagy jelentőségű, mert hungarikajelentésének⁶ egy részét az 1968-ban megjelent Levéltári Szemle Figyelő című rovatában önálló tanulmányként is közölte. Tevékenysége mérföldkőnek tekinthető, mivel ő volt az, aki a fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóság iratairól első ízben tételes jegyzéket készített, és azt egy rövidebb intézménytörténettel együtt a szélesebb közönség számára is elérhetővé tette.⁷ Karsai, Takáts, valamint Kiss feltárásai hamarosan referenciaponttá váltak és követendő példát nyújtottak a kollégáknak, például a kaposvári levéltár igazgatójának, Kanyar Józsefnek és Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosának, Szekeres Józsefnek.

Kanyar 1969 szeptemberében,⁸ Szekeres pedig először 1970. január 2-án érkezett Rijekába, hogy az 1918 óta szinte érintetlenül a polcokon heverő fiumei dokumentumokat személyesen megtekintse. Szekeres ekkor, illetve későbbi kiutazását követően

² 2007-ig a következő levéltárosok rijekai beszámolóit lelhetők fel a Magyar Nemzeti Levéltár hungarikajelentéseket tartalmazó gyűjteményében: Karsai Elek és Takáts Endre 1964, Kiss Dezső 1965, Horváth Ferenc 1968, Kanyar József 1969, Szekeres József 1969–1970, Balanyi Béla 1969–1970, Vass Előd 1971, Veres Miklós 1972, Kardos Kálmán 1972, Lakatos Ernő 1973, Szita László 1974, Simonffy Emil 1978, Szekeres József 1979, Rádyné Rácz Katalin 1981, Lakos Ágnes 1985, Galasi Zsuzsanna 1986, Erdmann Gyula 1987, Galasi Zsuzsanna 1988, Kollega Tarsoly István 1989, Bősze Sándor, Récsei Balázs, valamint Csóti Csaba 2004–2005.

³ MNL-OL-X 10810-Y04.

⁴ MNL-OL-X 10810-Y87.

⁵ MNL-OL-X 10810-Y02.

⁶ MNL-OL-X 10810-Y97.

⁷ Kiss, 1968.

⁸ MNL-OL-X 10810-Y04.; MNL-OL-X 10810-Y08.

több alkalommal, mintegy 500 ifm terjedelmű kivételes forrásértékű magyar iratanyag-ról számolt be, amelynek teljes feltárását mindenféleképpen indokoltnak tartotta. Jelen-tése szerint ebből a mennyiségből csaknem 120 ifm-t a fiumei kormányzóság keletkezte-tett.⁹ Szekeres álláspontja másik két rijekai tanulmányútját követően sem változott meg. Még 1979 őszén is úgy vélte, hogy a Rijekai Történeti Levéltár (*Historijski arhiv Rijeka*) 1779 és 1918 között keletkezett hungarikaanyagait magyar részről kiemelt figyelemben kell részesíteni és azokról részletes jegyzékeket, valamint fényképeket, mikrofilmeket szükséges készíteni.¹⁰ Akárcsak „elődei” – mint például Kiss Dezső¹¹ – a Rijekában ör-zött magyar vonatkozású iratok közül a legértékesebbek az államhatalmat képviselő fiumei kormányzó által vezetett politikai, közgazdasági és jogi kérdésekkel kapcsolatos dokumentumokat őrző Kormányzóság (HR-DARI-7), a tengerészeti ügyekkel és a ke-reskedelemmel, a konzuli ügyekkel, a kikötőépítéssel foglalkozó Tengerészeti Hatóság (HR-DARI-46) fondjait, továbbá a kereskedelmi, a gazdasági és a társadalmi élet va-lamennyi dimenzióját átszövő Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara (HR-DARI-179) anyagait tartotta. Jóllehet, a városi önkormányzat iratainak helyet adó Magistrato Civico (HR-DARI-22) és a kikötővárosban egykor működött magyar iskolákat ellenőrző Tan-felügyelőség fondjai sem kevésbé jelentősek.¹²

Tapasztalatok, vélemények, élmények

A szakmai, a személyes preferenciák, valamint a kor sajátos értékrendje miatt is a kapi-talista fejlődéssel, a munkásmozgalommal, a sztrájkokkal, valamint a kivándorlással és a hajózási társaságokkal (Adria Rt., Tirennia, Fiumana, Lloyd Triestino), a vasútépítéssel és a folyamszabályozással kapcsolatos iratok buzgó ajánlása mellett Szekeres véleményét a többi kiutazó is osztotta.¹³ Egyetértettek abban is, hogy a magyar levéltárosoknak fel-adata, „küldetése” van Rijekában ezek kapcsán, tehát megéri a fáradságos és körülményes kiutazást vállalni.¹⁴ Szekeres szavait idézve: részben azért, mert az ott őrzött hungarika „elsőrendű forrásanyagot képez a magyar fináncstőke és imperializmus 19. századi terjesz-kedő törekvéseire és gazdaságpolitikájára, a magyarosítási törekvésekre, a kibontakozó és mindinkább elmérgesedő horvát–magyar és olasz ellentétekre, a nemzetiségi viszályko-dásokra” nézve,¹⁵ de azért is, mert Kiss Dezsőhöz hasonlóan úgy látta, hogy az iratok nagy mennyiségben, selejtezetlenül maradtak fenn, és a köztük fellelhető tükröződő minisztériumi bizalmas levelezések, rendeletek a háború, valamint a tűzvészek során elpusztult magyarországi levéltárak iratainak pótlására is lehetőséget teremtenek.¹⁶

⁹ MNL-OL-X 10810-Y10.

¹⁰ MNL-OL-X 10810-Y31.

¹¹ MNL-OL-X 10810-Y97.

¹² MNL-OL-X 10810-Y10.

¹³ MNL-OL-X 10810-Y04.; MNL-OL-X 10810-Y54.

¹⁴ MNL-OL-X 10810-Y60.; MNL-OL-X 10810-Y65.; MNL-OL-X 10810-Y87.

¹⁵ MNL-OL-X 10810-Y10.

¹⁶ Ua. és MNL-OL-X 10810-Y97.

Lakos Ágnes a meglevő mutatókönyvek és egyes fontosabb iratok mikrofilmzését azért is gondolta nélkülözhetetlennek, mert így a későbbiekben a magyarországi kutatók már felkészülten utazhatnak Rijekába, ezzel pedig értékes időt és energiát takaríthatnak meg.¹⁷ Erre a következtetésre jutott Galasi Zsuzsanna is,¹⁸ míg Erdmann Gyula, a Békés Megyei Levéltár igazgatója már a történeti érték szűkebb meghatározását, valamint a mikrofilmzésre javasolt dokumentumok jegyzékének szigorú megrostálását szorgalmazta 1987-ben.¹⁹ Persze, ő a kormányzósági iratok értékét eleve jóval kritikusabban ítélte meg, és úgy vélte, hogy „a kutatott fond általában nem tűnik elsőrendű forrásanyagnak. A legfontosabb iratok (összegező iskolai jelentések, iparfelügyelői jelentések, éves statisztikák stb. – mindig a megfelelő tárcához, ill. a KSH-hoz lettek Fiuméból – is – felterjesztve, így ott megtalálhatók (zömmel), míg a kormányzósági anyagból ezek többsége hiányzik! Feltevésem és tájékozódásom szerint Fiume város iratai komplettebbek és többet ígérnek; sajnos a képviselő-testületi jegyzőkönyvek sorozata nincs meg, így ezeket a fontos iratokat is a többi közül kell kiemelni-kikeresni.”²⁰

A kiutazó levéltárosok többsége a tárolási viszonyokra és kutatási feltételekre sem felejtett el kitérni. Szinte egyöntetűen megállapították, hogy bár a Rijekai Történeti Levéltár főépülete – József főherceg egykori villája – jól felszerelt kutató- és kiállítótermekkel, valamint könyvtárral rendelkezik, és viszonylag kedvező tárgyi, anyagi és személyi viszonyok közt dolgoznak az ottani levéltárosok, aggodalmat keltő, hogy „a kormányzósági iratok egy külön épületben, kutatásra eléggé alkalmatlan raktártermekben vannak elhelyezve”.²¹ Rijeka domborzati és térszerkezeti sajátosságaiból adódóan az iratokat a főépülettől csaknem egy kilométerre, egy 200 méterrel alacsonyabban fekvő külön helyen tárolták, így mozgatásuk nagy kihívást jelentett a hungarikafeltárások során.

Szekeres József 1970. és 1979. évi jelentéséből ismeretes, hogy a régi városháza épületében őrzött kormányzósági iratokat saját autóján kellett a főépület kutatótermébe szállítania,²² ami tekintélyes idővesztéssel járt. Galasi Zsuzsa és Kollega Tarsoly István, a MOL levéltárosai ennek kapcsán pedig arról számoltak be, hogy még az ügyiratok előkészítését és „lekísérését” is maguknak kellett elvégezniük, ami tovább lassította a munkájukat. Igaz, azt is hozzátették, hogy legalább tetszés szerinti mennyiséget vehettek kézbe.²³

Szintén komoly időkiesést okoztak a gyakori értekezletek, munkaszüneti napok, ünnepek,²⁴ a kutatóterem kedvezőtlen nyitvatartási rendje (8, illetve 9 órától 13 óráig), illetve az egyes iratok fellelésének módja, mivel a legjobb esetben is csak mérsékelten hasznosítható mutató- és iktatókönyvek álltak rendelkezésre.²⁵ Egyes vélekedések szerint „helyesebb

¹⁷ MNL-OL-X 10810-Y54.

¹⁸ MNL-OL-X 10810-Y77.

¹⁹ MNL-OL-X 10810-Y65.

²⁰ MNL-OL-X 10810-Y65.

²¹ MNL-OL-X 10810-Y04.; MNL-OL-X 10810-Y31.

²² MNL-OL-X 10810-Y08.; MNL-OL-X 10810-Y10.

²³ MNL-OL-X 10810-Y77.; MNL-OL-X 10810-Y87.

²⁴ MNL-OL-X 10810-Y08.

²⁵ MNL-OL-X 10810-Y54.; MNL-OL-X 10810-Y60.; MNL-OL-X 10810-Y65.; MNL-OL-X 10810-Y77.

lett volna 1878-tól darabonként nézni át az anyagot, s akkor biztosan nem maradt volna ki érdemi irat; így azonban – mivel a levéltárosok nem szerelnek – féltő, hogy jónéhány kikért irat kezelői hiányosság miatt nem került, ill. nem kerül majd elő [...]”²⁶ A nehézségeket fokozta, hogy a korábban sokszor szinte teljesen magyar nyelvűként leírt fondokból egyre nagyobb mennyiségű olasz nyelvű dokumentum került elő, amelyek témáinak azonosítása nyelvtudás hiányában szintén tetemes idő- és energiaráfordítást igényelt.²⁷

Noha Kollega Tarsoly István jelentésében a rijekai munkatársakkal folytatott baráti beszélgetéseire úgy emlékezett vissza, hogy „Fiume magyar és olasz múltja kellően leplezve van”,²⁸ a magyarországi levéltárosoknak közös tapasztalata volt, hogy a rijekaiak a legnagyobb előzékenységgel karolták fel hungarikakutatásaikat.²⁹ Sőt, Kollega Tarsoly ajándékként Kádár János születési anyakönyvi kivonatát is megkapta.³⁰ Az sem volt példa nélküli, hogy a rijekai levéltárosok anyagi ügyekben is támogatták a magyar kollégákat: így akkor, amikor 1970-ben Szekeres József gépkocsiját feltörték és 600 dinár kára keletkezett. Szekeres jelentése szerint „mihelyt a levéltárban az eset ismertté vált, a levéltár-igazgató [Danilo Klen – OÁ] s a szakszervezeti elnök biztosítottak három megtérítéséről. Néhány napon belül az összeg felét a levéltár segélyalapjából, másik felét pedig Zágrábban a Horvát Levéltárosok Szövetsége részéről ki is fizették részemre”.³¹

A rijekaiak ezenkívül szabadidős kirándulásokat, programokat szerveztek a magyar kollégáknak, segítettek az elszállásolásban (például a Bonavia Hotelben vagy a Hotel Neboderben, illetve a levéltár gondnoki lakásának egyik helyiségében)³² és gondoskodtak arról, hogy a szükséges iratokhoz a lehető leggyorsabban és legnagyobb mértékben jussanak hozzá.³³ Már csak azért is, mert „sem a levéltárban, sem a városi kulturális történetkutatással foglalkozó intézményekben nincsenek olyan dolgozók, akik az anyagot, amely 90%-ban magyar nyelvű, használni tudnák, abból következőleg, hogy nem beszélnek magyarul”.³⁴ A helyzet 1985-re sem változott: Lakos Ágnes változatlanul arról számolt be, hogy a rijekaiak „csak szótár segítségével tudnak egy-egy ügyet kikeresni az 1879–1918 közötti mutatókból, és ha van horvát, olasz vagy német nyelvű irat az ügyiraton belül, akkor azt használják”.³⁵

Ennek ellenére – vagy inkább éppen ezért – több jelentésben feltűnik a rijekai levéltárosok magas együttműködési készsége és nyitottsága. Ez egyfelől egymás közgyűjteményeinek megismerésében és a horvát–magyar vonatkozású dokumentumok iránt való érdeklődésben, másfelől a kölcsönös publikálási lehetőségekben és az eredmények megosztásában nyilvánult meg. Szekeres József a rijekaiak tudományos viszonyulásáról

²⁶ MNL-OL-X 10810-Y65.

²⁷ MNL-OL-X 10810-Y54.; MNL-OL-X 10810-Y60.

²⁸ MNL-OL-X 10810-Y87.

²⁹ MNL-OL-X 10810-Y08.; MNL-OL-X 10810-Y14.; MNL-OL-X 10810-Y111.; MNL-OL-X 10810-Y65.

³⁰ MNL-OL-X 10810-Y87.

³¹ MNL-OL-X 10810-Y08.

³² MNL-OL-X 10810-Y54.; MNL-OL-X 10810-Y60.; MNL-OL-X 10810-Y77.; MNL-OL-X 10810-Y87.

³³ MNL-OL-X 10810-Y10.; MNL-OL-X 10810-Y87.

³⁴ MNL-OL-X 10810-Y10.; MNL-OL-X 10810-Y54.

³⁵ MNL-OL-X 10810-Y54.

a következő szavakkal emlékezett meg: „Az ő részükről szívesen fogadták kutatásainkat s hajlandók max. 5 ív terjedelemben az anyaggal kapcsolatos publikációk megjelenítésére is.”³⁶ Ez viszont aligha meglepő, hiszen – miként arról a beszámolókból olvasni lehet – a rijekai levéltárosok számára a kutató-, a tudományos és a kiadói tevékenység, valamint a kiállítások rendezése hagyományosan nagyobb prioritást élvezett a levéltári szakmunkákkal (rendezés, leltározás, dobozolás, segédletkészítés) szemben.³⁷

És hogy a raktár mélyén fekvő iratok milyen fizikai állapotban voltak, mikor a levéltárosok megkezdték a feldolgozásukat? Kollega Tarsoly István szerint jó, de a „szokásosnál is jóval porosabbak. Szakadozott, töredezett deklíkok között, semmit sem tartó gyenge spárgával vannak összekötözve. Ígértek ugyan új spárgát, de csak egy kb. öt csomóra elegendőt kaptam, azt is igen gyengét, a csomók összekötéséhez semmiképp sem megfelelőt. Így a szétmállott spárgákat kellett összekötöztetnem, hogy valamivel egybetartsam a csomókat. Nem tudom, mit fognak csinálni a filmezésnél, valószínűleg szét fognak esni a csomók, mivel ahogy én a helyükre tettem, már akkor is csak a »szentlélek« tartotta.”³⁸

Egy új korszak hajnalán?

Hungarikafeltárás a Rijekai Állami Levéltárban

A felsorolt tényezők Bősze Sándorra, a Somogy Megyei Levéltár (SML) igazgatójára is ösztönzőleg hatottak, aki 2001-ben a Nemzeti Kulturális Alapprogram, majd 2003-ban egy, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium által meghirdetett pályázat támogatásával munkatársaival³⁹ elvállalta az 1997-től már a Rijekai Állami Levéltár (*Državni arhiv u Rijeci*)⁴⁰ nevet viselő intézmény hungarika iratainak feltárását, rendezését és jegyzékelését.⁴¹ Bár a kaposvári levéltárosok ismerték és felhasználták a korábbi hungarikajelentéseket és jegyzékeket, de mivel azok jórészt szűrőpróbaszerűen készültek,⁴² arra csak mérsékelten építhettek. Mindenesetre az SML éveken át tartó kitaró tevékenységének meglelt az eredménye: 2011-re elkészült a jelenleg 151 ífm terjedelmű, [1854] 1870–1918 [1922] évkörű elnöki és általános részből, valamint segédkönyvekből álló Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság fondjának rendezése, az érintett anyagról pedig kétnyelvű (horvát és magyar) repertóriumot jelentettek meg.⁴³

³⁶ MNL-OL-X 10810-Y10.; MNL-OL-X 10810-Y04. A jugoszláv levéltárosok publikációs és együttműködési hajlandóságát Kanyar József is hasonlóan ítélte meg 1969-ben.

³⁷ MNL-OL-X 10810-Y08.

³⁸ MNL-OL-X 10810-Y87.

³⁹ MNL-OL-X 10810-Y105.; MNL-OL-X 10810-Y107.; MNL-OL-X 10810-Y108.; MNL-OL-X 10810-Y110.; MNL-OL-X 10810-Y111.; A feltáró és rendezőmunkáról Csóti Csaba és Récsei Balázs külön-külön is készített hungarikajelentéseket, illetve jegyzékeket.

⁴⁰ A Rijekai Történeti Levéltár a Horvát Köztársaság megalakulásával újjászerveződött és 1993-ban előbb Rijekai Történelmi Levéltárra (*Povijesni arhiv Rijeka*), majd 1997-ben Rijekai Állami Levéltárra (*Državni arhiv u Rijeci*) változtatta a nevét. Statut, 2019.

⁴¹ MNL-OL-X 10810-Y106.; Bősze, 2011:7-8.

⁴² MNL-OL-X 10810-Y30.; MNL-OL-X 10810-Y39.

⁴³ Bősze, 2011.

A rijekai feltárásoknak újabb lendületet adott, hogy Bősze Sándor és a rijekai intézmény igazgatója, Goran Crnković kollegiális kapcsolata az évek során barátsággá fejlődött, továbbá, hogy 1989 óta Dolinár Erzsébet személyében magyar anyanyelvű munkatársa is lett a levéltárnak. Ahogy Smiljanić Anikó a Rijekai Egyetemi Könyvtár (*Sveučilišna knjižnica Rijeka*) esetében,⁴⁴ úgy Dolinár Erzsébet sem csak a „helyszínen” nyújtott segítséget a Rijekába utazó magyaroknak, hanem a horvátok és magyarok közti közvetítésben, a szakmai eredmények, tapasztalatok „kicserélésében” egyaránt kulcsszerepet játszott. Számos szaktanulmány és kiadvány fordítása fűződik a nevéhez, többek közt a fentebb említett repertóriumé is.

A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság rendezésének és segédletének pozitív fogadtatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az SML már 2011-ben megkezdte újabb grandiózus projektjét, a Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzóság iratainak rendezését. Bősze Sándor súlyos betegsége és 2014 októberében bekövetkezett halála után a munka vezetését hivatali utódja, Polgár Tamás, (az ekkor már) Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára új igazgatója vette át. Az ugyancsak éveken át tartó rendezés 2018 őszén fejeződött be, majd a jelentős hiányt pótló segédleteket az intézmény honlapján publikálták, hogy a 92 ífm terjedelmű, 1867–1921 évkörű fond használatát megkönnyítsék.⁴⁵ A repertórium kiegészítését, a Modellváltások a fiumei kormányzóság feladat-és hatásköreinek meghatározásában című bevezető tanulmányt jelen sorok írója 2018-ban a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával készítette el,⁴⁶ majd 2023-ban a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamarának az I. világháború első éveit alatti keletkezett iratairól készített darabszintű jegyzéket, amely mellé a fiumei kamaráról egy nagytanulmányt is közölt.⁴⁷ 2023-ban a Rijekai Állami Levéltár jelenlegi igazgatója, Markus Leideck kezdeményezte, hogy a Tengerészeti Hatóság mintájára a Kormányzóság repertóriumát is megjelentessék horvát és magyar nyelven, hagyományos könyv formában. A legfrissebb információk szerint a repertórium bevezető tanulmánya, valamint a segédletek horvát nyelvre átültetése folyamatban van.

A jelen

Noha a levéltár főépületének továbbra is József főherceg egykori villája ad otthont és számos irat még mindig külső raktárakban található, az elmúlt hatvan év alatt nemcsak a hungarikakutatásban, de a rijekai levéltár működtetésében, adminisztratív és tevékenységi körében, valamint technikai feltételeiben is számos változás ment végbe, így ma merőben más körülmények fogadják a kutatókat. Egyrészt a műszaki és informatikai berendezéseket fokozatosan lecserélték, a rendelkezésre álló segédletek egy részét, valamint a levéltár saját folyóiratának (*Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* = A Rijekai Állami Levéltár Híradója) újabb számaikat online is elérhetővé tették, másrészt megkezdődött

⁴⁴ Mák, 2015.

⁴⁵ Polgár, 2019.

⁴⁶ Ordasi, 2019.

⁴⁷ Ordasi, 2023.

a levéltár dokumentumainak digitális archívumokba (Topoteka)⁴⁸ feltöltése és virtuális kiállításokon való közzététele. Az intenzívebb online megjelenés annak is köszönhető, hogy Markus Leideck igazgató személyes meggyőződése szerint paradigmaváltásra volt/van szükség, és a levéltártudománynak mielőbb alkalmazkodnia kell az új korszak technológiai kihívásaihoz és a digitális korszak elvárásaihoz.⁴⁹

A modernizációval azonban a bürokratizálódás és az intézmény működése is bonyolultabbá vált. A Rijekai Állami Levéltár 2019. évi statútuma, illetve belső szabályzata szerint az intézményben jelenleg hat osztály működik.⁵⁰ A kommunikáció leginkább a kutatóterem és a kutató között zajlik, de amennyiben szükséges, levéltárosi segítséget is lehet kérni. Mivel földrajzi fekvésénél és gazdag gyűjteményénél fogva a levéltárat nap mint nap számos külföldi – elsősorban olasz, osztrák és német – kutató keresi fel, a kutatóterem és a szaklevéltárosok a horváton kívül angolul, németül és olaszul is képesek részletes tájékoztatást nyújtani. Magyarul viszont egyikük sem tud és Dolinár Erzsébet nyugdíjba vonulása miatt jelenleg nincs magyar anyanyelvű alkalmazottja az intézménynek. Azaz könnyen előfordulhat, hogy – akárcsak a „hőskorban” – a rijekai kollégák egyes iratok azonosítását csak szótár használatával tudják elvégezni.

A Rijekai Állami Levéltár szerda kivételével minden hétköznap 8 és 14 óra között tart nyitva. A beiratkozás személyesen, egy papíralapú formanyomtatvány kitöltésével történik, ám az iratok kikérése, valamint a hely- és időpontfoglalás e-mailben is lehetséges. Bár viszonylag kis levéltárról van szó, érdemes a helyet minél korábban lefoglalni és az iratok lehető legpontosabb jelzettel ellátott listáját is mielőbb megküldeni.⁵¹ A beiratkozás és a kutatás 2021 óta, a reprográfiai szolgáltatások igénybevétele (fotó-, valamint digitális másolatkészítés stb.) már az azt megelőző évek óta díjköteles. Az aktuális díjszabásról és röviden a fondok tartalmáról a levéltár honlapja tájékoztat horvát nyelven, az iratok kutathatóságáról pedig a levéltári anyagokról és levéltárakról szóló 2018. évi törvény (NN. 61/18, 98/19) alapján összeállított felhasználási szabályzat (NN. 121/19) és a Rijekai Állami Levéltár statútuma (003-05/18-01/01.) rendelkezik. A hatályos jogszabály értelmében az 1990. május 30. előtt keletkezett nyilvános archív anyagok korlátozás nélkül kutathatók, míg a minősített és egyéb titkos információkat tartalmazó iratok csak a keletkezésüktől számított 40 év lejárta után vagy az anonimizálási eljárás lefolytatását követően hozzáférhetők.⁵²

Bizonyára a szervek egykori funkciójának és az általuk keletkeztetett dokumentumok tekintélyes mennyiségének és az elkészült segédleteknek is köszönhető, hogy a hungarikakutatáson belül a legnépszerűbbek a Tengerészeti Hatóság, valamint a Kor-

⁴⁸ Topoteka, é. n.

⁴⁹ Matičić, 2020.

⁵⁰ 1. Iratrendezési és feldolgozási, 2. Információs- és kutatószolgálati, 3. Iratvédelmi, restaurálási és reprográfiai, 4. Külső iratok, dokumentumok védelméért felelős, 5. Könyvtári és kiadói, 6. Általános és műszaki ügyekkel foglalkozó osztályok, illetve 7. a Rijekai Állami Levéltárhoz tartozik a senji gyűjtőközpont is. Unutarnje ustrojstvo, é. n.

⁵¹ DAR, é. n.

⁵² Pravilnik, é. n.

mányzóság fondjai. Igaz, olasz, német, latin, illetve horvát nyelvtudással a városi önkormányzat vagy a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara, továbbá az egyes egyesületek (Società degli Amici dell'Infanzia = Gyermekbarátok Társasága, Asilo di Carità per l'Infanzia = Gyermek-menedékhely, Circolo Árpád = Árpád Kör), családok (Gelletich, Nugent, Ossoinack, Peretti, Vraniczany, Zajc) és személyek (Casimiro Cosulich, id. Antonio Vio városatyák) anyagai is kimondottan eredményesen hasznosíthatók. Hasonló mondható el az iskolák, a pénz- és hitelintézetek, a gyárak, a hajózási társaságok, valamint az egyes vállalkozások, a turisztikai, erdészeti, mezőgazdaság szervezetek és a különböző céllal létrejött bizottságok dokumentumait tartalmazó fondokról és állagokról.

Természetesen a Rijekai Állami Levéltárban nemcsak magyar vonatkozású anyagokat őriznek, hanem a kelet-adriai egyházi intézmények, illetve a környező szigetek (Cres, Krk) és települések (Volosko, Opatija, Lovran, Bakar, Sušak, Kastav, Punat, Veli és Mali Lošinj stb.) iratai is itt lelhetők fel, valamint az anyakönyvek és az olasz, majd a jugoszláv korszak alatt keletkezett dokumentumok is páratlan történeti értékkel rendelkeznek.

Összességében megállapítható, hogy a rijekai levéltár az elmúlt évtizedekben alapvető átalakuláson ment keresztül és ezzel párhuzamosan a hungarikafeltárások körülményei is módosultak. A bekövetkezett változások a magyarországi történeti kutatásokra kimondottan élenkítően hatottak, amit világosan szemléltetnek a 2000-es évek óta publikált tudományos és ismeretterjesztő művek. Ugyanakkor néhány dolog változatlan maradt: az utazással és a szálláskereséssel járó kihívások, valamint a rijekai kollégák együttműködési hajlandósága, ami, akárcsak Fiume története és a Rijekai Állami Levéltár gyűjteménye, szó szerint kiapadhatatlan, indeficienter. Talán ez a kimeríthetetlen téma- és forrásbőség a Magyar Nemzeti Levéltár számára is lehetőséget teremt arra, hogy a levéltár- és a történettudományt újabb nemzeti és nemzetközi kincsekkel gazdagíthassa.

Források és szakirodalom

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

OL X 10810 = Hungarikajelentés-gyűjtemény. Lezárt Gyűjtemény.

Y 2 = Karsai Elek és Takáts Endre hungarikajelentése, 1964

Y 4 = Kanyar József hungarikajelentése, 1969

Y 8 = Szekeres József hungarikajelentése, 1970

Y 10 = Szekeres József hungarikajelentése, 1969–1970

Y 14 = Szita László hungarikajelentése, 1974

Y 30 = Simonffy Emil hungarikajelentése, 1978

Y 31 = Szekeres József hungarikajelentése, 1979

Y 39 = Rádyné Rác Katalin hungarikajelentése, 1981

Y 54 = Lakos Ágnes hungarikajelentése, 1985

Y 60 = Galasi Zsuzsanna hungarikajelentése, 1986

Y 65 = Erdmann Gyula hungarikajelentése, 1987

Y 77 = Galasi Zsuzsanna hungarikajelentése, 1988

Y 87 = Kollega Tarsoly István hungarikajelentése, 1989

- Y 97 = Kiss Dezső hungarikajelentése, 1965
 Y 105 = Kardos Kálmán hungarikajelentése, 1972
 Y 106 = Bősze Sándor hungarikajelentése, 2004
 Y 107 = Récsei Balázs hungarikajelentése, 2004
 Y 108 = Csóti Csaba hungarikajelentése, 2004
 Y 110 = Csóti Csaba hungarikajelentése, 2005
 Y 111 = Récsei Balázs hungarikajelentése, 2005

- Adamić, 2018 = Adamić: Tražim prijevod povelje s latinskog na hrvatski Grb grada Rijeke 1659. Lokalpatrioti Rijeka, 2018. október 2. <https://forum.lokalpatrioti-rijeka.com/viewtopic.php?f=177&t=3491> (A letöltés ideje: 2024. március 27.)
- Bősze, 2011 = A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai, 1870–1918. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár–Rijeka, 2011.
- DAR = Državni arhiv u Rijeci. <https://www.riarhiv.hr/kontakt.html> (A letöltés ideje: 2024. március 31.)
- Kiss, 1968 = Kiss Dezső: A fumei és magyar–horvát tengerparti kormányzó iratai a Fiumei Állami Levéltárban, 1870–1918. Levéltári Szemle, 1968. 3. sz. 783–794.
- Matičić, 2020 = Matičić, Bruna: Markus Leideck, novi šef Državnog arhiva u Rijeci: “Budućnost arhiva je sasvim sigurno digitalna”. Novi List, 2020. november 29. <https://www.novolist.hr/ostalo/kultura/markus-leideck-novi-sef-drzavnog-arhiva-u-rijeci-buducnost-arhiva-je-sasvim-sigurno-digitalna/> (A letöltés ideje: 2024. március 31.)
- Mák, 2015 = Mák Ferenc: A befalazott gótika. A fumei magyarokról. Korunk, 2015. 10. sz. 104–110.
- Ordasi, 2019 = Ordasi Ágnes: Modellváltások a fumei kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában – Centralizációs stratégiák Fiumében. A Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzó iratainak repertórium. mnl.gov.hu/sites/default/files/sml/segedletek_forraskozlesek/2019-01-09_-_kormanyzosag/modellvaltasok_a_fiumei_kormanyzosag_feladat-_es_hataskoreinek_meghatarozasaban_-_csak_olvashato_0.pdf (A letöltés ideje: 2024. április 1.)
- Ordasi, 2023 = Ordasi Ágnes: A Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara szerepe és jelentősége az állam hatalomgyakorlási stratégiájában és a lokális érdekérvényesítésben. Regio, 2023. 4. sz. 96–130.
- Polgár, 2019 = Polgár Tamás: Köszöntő. A Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzó iratainak repertórium. https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma (A letöltés ideje: 2024. március 31.)
- Pravilnik, é. n. = Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva i radu čitaonica Državnog arhiva u Rijeci. <https://www.riarhiv.hr/Pdfovi/PRAVILNIK.pdf> (A letöltés ideje: 2024. március 31.)
- Schnierer, 1882 = Schnierer Gyula: Fiume multja és jövője. Nemzetgazdasági Szemle, 1882. 3. sz. 32–47.

Radvánszky–Fejérpataky, 1884 = Radvánszky Béla–Fejérpataky László: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság véleménye Magyarország és Társországainak czímere felől. Turul, 1884. 2. sz. 1–5.

Statut, 2019 = Statut Dravnog arhiva u Rijeci. <https://www.riarhiv.hr/Pdfovi/Statut-2019.pdf> (A letöltés ideje: 2024. március 29.)

Topoteka, é. n. = Topoteka. Državni arhiv u Rijeci. <https://dar.topoteka.net/> (A letöltés ideje: 2024. március 29.)

Unutarnje ustrojstvo, é. n. = Unutarnje ustrojstvo. <https://www.riarhiv.hr/ustrojstvo.html> (A letöltés ideje: 2024. március 31.)

Miklós Dániel

Egy online gyűjtemény magyar vonatkozásai

*Magyar relevancia a Unitarian Service Committee
online elérhető anyagaiban*

Az online elérhető egyetemi archívumok világában csupán egy szereplő a Harvard Divinity School Library egyik gyűjteménye – az amely számot tarthat a magyar kutatók érdeklődésére. Jelen sorok írója saját kutatásához már korábban is fel tudta használni a kérdéses gyűjteményt, amely jóformán ismeretlen Magyarországon, ezért érdemes felhívni rá a figyelmet.

A Unitarian Service Committee¹ anyaga a világhálón

2006-ban a washingtoni székhelyű U.S. Holocaust Memorial Museum kereste meg a Harvard Divinity School könyvtárát, hogy hozzáférést kapjon bizonyos anyagokhoz, így a Unitarian Universalist Service Committee (USC) irataihoz. A projekthez egy harmadik intézmény is csatlakozott, a párizsi székhelyű Centre de documentation juive contemporaine. Az amerikai múzeum végül 29 gyűjteményt választott ki digitalizálásra, maga a folyamat pedig összesen 260 doboznyi iratot és fényképet érintett. Ennek eredményeképpen több mint negyedmillió irat, valamint 3100 fotó vált online elérhetővé 2010-ben.²

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája 1.

– Robert C. Dexter 1940–1941 között keletkezett iratai

A gyűjteményből – a magyar relevanciát tekintve – kiemelkedik a szervezet alapítójának, Robert C. Dexternek az anyaga, aki a II. világháború során az európai menekültügynek szentelte figyelmét. 1940 első felében bejárta Európát, hogy tájékozódjon a (háborús) menekültek ügyéről, sorsáról. Körútja során Erdélyben és Magyarországon is járt. Dexter ekkor az American Unitarian Association külügyi igazgatójaként vizsgálta meg Magyarországon a menekültekkel való bánásmódot, és később, a USC-ben betöltött ügyvezető igazgatói minőségében is foglalkozott az üggyel.

¹ A Unitarian Service Committee (a továbbiakban: USC) az American Unitarian Association részeként jött létre 1940 májusában. 1961-ben azonban előbbi egyesült az Universalist Church of Americával, létrehozva a Unitarian Universalist Associationt. A változás érintette a segélyszervezetet is, amely ettől kezdve Unitarian Universalist Service Committee néven folytatta ma is tartó működését.

² Lásd bővebben: Walsh, 2010.

A magyar kutatók nemcsak egyháztörténeti szempontból tulajdoníthatnak nagy jelentőséget az iratanyagnak, hanem a háborús menekültügyi kutatásokhoz is szolgáltathat új forrásokat, szempontokat. Teljesen új megvilágításba ugyan nem helyezi a magyarországi menekültügy eddig megismert történetét, ám kiegészítheti, árnyalhatja. Ilyen új szempont lehet például a Magyarországon tartózkodó csehek esete, akiknek helyzete merőben eltért a lengyelekétől.³

Dexter európai körútja volt az a döntő esemény, amely után az American Unitarian Association, 1940. május 17-én létrehozta a Unitarian Service Committee-t. A szervezet közgyűléseinek jegyzőkönyveiből kiderül: nemcsak a Magyarországon tartózkodó menekültek, hanem a magyar unitáriusok helyzetén is segíteni kívántak.

Robert C. Dexter kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezett, és széles körű levelezést folytatott a korszakban. Leveleinek nagy része természetesen nem magyar vonatkozású, azonban számos esetben találunk köztük nem csupán magyar levelezőpartnert, de magyar relevanciájú témát is.

Magyar levelezőpartnerre példa Pelényi János személye, aki Magyarország washingtoni követe volt. Dexter személyesen is találkozott vele 1940 májusában, hogy a cseh internáltak ügyében egyeztessenek. A magyar(országi) vonatkozású levelekre példa – többek között – levélváltása diplomatákkal – elsősorban a csehszlovák Jan Papánekkel –, amely során előzetesen információkat szerzett a magyarországi helyzetről 1940-es útja előtt. Dexter a Budapestre delegált amerikai diplomatákkal is kapcsolatban állt.⁴ Velük elsősorban a magyarországi unitáriusok – ideértve az 1940 során Erdélyből elmenekülteket is – támogatásával kapcsolatban egyeztetett.

Említések szintjén felbukkan Csíki Gábor unitárius lelkész, Józan Miklós, későbbi unitárius püspök, vagy éppen az 1941-ben az Amerikai Egyesült Államokban teológiai tanulmányokat folytató Lőrinczi Mihály, későbbi unitárius lelkész is, akit 1959-ben börtönbe zártak a román hatóságok egy politikai per folyományaként.

A levelezés mellett egyéb jelentések is érdeklődésre tarthatnak számot a magyar kutatók részéről. Megtalálható az iratanyagban egy, az európai protestáns egyházakról készült összefoglaló, amelyben a budapesti Skót Misszió történetéről lehet olvasni. Egy másik jelentésben a megszállt cseh területek és a Magyarországon elfogott cseh menekültek helyzetéről lehet tájékozódni. Elérhető Dexter jelentése is, amelyet európai útjáról készített. Ebben nemcsak a magyarországi, hanem a kontinens más országainak menekültügyi intézkedéseiről is lehet információkat találni. Külön kiemelendő, hogy a magyarországi résznél a román nyomás miatt Erdélyből elmenekülő magyarok esetét is említi.

³ A témára vonatkozóan lásd jelen sorok szerzőjének korábbi közleményeit: Miklós, 2016; Miklós, 2018; Miklós, 2021.

⁴ John F. Montgomery és Herbert C. Pell követek, Howard K. Travers ügyvivő.

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája 2.

– a későbbi ügyvezető igazgatók iratai

Az ügyvezetői poszton Dextert Charles Joy váltotta, aki 1944–1946 között töltötte be a tisztséget. Az ő működési ideje alatt keletkezett iratok között ismét lehet találni magyar relevanciát. Ilyen például az American Hungarian Relief (Amerikai Magyar Segélyakció)⁵ nevű szervezet⁶ vezetőjével, Dobozy Artúrral folytatott levélváltás, amelyhez csatolva megtalálhatók a magyar emigráns tömörülés figyelemfelhívó angol és magyar nyelvű brosrúái is. A levelezések fő témáját az erdélyi és magyarországi segélyezés nehézségeinek bemutatása, valamint a haláltáborokból Franciaországba érkezett 150 magyar fiatal gyorssegélyben részesítésének ügye képezte. Hasonló témákban folytatott levelezést Charles Joy a Lugosi Béla és Moholy-Nagy László által alapított Hungarian-American Democratic Council (Magyar–Amerikai Demokratikus Tanács) vezetőségével.⁷

1941 folyamán az USC egyes személyeknek, családoknak az Amerikai Egyesült Államokba történő beutaztatását, valamint segélyezését is próbálta keresztülvinni.⁸ A szervezet magyarok ügyeivel is foglalkozott. Az USC eseti bizottságának egy 1941 december végi ülésén azonban Robert C. Dexter rámutatott, hogy a többek között Magyarországról is érkező, náciellenes személyek beutaztatását jelentősen megnehezítik a hónap folyamán történt világméretű események.⁹ Az USC háború alatti levelezőpartnerre, a Committee on Special Refugee Problems (Különleges Menekültügyi Problémákat Vizsgáló Bizottság) nevű szervezet tagjainak a listáján pedig ott találjuk az amerikai emigrációban élő jogtudós, Vámbéry Rusztem nevét.

⁵ A korszakban az angol elnevezést fordították Amerikai Magyar Segélynek, valamint Amerikai Magyar Segélybizottságnak is.

⁶ Dobozy Artúr a szervezet fejléces papírján kommunikált a USC-vel. A fejléc a new yorki székhelyű szervezet vezetőit is felsorolja. Köztük van többek között Gyetvai János, Kerekes Tibor, Lugosi Béla, illetve Nadányi Pál – olyan személyek, akik korábban a II. világháború alatt egymástól eltérő nézeteket képviselő, így sokszor egymással szembenálló emigráns csoportoknak, szervezeteknek voltak a tagjai. Az amerikai magyarság második világháború alatti helyzetére vonatkozóan lásd: Várdy, 1999.

⁷ A levelezést utóbbi szervezet részéről Simon Mózes ügyvéd, a USC részéről pedig Edward E. Cahill igazgatóhelyettes folytatták le.

⁸ Nemcsak magyarok, hanem ismert külföldi személyiségek tengerentúltra juttatásának az irataival is találkozhatunk: így például Milan Hodža volt csehszlovák miniszterelnök családjának az USA-ba utaztatásáról is maradt fent irat, mint ahogyan a festő Marc Chagall vagy éppen Lion Feuchtwanger, Hans Habe, Heinrich Mann és más írók menekítéséről-segítéséről is találhatunk a gyűjteményben vonatkozó anyagot – sőt, egy irat arról tanúskodik, hogy az USC a második világháború után össze is gyűjtötte, hogy mely világszerte ismert személyiségeknek segített az Egyesült Államokba történő beutazásban. Lásd: HU HDLS BMS 16003/2 (8). 42. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13198850\\$42i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13198850$42i) (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)

⁹ Lásd: HU HDLS BMS 16007/4 (1). 78–79. 78. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13848422\\$78i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13848422$78i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

Az 1945-ös, amerikai magyar szervezetekkel folytatott levelezésben még arról ad tájékoztatást az USC, hogy magyarországi működésük nem engedélyezett. Magyar menekültekkel azonban megbízottjaik nemcsak Franciaországban, hanem a szövetségesek által megszállt Ausztriában is találkoztak, foglalkoztak. A magyarországi helyzet végül 1945 őszére változott meg: ekkor a Népjóléti Minisztérium engedélyezte, hogy az USC megbízotti teendőit Kojcsa Ilona lássa el. Számára nem voltak ismeretlenek a segélyezés-sel kapcsolatos feladatok, mivel korábban Ausztriában a Vörös Segély munkatársa volt.

A Kojcsa Ilona működéséhez kapcsolódó, online elérhető iratanyag több szempontból is hasznosítható lehet a magyar kutatók számára. Egyrészt újabb forrásanyagot jelent Magyarország háború utáni szociális helyzetére vonatkozóan, másrészt bemutatja azt, hogy a szociális ellátás, a rászorulóknak segélyezése milyen nehézségekbe ütközött a korszakban, s hogy ezeket a problémákat miként próbálták orvosolni, harmadrészt közelebbi betekintést enged a kémkedéssel is megvádolt Kojcsa Ilona megbízotti tevékenységébe.¹⁰

Az USC központja nemcsak Kojcsa Ilonával vagy a magyarországi unitárius egyház vezetőivel, hanem más magyar tisztviselőkkel is kapcsolatban állt. Erre példa az 1946-ból származó, rövid terjedelmű levelezés, amelyet Szegedy-Maszácz Aladárral, Magyarország akkori washingtoni követével folytattak. Ebben maradt fenn báró Dániel Gábor, a magyarországi unitárius egyház főgondnoka számára kiállított angol nyelvű igazolás a II. világháború alatti tevékenységével kapcsolatosan.¹¹

Az USC központja és Kojcsa Ilona között zajló levelezés terjedelmes. A digitalizált levelek témái között szerepel például a segélyek szétosztásának (például miként sikerült Borsodban több településen is kiosztani az USC által gyűjtött ruhákat), valamint a működési nehézségek leírása (Kojcsa Ilona levélben panaszkodott arról, hogy nehezen tud Szent-Iványi Sándor püspökkel együttműködni,¹² de egy olyan esetet is kivizsgáltak, amely szerint Himler Márton, az OSS ezredese, egyben a Magyar–Amerikai Segélyakció megbízottja saját helyzetének erősítése céljából lépett fel önhatalmúlag az utóbbi szervezet által küldött segélycsomagok szétosztásánál.)¹³ További témaként bukkan fel az elhagyott gyerekek, a továbbtanuló fiatalok helyzete, de szó esik a tuberkulózis magyarországi gyakoriságáról is a levelekben.

A II. világháború utáni időszakra vonatkozó, online elérhető iratanyagban nemcsak a tisztségviselők, hanem a „hétköznapi emberek” világa is megjelenik. A hozzájuk

¹⁰ Kojcsa Ilonát azzal vádolták, hogy az Office of Strategic Services (OSS) beszerezett embereként kémtevékenységet folytatott az Egyesült Államok számára Magyarországon. Lásd: Szabad Nép, 1949. szeptember 20. 3., valamint ÁBTL 2.1. I/8. 269–280. Közl.: Bank 2008.

¹¹ Báró Dániel Gábor igazolása. Lásd: HU HDSL bMS 16007/15 (11). 2. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13881268\\$2i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13881268$2i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹² Charles Joy ügyvezető igazgatóként egy külön, Kojcsának és Szent-Iványinak küldött memorandumban reagált a helyzetre. Lásd: HU HDSL bMS 16007/15 (16). 29–30. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13880014\\$29i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13880014$29i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹³ Himler magánakciója nem érte el a várt célt, így később az csak rontotta a hírnevét. Nem meglepő, hogy erről az esetről nem számolt be visszaemlékezésében, amikor az 1945 utáni magyarországi látogatásairól ír. Lásd: Himler 2021.

kapcsolódó iratanyag pedig akár a családfakutatók számára is érdekes lehet. Az USC 1945 folyamán számos esetben vett fel eltűnt személyek holléte után érdeklődő íveket, amelyekhez a szükséges információkat az aggódó rokonok szolgáltatták. A keresett személyeket az 1944-ben létrehozott Central Location Index¹⁴ alapján igyekeztek beazonosítani. Amennyiben a keresés sikeres volt, az érdeklődő családtagokat értesítették a rokonukkal kapcsolatos információkról. A felvett ívek több esetben is tartalmaznak magyarokra vonatkozó kéréseket. A Central Location Index más listáin is felbukkannak magyar menekültek: egy datálatlan összeírás például több, Bajorországban tartózkodó magyart sorol fel.¹⁵

Már a hidegháborús időkből származnak azok a dokumentumok, amelyek korábbi, az Egyesült Államokba áttelepített menekültek utókövetéséről szólnak. A főként 1951-ben kelt levelekből kiderül, hogy az unitáriusok által a tengerentúlra telepített menekültek – köztük számos magyar család – miként illeszkedett be a befogadó országba.¹⁶

A gyűjtemény magyar(országi) relevanciája 3.

– *egyéb digitalizált anyagok*

A Robert C. Dexter ügyvezető igazgatói tevékenységét bemutató gyűjteményen kívül is vannak olyan iratok, amelyek európai körútjával, közelebbről a cseh internáltak magyarországi helyzetével foglalkoznak. Dexter az egyik, Herbert McLachlan brit egyháztörténésznek írt levelében fejti ki a Ziska házaspár, egy idősebb, cseh nemzetiségű unitárius lelkészcsalád esetét, akik a magyarországi fogva tartásból Csíki Gábor révén kerültek ki.¹⁷

A II. világháború utáni időszakban történt – az USC-t és Magyarországot egyaránt érintő – eseményekhez kapcsolódó, azonban nem az ügyvezető igazgatók iratai közé sorolt anyagok is elérhetők az oldalon. Ilyen például az USC végrehajtó bizottsága 1946. augusztus 6-án zajlott ülésének jegyzőkönyve. A testület ezen a napon kivizsgálta, hogy mi az alapja azoknak a híreszteléseknek, amelyek szerint egyfelől az USC európai beosztottjainak 90 százaléka kommunista, másfelől hogy a segélyezés során a kommunisták előnyt élveznek a más politikai nézőponttal rendelkező rászorulóknak előtt. A jegyzőkönyv szerint megszavazták, hogy egy vizsgálóbizottság fogja feltérképezni az európai helyzetet, illetve arról is döntöttek, hogy egyes misszióvezetőket leváltanak.¹⁸ (Arról is találhatunk

¹⁴ A Central Location Indexet 1944-ben hozta létre hét amerikai segélyszervezet, hogy eltűnt európai rokonaik holléte iránt érdeklődhessenek tengerentúli családtagjaik. Lásd: <https://eguide.arolsen-archives.org/en/archive/details/central-location-index-card/> (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)

¹⁵ Magyarok Bajorországban – lista. HU HDSL bMS 16007/4 (9).10–11. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13849785\\$10i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13849785$10i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁶ Példa az utókövetésre Bódi Tibor esete, aki saját maga írt a USC-nek az Egyesült Államokba telepítésének első évfordulóján. Lásd: HU HDSL bMS 16007/22 (1). 7–8. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:14018901\\$7i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:14018901$7i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁷ Robert C. Dexter levele Herbert McLachlannek. HU HDSL bMS 16003/1 (12). 186–187. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13197484\\$186i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:13197484$186i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

¹⁸ A jegyzőkönyvben nem szerepel a neve, ezért valószínű, hogy Kojcsa Ilonát nem mentették fel a Budapesten viselt tisztsége alól.

digitalizált dokumentumokat, hogy a végül az USC által 1947 végén elbocsátott Noel Fieldet¹⁹ kommunista kötődése miatt miként vizsgálta meg távollétében tíz évvel később a Senate Internal Security Subcommittee [SISS].)

Az 1946-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált Szent-Iványi Sándorról is található a digitalizált anyagok között önálló irategyüttes. Külön érdeklődésre tarthat számot az a Szántó Dénes Bálint által jegyzett brosúra,²⁰ amelyben elsősorban Szent-Iványi, másrészt a magyarországi unitárius egyház II. világháború alatti tevékenységét mutatja be. A mű fókuszában Szent-Iványi embermentő és náciellenes fellépése áll.²¹ (Szent-Iványival 1979-ben készült egy interjú is, amelynek azonban sajnos csupán a tartalomjegyzéke érhető el, a hanganyag nem érhető el a felületen.)

A csupán részben digitalizált képi anyagban szintén találunk erdélyi és magyarországi felvételeket. Két sorozat főként a II. világháború utáni segélyezést mutatja be fotókon keresztül. Egy harmadik, kisebb terjedelmű sorozat 1957-ben készült: ez Kolozsvárról tartalmaz felvételeket. Egy negyedik képgyűjtemény is elérhető, amely a Providence Journal Company révén került az USC anyagába. Az 1956-ban készült fotók egy Debreceni Imre nevű magyar menekültet mutatnak be, aki a Rhode Island-i Cranstonban telepedett le. (Az egyik felvételen az 1951-ben az Egyesült Államokba emigrált, néhai Varsányi Vilmos katolikus pap is látható.)

Kutatás a gyűjteményben

A gyűjtemény a Harvard Egyetem Könyvtára HOLLIS for Archival Discovery keresőjének segítségével lelhető fel.²² A keresőfelületen kulcsszavak, jelzetek alapján is lehet keresni, azonban az USC digitalizált anyaga miatt érdemes először az eredeti iratörző könyvtár nevével (Harvard Divinity School Library) keresni, és a kiadott, hosszú listából kiválasztani a megfelelő gyűjteményt.

Egy adott gyűjtemény oldalán számos információhoz juthat hozzá a felhasználó. Elolvasható az iratok leírása, keletkezésének ideje, terjedelme. Bal oldalon listázva láthatjuk a gyűjtemény felépítését (Collection Organization). A digitalizált és online elérhető anyagokról tájékoztatnak a gyűjtemény felépítése alatti listában szereplő képek, illetve a digitalizált anyag (Digital Material) aloldal is. Szintén ezen a felületen

¹⁹ A digitalizált anyagok között Field eltűnése, kirakatperekben történt felhasználása kapcsán találhatók még további újságcikkek, levelek – ezekben szintén felbukkan a magyar kötődés a Rajk-per miatt. Lásd: HU HDSL bMS 16114/6 (100). [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:25343179\\$48i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:25343179$48i) (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

²⁰ D. V. Szántó [Szántó Dénes Bálint]: With God against Hitler. Bp., 1946.

²¹ Pál János a Keresztény Magvető hasábjain korábban az „unitárius egyház apológiájaként” értékelte az írást, amely kedvező színben igyekszik bemutatni a magyarországi unitáriusok és a zsidóság kapcsolatát. Lásd: Pál, 2009.

²² Érdemes figyelni a webcím és az elnevezés változását, mivel előfordulhat, hogy áthelyezik, -nevezik a felületet. Korábban OASIS néven volt ismert a rendszer. Lásd: <https://library.harvard.edu/services-tools/hollis-archival-discovery> (A letöltés dátuma: 2024. június 10.)

tudunk hivatkozást (Citation), segítséget (Ask a Librarian) kérni, valamint visszajelezni (Feedback) az iratanyag kapcsán.

Az egyes iratok jelzetei a fizikai helyüket tükrözik. A gyűjtemény jelzetét követő számok jelzik, hogy melyik dobozban és mappában (folder) található meg az adott irat-együttes. A dokumentumok fizikai helyéről tájékoztatást adnak még az intézmény által használt Mirador képnézegetőben megjelenített elő- és utólapok is.

A rendelkezésre álló – leginkább angol, elenyésző számban francia és német nyelvű, főként gépelt – iratokat képfájlként töltötték fel, ezért nem kereshetők. Az egyes mappákban vagy dátum szerint, vagy – a levelezések esetében inkább – a levelezőpartnerek neve szerint, betűrendben található a digitalizált anyag.

A dokumentumok képként, illetve PDF-fájlként való letöltésére is mód nyílik. Előbbi esetben egyesével lehet letölteni az iratokat, míg az utóbbi esetben akár a mappa teljes tartalmát is le lehet menteni. Tíz, egy fájlba egyesített dokumentumig a böngészőből lehet menteni a tartalmat, e fölött viszont – tekintve, hogy a konvertálási folyamat több időt vesz igénybe – a rendszer e-mailben küld egy letöltési linket, amely hét napig érvényes. A digitalizált iratok publikációja esetén érdemes kapcsolatba lépni az intézmény munkatársaival, akik – jelen sorok írójának tapasztalata szerint – készségesen, és amennyiben idejük engedi, gyorsan reagálnak a feltett kérdésekre.

Források és szakirodalom

HU HDSL = Harvard University, Harvard Divinity School Library

BMS 16003/1 (12) = Refugees, Czech, correspondence with Dexter, Sharp, Eliot, etc. (includes 2 refugee photographs), 1938–1940., 1938–1940. Unitarian Service Committee. Records on relief work in Czechoslovakia, 1938–1946.

BMS 16003/2 (8) = Notable people assisted by the USC, lists and reports.. Unitarian Service Committee. Records on relief work in Czechoslovakia, 1938–1946.

BMS 16007/4 (1) = Case Committee. Meeting minutes, 1941–1946., 1941–1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records

BMS 16007/4 (9) = Central Location Index. Working lists, 1945? 1945?. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/15 (11) = Hungary. Hungarian officials, 1946., 1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/15 (16) = Hungary. Reports, 1946., 1946. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16007/22 (1) = Refugees, Resettled. Follow-up, 1951., 1951. Unitarian Service Committee. Executive Director. Records.

BMS 16076/5 (12) = Hungary, Budapest, 1946–1957., 1946–1957. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.

BMS 16076/5 (13) = Hungary, Budapest, 1946–1957., 1946–1957. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.

- bMS 16076/5 (14) = Hungary, Imre Debreceni, a Hungarian refugee, 1956., 1956. Unitarian Universalist Service Committee. Audiovisual Records, Photographs, 1940–1980.
- bMS 16114/6 (100) = Noel Field, miscellaneous documents regarding disappearance and trial, 1950s. Includes letters and copies of newspaper articles, ca. 1950s., 1950, 1950. Unitarian Universalist Service Committee. Administrative Records, ca. 1935–2006.
- Bank 2008 = Bank Barbara: „A Párt érdeke mindenk felett”, ArchívNet, 2008. 6. sz. https://www.archivnet.hu/politika/a_part_erdeke_mindenek_felett.html?oldal=3 (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)
- Miklós 2016 = Miklós Dániel: Czech Refugees in the Papers of the National Archives of Hungary, Central European Papers, 2016. 2. sz. 38–52.
- Miklós 2018 = Cseh menekültek Magyarországon. In: Történelmi útvesztők: válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból II. Szerk.: György Sándor, Hajnáczy Tamás, Kanyó Ferenc, Bp., 2018. 298–308.
- Miklós 2021 = Levéltári források az 1939–40-ben Magyarországon tartózkodó cseh menekültek történetéhez. ArchívNet, 2021. 2. sz. <https://www.archivnet.hu/leveltari-forrasok-az-1939-1940-ben-magyarorszagon-tartozkodo-cseh-menekultek-tortenetehez> (A letöltés dátuma: 2024. április 22.)
- Pál 2009 = Pál János: Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájának tükrében (1940–1944) – 2. Keresztény Magvető, 2009. 4. sz. 531–560. 45. lábjegyzet, 541.
- Várdy 1999 = Várdy Béla: Az amerikai magyarság a második világháború politikai viharaiban. Valóság, 1999. 1. sz. 63–74.
- Walsh 2010 = Walsh, Colleen: Witness to history. The Harvard Gazette, 2010. március 18. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2010/03/witnesses-to-history/> (A letöltés dátuma: 2024. április 23.)

A nemzet levéltára

Fejezetek az Országos Levéltár történetéből

Szerkesztő: Reisz T. Csaba

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2023. 590 p.

ISBN: 978-963-631-341-8

Egy-egy kerek évforduló kiváló lehetőségét nyújt arra, hogy események, személyek vagy akár intézmények a közérdeklődés homlokterébe kerüljenek, de legalábbis kicsit nagyobb fókuszot kapjanak. Az ilyen pillanatok nagy lehetőséget, s egyúttal nagy felelősséget is jelentenek az érintett intézmények számára, hiszen nem feltétlenül egyszerű feladat méltó módon, magas színvonalon tisztelegni a jeles események előtt. Ilyen kerek évfordulók sorát ünnepli 2023 óta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

2023-ban történt 300 éve, hogy az 1723. évi XLV. törvénycikk uralkodói szentesítésével – legalábbis papíron – létrejött az Archivum Regni, azaz az ország levéltára. Szintén 2023-ban ünnepelhette az intézmény Bécsi kapu téri épülete birtokbavételének 100. évfordulóját. Ezzel egy esztendőben, ugyancsak 1923-ban jelenhetett meg a Levéltári Közlemények első száma is. A fenti három eseményen túl az idei esztendő is tartogat két további évfordulót. Egyfelől 240 évvel ezelőtt, 1784-ben költöztették a levéltár anyagát Pozsonyból Budára, másfelől 90 évvel később, 1874-ben nevezték ki első országos levéltárnoknak Pauler Gyulát. Ez utóbbi esemény tekinthető egyúttal a modern értelemben vett Országos Levéltár megszületésének is, amely már nem pusztán a feudális kori rendi iratok megőrzésére volt hivatott, hanem fő feladatuként a magyar államiságot megtestesítő központi közigazgatási szervek maradandó értékű iratanyagait kezdte gyűjteni. 2026-ban újabb évfordulóhoz érkezik majd az intézmény, mivel 1756-ban kezdhetette meg de facto működését az 1723-as törvénycikkkel felállított Archivum Regni Pozsonyban.

A kerek évfordulókról történő megemlékezés számos formát ölthet. Emlékkonferenciák valósulhatnak meg, kiállítások nyílhatnak, vagy éppen egy-egy reprezentatív kötet megjelentetésével tiszteleghetnek az esemény előtt az emlékezők. Az Országos Levéltár esetében ezek komplex módon, együttesen jelennek meg. Jelen írásomban a 2023-ban megjelent *A nemzet levéltára – Fejezetek az Országos Levéltár történetéből* című mű bemutatására kívánok szorítkozni.

A kötet 2023. október 25-én tartott nyilvános sajtóbemutatóján dr. Szabó Csaba főigazgató többek között azt emelte ki, hogy a monumentális, közel 600 oldalt számláló munka komoly szakmai összefogás révén készülhetett el. A kézirat megalkotásában összesen 32-en vettek részt. Elmondta, hogy a mű tükrözni kívánta magának a levéltáros

hivatásnak azt a kettősségét, amely ötvözi a tradíciót a modernitással. Ez nem csupán a kötet küllemében érhető tetten, hanem tartalmában is. Hangsúlyozta, hogy a Bécsi kapu téren található főépületet ilyen részletességgel még sosem mutatta be egyetlen kiadvány sem, így bizonyos tekintetben nem pusztán egy a múlt előtt tisztelgő kötetről, hanem egy szakmai értelemben is hiánypótló munkáról beszélhetünk.

Tartalmát tekintve a kötet egészen a magyar írásbeliség kezdetéig nyúlik vissza. Az egyes főfejezetek tagolásánál a kronológia a rendező elv. Az első fejezet a középkori királyi levéltárral, a második a hivatali és rendi irattárak Mohács utáni kialakulásával, a harmadik az Archivum Regni létrejöttével, valamint a feudális korszak utolsó időszakában működő legfontosabb iratképzőkkel foglalkozik. A kötet hangsúlyos, negyedik fejezete a modern Országos Levéltár kialakulását mutatja be, különösen is nagy nyomtatékok helyezve magára a Bécsi kapu téri épületre, annak építéstörténetére, valamint művészeti értékeinek számbavételére. A könyv végén két további fejezet kapott helyet. Az első az épülethez kötődő kuriózumokat ismerteti, míg a második a múltat és jelent túllépve a jövőre koncentrál, s a közeljövő terveit – legyen szó általában vett levéltárstratégiáról vagy konkrét épületbővítési és korszerűsítési tervekről – igyekszik röviden felvázolni. A fejezeteket bőséges forrás- és szakirodalom-jegyzék egészíti ki, a könnyebb eligazodást pedig rövidítésjegyzék, valamint mutatók szolgálják.

Az egyes főfejezetek további több-kevesebb alfejezetre bomlanak, amelyeken belül a tartalom jól elkülönülő egységekben, mintegy szócikkszerűen jelenik meg. Ezek a legkisebb tartalmi egységek a kötet végén mind kaptak egy-egy jegyzetet, amelyek az adott szakasz megírása során felhasznált legfontosabb forrásokról és szakirodalomról külön is tájékoztatást nyújtanak.

A résztemák kibontása érdekes, informatív és lényegre törő. Érződik, hogy a szerzők igyekeztek minden fontosabb aspektusra kitérni. Így például az első fejezetek nem pusztán egy általános levéltártörténeti áttekintést nyújtanak, hanem megjelenítik a korszak és a téma kapcsán fontos személyeket épp úgy, mint az iratok őrzésére szolgáló épületeket, azok történetét vagy éppen a legfontosabb forráscsoportokat, sőt konkrét dokumentumok bemutatása is megvalósul.

A főszerepet a 100 esztendőös Bécsi kapu téri épület történetének ismertetése kapja. Az igény felmerülésétől a megvalósulásig vezető rögzös út taglalása során nem csupán az eseményekhez kötődő politikusok és szakmabeliek részletes bemutatása vagy a tervezést megelőző nyugat-európai tanulmányutak ismertetése kap helyet, hanem például az utóbbi téma kifejtése kapcsán az egyes felkeresett levéltárakról is kapunk egy-egy rövid ismertetést. Ugyanígy az épület kivitelezésének taglalása nyomán megismerkedhetünk az abban részt vevő cégekkel éppúgy, mint az épületen dolgozó művészekkel. Külön részletes fejezetek tárgyalják az épületszerkezetet, vagy éppen a gépészeti megoldásokat. Az elkészült épület kapcsán pedig arról is olvashatunk, hogy annak terveit és az építkezés tapasztalatait Bécsben is fel kívánták használni a tervezett, ám végül nem megvalósult központi állami levéltár előkészítő munkálatai során.

Vaskos fejezet tárgyalja az épület művészeti értékeit. Az olvasó elsőként a heraldikai emlékeket, majd a szobrokat, s végül a festményeket, szekkkókat ismerheti meg. Termé-

szetesen – ahogyan ezt már a korábbi fejezeteknél is láthattuk – eme ismertetések megírása kapcsán is tetten érhető a teljességre törekvés szándéka. Információt kaphatunk a keletkezéstörténetről, az egyes kompozíciókról, az azokon megjelenő személyekről, sőt – amennyiben ez releváns – az alkotások utóéletéről is. Így például arra is választ kaphatunk, hogy az egyik, Lovagteremben található festményen mikor és miért kellett átfesteni Bethlen István arcképét.

Az építéstörténet teljességre törekvő kifejtése mellett fontos (és külön fejezetben kapott helyet) az épület utóéletének, így II. világháborús és 1956-os sérüléseinek, s az ezeket követő helyreállításoknak a leírása. Olvashatunk a két világháború közötti időszak átmeneti állapotairól is, amikor a levéltár dolgozóinak osztoznia kellett az épületen a különböző hivatalokkal, a Hadtörténelmi Levéltárral vagy éppen a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályával. Az említetteken túl helyet kapott a kötetben az épületben 1882 óta megrendezett legfontosabb kiállítások ismertetése is.

Ugyan a főszerep kétségtelenül az évfordulós épületé, a szerzők az Országos Levéltár egészét kívánták bemutatni. Ennek megfelelően, egy-egy rövidebb fejezet keretében megismerkedhetünk az Országos Levéltár óbudai épületével, a Levéltártudományi Szakkönyvtárral, valamint az intézmény reprográfiai tevékenységének különböző aspektusaival.

Bár az összes fejezet törekszik érdekes adalékokkal szolgálni, a kötet végén helyet kapott egy külön „Kuriózumok” címet viselő rész. Utóbbi azokból az érdekességekből csemegéz, amelyek tartalmuknál fogva szétfeszítették volna a korábbi fejezetek kereteit, ugyanakkor kétségtelenül érdekes részletei az Országos Levéltár épület- és intézménytörténetének. Itt olvashatunk – többek között – a Bécsi kapu téri épületben zajlott filmforgatásokról, Károlyi Árpád temetéséről, akit az épületben ravataloztak fel, vagy éppen arról a felvetésről, hogy itt őrizték volna a Szent Koronát.

A kötet egyes nagy fejezetein végigvonul egy, a kiadványban háttérszínével is jól elkülönülő Krónika „folyam”, amely az adott fejezethez tartozó legfontosabb eseményeket, s azok időpontját rögzíti néhány soros leírással. Ennek segítségével akkor is fontos információkat szerezhetünk egy-egy főfejezet tartalmáról, ha abban nem mélyedünk el. Ugyancsak színes hátterekben olvashatók a kötetben található hosszabb-rövidebb forrásidézetek.

Fontos helyet foglalnak el a könyvben, s jelentős mértékben hozzáadnak annak értékéhez a benne található illusztrációk. A megjelenített képek nem egyszerűen vizuális élményként vannak jelen, hanem gyakorta maguk is létfontosságú források, amelyek jól kiegészítik a mű írásos részét. A hozzájuk tartozó képaláírások a kép azonosításához szükséges információkon túl azok pontos lelőhelyét is megadják.

A pozitív gondolatok és a kötet kétségtelen értékeinek elismerése mellett két apró kritikai megjegyzésről sem hallgathatok. Akár a kötet folyószövegét, akár a Krónika-részekben megjelenő információkat nézzük, az egyes fejezetek között akadnak itt-ott tartalmi átfedések. Ez tulajdonképpen természetes folyamánya a sok szerző közreműködésének, ám talán helyenként indokolt lett volna az ilyen jellegű információismétlődések számának csökkentése. A másik észrevételem teljes mértékben szubjektív.

Mivel itt egy évfordulós emlékkötetről beszélhetünk, ezért némiképp hiányoltam a tényleges visszaemlékezéseket. Nyilván a kötet ezek nélkül is kerek egészet alkot, sőt mondhatjuk, hogy a forrásokra és szakirodalomra épülő objektív történeti feltárás mellett túl éles váltást jelenthetett volna egy ilyen visszaemlékezés-csokor elhelyezése a műben, azonban el tudtam volna képzelni akár egy vékonyabb, kiegészítőkötet formájában is egy ilyen visszaemlékező sorozatot, amely az intézményben dolgozó egykori és jelenlegi, nagy tapasztalattal és a levéltárra, a levéltártörténetre nagy rálátással rendelkező kollégákat szólaltathatta volna meg.

Ám apró fenti megjegyzéseim eltörpülnek a mű pozitív erőnei mellett. Összességében elmondható, hogy egy magas színvonalon megírt, szemet gyönyörködtető kivitelben megjelent kötetet vehet kezébe az olvasó. A munka méltán nyerte el a szakmai monográfia kategóriában az *Év levéltári kiadványa díjat* 2023-ban. A mű élvezetes stílusának köszönhetően bátran ajánlható a levéltár története iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is, ám egy-egy résztema kapcsán, mintegy kézikönyvszerűen érdemes lehet kézbe vennie történészeknek, levéltárosoknak is, sőt akár az egyetemi hallgatók számára is hasznos segédkönyv lehet kiindulásként egy-egy levéltártörténeti kérdés feltérképezése során.

Világi Dávid

Nagyatádi Visy László pécsi főispán háborús naplója I.

Szerkesztők: Nagy Imre Gábor – Vértesi Lázár

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Pécs, 2023. 528 p.

ISBN: 978-963-8100-67-2

Pécs város történetével a történettudomány számos aspektusból foglalkozott. Magyarországi viszonylatban is kiemelkedő a település múltjának, az ide kötődő, itt működő jeles személyek munkásságának tudományos igényű feldolgozottsága. Mindezek ellenére még ma is több olyan „fehér folt” áll a kutatók előtt, amelyek felszámolása várat magára. A Nagy Imre Gábor és Vértesi Lázár által szerkesztett kötet egy ilyen „foltot” segít eltüntetni Pécs I. világháborús időszakából, így több szempontból is hiánypótló munka. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának gondozásában 2023-ban megjelent napló igazi csapatmunka eredményeképpen készült el. A forráskiadásban közreműködött a szerkesztők mellett: Borsy Judit, Bósz Attila, Gyánti István, Kocsis Éva, Ordonics-Bükfa Mónika, Polyák Petra, Pozsgai Judit, Takácsné Panta Györgyi, Török Gábor és Vargháné Szántó Ágnes.

Nagy Imre Gábor, a baranyai levéltár igazgatóhelyettese, főlevéltárosa, kiemelkedő kutatója a vármegye és Pécs dualizmuskori és két világháború közötti történetének. Vértesi Lázár levéltáros a pécsi egyházmegye I. világháborús és 20. századi történetének kutatója. Forráskiadványukban Pécs 1911 és 1917 közötti főispánja, nagyatádi Visy László 1914–1921 között vezetett naplóinak 1914-re vonatkozó kötetét publikálták. Az említett napló az I. világháború, valamint az azt követő szerb megszállás (1918–1921) pécsi történéseinek egyik kulcsforrása, egyedülálló forrásértéke és információgazdagsága felbecsülhetetlen. A levéltár szándékai szerint jelen kötet a monumentális Visy-naplósorozat kiadásának első darabja, amelyet a tervek szerint évente követnek majd az újabbak.

A kötet elején Hatos Pál történésznek, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Intézete igazgatójának ajánlása áll. A naplóval kapcsolatban kiemeli: „a történelem váratlan földrengését, a boldog békeidők elmúlását első kézből közvetíti felénk”. Megjegyzi továbbá, hogy a napló azért remek történeti forrás, mert az emlékezet „rostája” még nem szűrte meg olyan mértékben az eseményeket, mint azt más forrásoknál az idő és a különböző indíttatású rendszerezések megtették.

A kötet három nagy részre tagolódik. Az első a Nagy Imre Gábor által jegyzett előtanulmány, amely Visy László életútját dolgozza fel. A második egység a tulajdonképeni forráskiadvány, amely a naplósorozat 1914-es bejegyzéseinek megszerkesztett és magyarázó-kiegészítő lábjegyzetekkel ellátott közlése. A függeléként is értelmezhető harmadik rész enciklopédikus jelleggel gyűjti össze és magyarázza a naplóban szereplő pécsi helyszíneket, illetve a katonai és idegen kifejezéseket. A kötet végén egy rendkívül

nagy értékű családtörténeti adattár található, amely a naplóban is rendszeresen megjelenő családtagokat helyezi el „térben és időben”.

A kötetbe számos fénykép került Visy Lászlóról, rokonairól, valamint néhány hozzá kapcsolódó dokumentumról. Ezeket a napló részeként maga a naplóíró gyűjtötte egybe. Külön kiemelhetők a könyv legelső és legutolsó oldalán elhelyezett ábrák. Kézbe véve a kötetet, rögtön a legelső oldalon található Visy László családfája. Minden családtag nevénél szerepel a becenevük is, ami jelentősen megkönnyíti a személyek azonosítását, mivel a szerző előszeretettel hivatkozik naplójában rokonaira, barátaira ilyen formán. A könyv legutolsó oldalán pedig egy 1913-as Pécs térkép kapott helyet. Ezen számokkal szerepelnek azok a helyszínek, amelyekről a harmadik egység magyarázó jegyzékében olvashatunk. Ezek az ábrák jelentős mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy Visy László életét és tevékenységét minél komplexebb módon ismerhessük meg.

A könyv elején található igen részletes és átfogó, lábjegyzetekkel bőségesen ellátott előtanulmány feldolgozza Visy László főispán életútját, bemutatja családját, valamint politikai szerepvállalását Pécs városának életében. Az írás alapos kutatómunka eredménye, amelyet – a közölt napló mellett – további levéltári forrásokra és számos más, a témához és az elméleti háttérhez kapcsolódó szakirodalomra alapoz szerzője, s amelynek legfontosabb erénye, hogy Visyt és a vele kapcsolatos személyeket sokrétűen mutatja be. Ezzel egy újabb úrt töltött ki Pécs historiográfiájában, hiszen eddig ilyen összefoglaló mű nem létezett az egykori főispánról és munkásságáról.

Az előtanulmány tematikus módon több alfejezetre oszlik. Az elsőben megismerheti az olvasó a Visy család történetét, a felmenőket, valamint Visy László életének első szakaszát. A másodikban a főispán ügyvédi és közéleti tevékenységébe nyerhetünk bepillantást. Visy gyorsan lépdelt felfelé a Pécsi Ügyvédi Kamara ranglétráján, 1905-re a kamara elnöke lett. Amellett, hogy Pécssett széles körben ismert és jól menő ügyvédi irodája volt, rendkívül aktívan vett részt a közéletben is. Több helyi szervezetnek – mint például a pécsi Nemzeti Casinónak – az elnöki tisztségét is betöltötte. A harmadik alfejezet a főispáni hivatal viselésének időszakával foglalkozik. Visy László a pécsi főispánságot 1911 és 1917 között viselte, amely egy igen vészterhes időszaka volt a város történetének. A sokasodó problémák mellett az 1914-ben kitört I. világháború megpróbáltatásait is ki kellett állni. Az utolsó, az életutat összegző rövidebb alfejezetben Visy életének utolsó szakaszáról, az I. világháborút követő szerb megszállás, majd a konszolidáció évei alatti nyugdíjas éveiről olvashatunk. Visy ekkor a Nemzeti Casinót vezette és helytörténeti munkákat írt. Utolsó éveit már özvegyen töltötte feleségének, Ferenczy Ilonának 1930-ban bekövetkezett halála után. Visy László 1935. november 25-én hunyt el.

Az életút bemutatását a tanulmány Visy vejének, Fischer Bélának visszaemlékezésével, valamint rengeteg sajtóforrás bevonásával teszi színesebbé.

Az életrajzi áttekintést követően magáról a naplóról, az I. világháborúról, a hátország problémáiról kapunk áttekintést. Itt plasztikusan ábrázolja a szerző Visy helyzetét, szerepvállalását. Az olvasó emellett részletesen megismerheti a pécsi háborús viszonyokat, sőt a korabeli politika „útvesztőit” is.

A forrásközlő rész a főispán naplójának 1914-es bejegyzéseiből áll. A hozzá kapcsolódó dokumentumok és a számos magyarázó lábjegyzet sok olyan háttérinformációt közöl, amelyet ismernie kell az olvasónak ahhoz, hogy értelmezni tudja a leírtakat. Ilyenek például a helyi politikai viszonyok vagy éppen a háborúval kapcsolatos események. Érdemes kiemelni azt is, hogy a naplóban előforduló személyekről is kapunk rövid ismertetést, amelyek segítik feltárni Visy teljes kapcsolati hálóját.

A napló végig nagyon precíz, jellemzően napi szintű bejegyzéseket tartalmaz. Visy László szerencsére nemcsak a nagypolitika eseményeit és a háborúval kapcsolatos történeteket jegyezte le, hanem ugyanolyan igényességgel fogalmazta meg személyes élményeit, a családjával és barátaival kapcsolatos történeteket. Mint főispán az információ-áramlás központi figurájának számított, ezért naprakész volt nemcsak a helyi, hanem az országos politikai események terén is. Mindezek következtében az olvasó egy kifejezetten holisztikus látásmódot ismerhet meg, és ennek köszönhetően komplex képet kaphat az 1914-es év viszonyairól, nem kizárólag pécsi-baranyai perspektívában.

A könyv utolsó egysége enciklopédikus jellegű mellékletek gyűjteménye. Itt – ahogy már említettük – a pécsi helyszínek jegyzéke, a katonai kifejezések magyarázata, valamint a családtörténeti adattár kapott helyet.

A katonai kifejezések szótárszerű magyarázatát az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének rövid bemutatása vezeti be, majd a hadsereg felépítéséről olvashatunk az egységek és a rendfokozatok részletes ismertetésével. A családtörténeti adattárban megismerhetjük Visy László és felesége, Ferenczy Ilona felmenőit. Mivel a Visy családot egészen a 18. század elejéig vissza lehet vezetni, és a családhoz házasság révén kapcsolódó famíliákat is bevonták az adattárba a szerkesztők, ezért rendkívül információgazdag személyi adattárat vehet kézbe az olvasó.

A kötet összességében mind tartalmilag, mind az adatok mennyiségét tekintve monumentális munka. Kivitelezése példásan aprólékos, a közölni kívánt forráshoz igazodva rendkívül információdús. Több szempontból is hiánypótló kiadványnak tekinthető: egyrészt a forráshoz írt előtanulmány az első nagy életút-összefoglaló Visy Lászlóról, amellyel eddig adós volt a pécsi historiográfia, másrészt Pécs története talán egyik legizgalmasabb forrásának publikálását indítja el. A kötetet olvasmányos stílusából fakadóan nemcsak a szakkutatóknak, hanem a Pécs története iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is ajánlhatjuk.

Vörös Zsolt

Berkes József – Szerényi Ildikó: Keresem őseimet

Családtörténet-kutatási kalauz

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2023. 378 p.

ISBN 978-963-6313-0-50

A tavalyi év folyamán jelent meg a többségében a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) munkatársai által jegyzett *Keresem őseimet – Családtörténet-kutatási kalauz* című kötet. A szerkesztői munka mellett a kötet jelentős részét Berkes József és Szerényi Ildikó írták, egy-egy kisebb fejezet szerzői pedig Gyenesei József, Török Ádám és Túrke Gábor voltak.

Az elmúlt évtizedek során a felmenők utáni nyomozás egyre inkább slágertémává vált, a primer forrásokat őrző levéltárak (és más gyűjtemények) munkatársainak pedig egyre több családfakutatással kapcsolatos kérést-kérdést kellett kiszolgálniuk, megválaszolniuk. Persze lehetséges, hogy nem első körben: a mai technológia lehetővé teszi, hogy az érdeklődő az online gyűjtemények, oldalak világában lelje meg az első forrásokat, kezdje meg szerkeszteni családjának ősfáját. Sok esetben csak a kezdeti lépések, sőt talán több száz lépés megtétele után fordul a kutató a levéltárakhoz.

A jelen írásban bemutatandó mű – amely a Hetedízligen Család – történet – kutatás projekt¹ részeként látott napvilágot – témájában a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület,² illetve a Tarsoly Kiadó³ hasonló témájú könyvsorozataihoz kapcsolódik. Felmerülhet a kérdés az olvasóban: szükség van még egy kiadványra,⁴ amely a kezdő kutatókat segíti az eligazodásban? Még inkább azt érdemes tisztázni, hogy mit tud nyújtani ez a kötet az érdeklődők számára? A következőkben inkább ez utóbbi kérdésre kívánunk válaszolni.

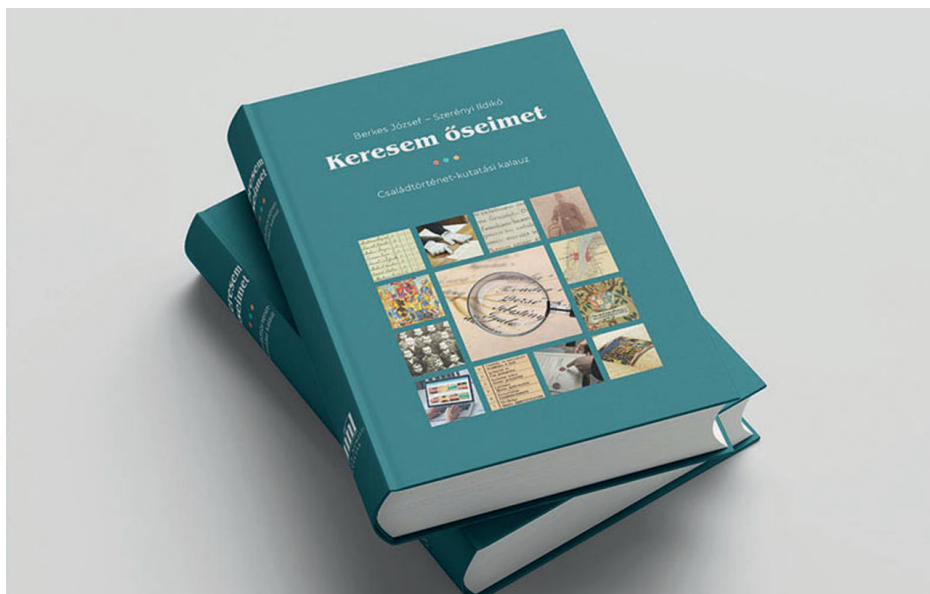
A Berkes József és Szerényi Ildikó által jegyzett mű nem árul zsákbamacskát: már az alcímében ott szerepel a „kalauz” kifejezés. A külalak alapján mondhatjuk, hogy egy kézikönyv igényével készült el a kötet, amely összesen 378 számozott oldalt tartalmaz.

¹ A projekt már szintén rendelkezik két kiadvánnyal, amelyek közül az egyik segédanyag az általános iskolások, a másik pedig a középiskolások és felnőttek számára kíván kezdeti segítséget nyújtani a családfakutathoz: Hetedízligen: a családtörténet-kutatásról általános iskolásoknak. Írta és szerk.: Jakab Georgina et al. MNL, Bp., 2019.; Genealógia hetedízligen: családtörténet-kutatás középiskolásoknak és felnőtteknek. Írta és szerk.: Czégé Petra Gabriella, Kis József, Szabó Dorottya. MNL, Bp., 2019.

² A Kis füzetben nagy segítség a családkutathoz című sorozat jelenleg a negyedik kötetnél tart.

³ A Történelem segédtudományai 1. sorozat jelenleg három kötetet (Genealógia 1., Genealógia 2., Genealógia 3.) számlál.

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy 2023 óta már egy folyóirat, a Családfa – Családtörténeti Magazin is segíti a kutatókat a tájékozódásban. Lásd bővebben a magazin honlapját: <https://csaladfakiado.hu/> (Utolsó hozzáférés: 2024. június 7.)

Ebbe belefér bő 250 oldalnyi főszöveg és közel száz oldalnyi melléklet, valamint több színes ábra, illusztráció, amelyek sok esetben plusz információt tartalmazva épülnek be a folyószöveg mondanivalójába, illetve egészítik ki azt. A mellékletben található többek között szótár, fogalommagyarázó kislexikon, hely- és névmutató, valamint egyes kutatóhelyek és segédanyagok (értve itt a fizikai térben létező kutatótermeket, illetve az online világban elérhető oldalakat, adatbankokat stb.) elérhetőségei.

Az adatgazdag mellékletet látva elmondható, a szerzők törekedtek arra, hogy a kezdő (de akár a haladó) családfakutatók egy helyen találjanak segítséget, ha esetleg elakadtak ősük nyomainak feltérképezése során vagy éppen nehezen tudnak értelmezni egy fogalmat, elnevezést, hiszen ezek rövid magyarázatát, hely- és személynevek fordításait találják meg a kötet ezen részében.

A főszövegben a forráscsoportok bemutatását megelőzi mindenekelőtt egy, a magyarországi anyakönyvi kutatásra vonatkozó ismertető, amely a szigorú jogszabályi háttérrel vázolja fel röviden (sok esetben egy épphogy csak elkezdődő kutatás véget is érne, ha nem léteznének online családfakutató oldalak, adatbázisok, s az általuk nyújtott sokrétű lehetőségekről is szó esik a könyvben), majd ezt követi egy rövid társadalomtörténeti áttekintés, amely után a szerzők számtalan forrástípusról szólnak.

A kötet kalauz- és kézikönyvjellegéből adódóan nem tér ki minden részletében a vállalt résztémákra. Ez azonban nem jelent hátrányt, mivel útmutatóként nem is vállalkozhat minden egyes forráscsoport túl részletes bemutatására. A főszöveg így is számos olyan forrástípust tár elénk, amelyek túlmutatnak az anyakönyvek világán, és amelyek a már haladó kutatók számára lehetnek hasznosak. Ilyenek például a kataszteri iratok, az egyes egyházak gyülekezeti összeírásai vagy éppen a céhiratok.

Az előzőekben jelzett források elérhetőségéről, kutathatóságáról a családfakészítés megkezdéséhez elegendő információt adnak a szerzők az olvasó számára. Hogy pedig a későbbiekben az érdeklődő felkészüljön arra, hogy mire számíthat, egy ötletes, fiktív kutatási eset bemutatásával igyekeznek segíteni: a felvázolt ősfakészítésénél több, a már gyakorlott családfakutatók számára ismerős problémát, buktatót jelenítenek meg (például: névváltoztatások, költözések, pontatlanul kitöltött vagy éppen kevés információt tartalmazó anyakönyvek, egy településen több azonos nevű kortárs személy), az esetleges megoldási lehetőségekkel együtt.

A kötet mindezek mellett alapvető segítséget nyújt a külföldi gyűjteményekben, valamint a különböző online felületeken végzett kutatáshoz is. Ez mindkét esetben hasznos, mivel legyen szó akár egy, a mai Magyarország határain túl őrzött anyakönyvről vagy egy összetett keresést lehetővé tévő felületről, sokszor az érdeklődő nem tudja, hogy pontosan milyen irányba tegye meg az első lépést a keresett anyakönyvi bejegyzés ügyében, hol érdeklődjön, illetve melyik elektronikus mezőbe mit írjon be.

A könyvnek számos erénye van tehát, ezért ajánljuk a téma iránt érdeklődőknek. Egy esetleges második kiadás számára megfontolásra ajánlható kiegészítéseket is érdemes említeni. Az online kutatási lehetőségekkel kapcsolatban az Adatbázisok Online vagy a Familysearch nyújtotta szolgáltatásokról részletesen lehet olvasni, azonban talán érdemes lett volna megemlíteni más internetes oldalakat is (például a Cseh Nemzeti Levéltár online felületén kutatható izraelita anyakönyveket,⁵ a MyHeritage, az Ancestry, illetve a Geni oldalakat). A téma jellegéből fakadóan azonban a megosztható tudás állandóan bővül, ezért is van szükség újabb kiadványokra, amelyek eligazítják a kutatókat a számos szükséges ismeret között. E kötet mindenképpen érdemes a használatra, sok és sokrétű segítséget nyújt a kutatóknak.

Miklós Dániel

⁵ <https://vademedum.nacr.cz/vademedum/permalink?xid=f86bf41ed11ae5f01740720eed9e0dbb>
(Utolsó hozzáférés: 2024. június 7.)

99 év 99 kép

Fényképek Habsburg Ottó életéből

Szerkesztette: Dékány Szilveszter

Habsburg Ottó Alapítvány – Helikon Kiadó, Budapest, 2023. 295 p.

(A Habsburg Ottó Alapítvány kiadványai 10.)

ISBN 978-615-81817-4-7

Habsburg Ottó a 20. század egyik legismertebb (és talán egyik legnépszerűbb) politikusa volt, aki ugyan gyakran feltűnt a médiában, bizonyos értelemben mégis „titokzatos” maradt, magánéleti és közéleti botrányok sem jellemezték az életútját. Jóllehet számtalan fotó is őrzi az utolsó Habsburg-trónörökös alakját, ezek jelentős része nem került a nagyközönség elé. Ezekből a fényképekből ad válogatást az alább bemutatandó kiadvány, amely jelképesen 99 fotót tartalmaz a 99 évet élt Habsburg Ottó tiszteletére.

Habsburg Károly kötetnyitó köszöntője személyes hangvételű értékelést ad néhai édesapjáról, illetve a fényképekről. Kettős látószögből vizsgálja a Habsburgokat: egyrészt látja a történelmi dinasztiát, másrészt azonban arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy egy bensőséges családról is szó van, ami a kívülállók számára nem mindig evidens. Az Ottó főhercegről készült képeket is ugyanilyen módon értékeli, hiszen azok nemcsak a család számára lehetnek fontosak és érdekesek, hanem – a közszereplői mivolt okán – a közösségi emlékezet számára is. A köszöntő röviden bemutatja Habsburg Ottó jellemét, illetve jelentőségét: kiemeli, hogy a főherceg ugyan „átlagpolgár” lett a kényszerhelyzet okán, mégis meg tudta valósítani önmagát, s hatalom hiányában is igazi államférfivá tudott válni.

Martyn Rady rövid esszéje ugyancsak a politikus Habsburg Ottót méltatja. Hangsúlyozza, hogy az egykori főherceg a pozíciója elvesztése után sem süllyedt le, hanem aktív közéleti szerepet vállalt. A szerző elsősorban Habsburg Ottó Európa-politikáját veszi górcső alá, s a főherceg két fő érdeklődési körét említi meg: a Habsburg Birodalom utódállamainak sorsával való törődést, illetve a páneurópai víziót. Martyn Rady szerint a jelen kötetben található fényképek azt tanúsítják, hogy Ottó elvesztette ugyan az uralkodói státuszt, de a pályafutása segített neki a tekintélye visszaszerzésében.

A Dékány Szilveszter által jegyzett szerkesztői előszó a fotógyűjteményt mutatja be, illetve szól a kötet összeállításának módszertani elveiről. A Habsburg Ottóval kapcsolatos hagyaték mintegy 30 000 darab fényképet tartalmaz, amely a főherceg egész életútját átöleli, noha természetesen a fotók időbeli eloszlása meglehetősen aránytalan. A szerző hangsúlyozza, hogy szinte elválaszthatatlan egymástól a hivatali és a családi képanyag, ami kissé megnehezíti a gyűjtemény kezelését. A szóban forgó kötetbe igyekeztek olyan fotókat beválogatni, amelyek Ottó életének fontosabb állomásait reprezentálják, s egyúttal a kapcsolati háló feltérképezését is segíthetik.

A kiadványban látható 99 fényképet kilenc fejezetre osztotta el a szerkesztő; az egységek egy-egy adott időszakot ölelnek fel, és időrendben követik egymást a gyermekkortól az utolsó évekig. Minden szakasz elején egy tömör bevezető olvasható, amely ismerteti Habsburg Ottó életének egy-egy fázisát, történeti kontextusba helyezve azt. A fotókhoz is társulnak magyarázó szövegek, rögzítve a legfontosabb metaadatokat (a kép készítésének helye és ideje), illetve bemutatva a fényképek megszületésének körülményeit. A kiadvány természetesen csak ízelítőt tud nyújtani a főherceg életútjának vizuális dokumentumaiból, ennek ellenére híven reprezentálja azt a különleges és mozgalmas sorsot, amely Ottónak adatott. A kötet egyúttal a főherceg különböző szerepköreit is bemutatja: a trónörökös, az átlagpolgár, a politikust, a közéleti szereplőt, a családapát, és arra is ráláthatunk, merre járt élete során, kikkel volt élő kapcsolata, milyen politikai-közéleti témák érdekelték, milyen funkciókat vállalt. Habsburg Ottó életútja szinte a teljes 20. századot átfogta, így a fényképek a modern kori történelemnek is visszatükröződései. Nem csupán a 99 fotó közzététele szimbolikus jelentőségű, hanem a kiadvány borítója is. A kötet fedőlapján ugyanis a kamasz Ottó látható egy fényképezőgép mögött, míg a hátsó borítón az idős férfi, ily módon a könyv vizuálisan is keretbe foglalja az élettörténetet.

A fentebb bemutatott mű értékes és hézagpótló alkotás, hiszen a segítségével bepilanthatunk egy, a nagyközönség számára ismeretlen világba, jobban megismerhetjük Habsburg Ottó életét, személyiségét és tevékenységét, s egyben a 20. századról is izgalmas láttelepet kaphatunk. A kiadvány egyúttal a vizuális források felhasználási lehetőségének sokszínűségére is ráirányítja a figyelmünket, hiszen a fényképekből a családtörténeti, helytörténeti, politikatörténeti stb. kutatás is sokat meríthet. A 99 év, 99 kép címet viselő kötet nem csak a történészek számára lehet értékes és tartalmas kiadvány, de a laikus olvasók is haszonnal forgathatják ezt az igényes kiállítású, látványos munkát.

Bodnár Krisztián

A mesterséges intelligencia használata a levéltári gyakorlatban

Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete Informatikai Szekciójának szakmai napjáról

A Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) Informatikai Szekciójának a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott *A mesterséges intelligencia használata a levéltári gyakorlatban* című szakmai napjára 2023. november 6-án került sor Budapest Főváros Levéltárában (BFL). A szakmai nap tematikájának meghatározásánál szempont volt, hogy nem levéltárban, de rokon területeken dolgozó szakemberek mutassák be a mesterséges intelligencia levéltári alkalmazhatóságát, új ötletek, megoldások bemutatása révén inspirálva a levéltári szakmát. Délelőtt a plenáris előadásokra került sor a BFL Gárdonyi Albert-termében, ezeken minden MLE-tag részt vehetett, míg 14 és 16 óra között kiscsoportos gyakorlati foglalkozások voltak az előzetesen regisztráltak számára a BFL Oktatótermében és Tárgyalótermében. A plenáris ülésen, amelyen Gerhard Péter, a szekció vezetője elnökölt, négy előadást hallgathattak meg a résztvevők.

Az első előadást Biszak Sándor (Arcanum Adatbázis Kft.) tartotta *Mesterséges intelligencia alkalmazása az Arcanum adatbázisaiban* címmel. Az előadás elsősorban a mesterséges intelligencia gyakorlati alkalmazását mutatta be Magyarország (és egyúttal immár Románia) legnagyobb közgyűjteményi tartalomszolgáltató műhelyénél, ahol elsősorban a keresések optimalizálását igyekeznek támogatni a mesterséges intelligencia segítségével. Neurális hálózatokat az Arcanumnál először az arcfelismerés kapcsán vetettek be. Az Amazon-felhő neurális hálójába töltötték fel nagy munkával az Arcanum által digitalizált 52 millió oldalon található kb. 12 millió „arc”-ot, az eredmény világszerte egyedülálló lett. Az arcok felimertetése még festményeken is ért el eredményeket. Emellett a Főfotó anyagára (ami majdnem kétszázezer képet jelent) alkalmaztak egy automatikus címkeosztályozást. Az Arcanum következő lépése a természetesnyelv-feldolgozás bevetése volt. Néhány évvel ezelőtt a Google elérhetővé tette az ún. BERT-modelljét, a ChatGPT közvetlen elődjét, ez is egyfajta neurális háló, ami alkalmas arra, hogy bármelyik nyelvre alkalmazzuk, csak az kell hozzá, hogy 10-20-30 milliárd szóval és mondatdal betanítsuk. A tanítás után ezen a magyar nyelvű adatbázison sikerült felismertetni a szövegállományokban a tulajdonneveket (ilyen pl. Pereg mint község). A régi román nyelvű szövegek keresését megnehezítette az egykori ószláv/cirill írásbeliség, ezért itt az átírást is meg kellett oldani. Ehhez a Tesseract nevű, nyilvánosan hozzáférhető (az elég drága Amazon Textractnál kevésbé jó, de legalább ingyenes) OCR-programot használták. Sok ezer oldal betanítása után ez is használható lett, ami azért is nagy előny, mert a románok nagy többsége ma nem tud cirill betűket olvasni. A következő lépés az MI alkalma-

zása terén az ún. Newspaper Segmentation kialakítása volt, amely óriási méretű régi napilapok cikkenkénti szegmentálását segíti elő. A szegmentáláshoz először a bekezdések sorrendjét kell megállapítani, majd azt, hogy milyen részekre oszthatók az újságoldalak. Így sikerült például szerzők, képaláírások, lábjegyzetek szerint elkülöníteni a találatokat. A szegmentáláshoz DeepLabot használnak, ez egy olyan neurális háló, ami a képpixelek osztályozására szakosodott, és több százezer oldalnyi betanítás után már értelmezni is tudja a képrészeket. Ezeket az eredményeket ma már az Egyesült Államokban is el tudják adni, a 300 millió oldalt bemutató newspaperarchive.com amerikai újságadatbázisban már szintén az Arcanum technológiáit hasznosítják.

A második előadó Répászky Lipót, az MTVA-nál működő Nemzeti Audiovizuális Archívum vezetője volt, aki *Hány arca van egy személynek?! MI a Nemzeti Audiovizuális Archívumban* címmel tartotta meg előadását. Ő elsősorban az 1910-ig visszanyúló, 13 millió fényképet tartalmazó fotóadatbázis kereshetővé tételéről beszélt (emellett jelentős az újságok, a rádióadások és a TV-felvételek archívuma is az MTVA-nál). Korábban a levéltárosi, kulcsszóalapú feldolgozás egy fotó leírása esetén átlagosan 12 percnyi időt vett igénybe, ha a levéltáros egyáltalán felismerte, mi van a képen. Ezzel a módszerrel 12 ember munkáját számításba véve a fotóadatbázis feldolgozása 412 évig tartott volna. Az elmúlt időszakban így módon már feldolgozott 324 000 kép alkalmas viszont arra, hogy összehasonlítható legyen az ember és az MI munkateljesítménye. Először a Microsoft irányából indultak el, de végül három MI-modellt is ráeresztettek az adatbázisra, majd ezeket összerakták, egész hasonló eredménnyel, mint az emberi leírás (kivéve a nagyon rossz minőségű képeket). A három MI-rendszer egymás javaslatait validálja, így nem szükséges embernek is validálni az új felismertetéseket. Az MI segítségével ráadásul egyben leírhatjuk, mi látható a képen, nem csak az egyes kulcsszavakat, ami jobban hasonlít a természetes emberi keresőkifejezésekhez. 17 000 felismert személylyel végezték az arcfelismerés betanítását, az adatbázis mára már 41 000-re bővült, ezzel szemben az egyetlen arcfelismeréssel foglalkozó kolléga napi tíz arcot tud azonosítani. Az életkori sajátosságokat úgy tudja legjobban lekövetni az MI, ha legalább tízévente rendelkezik egy felismert arccal az illetőről. A betanítás kapcsán az előadó azt jelezte problémának, ha véletlenül „fals” személyt „tanult meg” az MI, ilyenkor nehéz a visszalépés. Az előadó végezetül a ChatGPT alkalmazhatóságáról beszélt az MTI híradatbankja alapján, a kérdés az volt a ChatGPT felé, hogy vegye ki a helyszíneket, eseményeket, dátumokat egy hírből, majd adja vissza egy standard sémában, konkrétan JSON struktúrában. Ezzel nagyon könnyűvé vált a továbbfeldolgozás. Tanulsgul pedig azt fogalmazta meg az előadó, hogy nem az alkalmazott MI-modell a lényeg, hanem a jól megfogalmazott kérdés.

Az első két előadáshoz kapcsolódó hozzászólások, majd a kávészünet után következő előadó, Szűcs Kata Ágnes (OSZK) *Gépi kézírásfelismertetés a közgyűjteményekben* címmel tartotta meg (Mihály Eszterrel és Varga Emesével közösen készített) előadását. Először az (eleinte a Petőfi Irodalmi Múzeum, 2022 márciusa óta pedig az) OSZK égisze alatt működő Digitális Bölcsészeti Központ, illetve annak digitális forráskiadási platformja, a dhupla.hu került bemutatásra. Az itt létrejövő digitális korpuszok sokrétűen haszno-

síthatók: annotációk, a szemantikus web, lekérdezések, statisztikák, adatvizualizációk létrejöttét segíti elő, nem utolsósorban pedig tanítókorpusszként használhatóak MI-alapú technológiákhoz. A dhupla.hu bemutatáskor egyrészt Móricz Zsigmond egy levelét mutatta be az előadó, amelyen már annotációk, tulajdonnevek kiemelése is láthatók, illetve megtekinthető a levélbe lerajzolt csizma Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött eredeti példányának fényképe is. Szűcs Kata Ágnes bemutatott egy, Kiss József levelezése alapján készült adatvizualizációt is, amelyen a költő kapcsolati hálója látható. A dHUpa workflowja a következőképpen épül fel: a digitalizált kéziratból egy gépi átírat, amiből pedig egy TEI XML annotált szöveg készül, ez található a megjelenítés mögött, ami egy GitLab alapú háttér szolgáltatás alatt fut, tehát a megjelenő facsimile kép mögött még nagyon sok információ rejtőzik, a felhasználóknak ezek kinyerését is meg kell ismerniük. A workflow második lépése, a gépi átírat a Transkribus segítségével készül. A Transkribus digitalizált kéziratok filológiai központú, de akár egyszerűsített szövegkiadására is alkalmas, átfogó, nyelvtől független platform, ami bárhol elérhető. A projekt egy európai uniós pályázatból 2013-ban indult, a mögötte 2016-tól álló európai szövetkezet, a READ (Recognition and Enrichment of Archival Documents), illetve 2019-től READ-COOP SCE ma 32 országból kb. 150 tagot számlál. 2023 tavaszától az OSZK is szavazati joggal rendelkező tag a konzorciumban. A tagok értesülnek a frissítésekről és tesztelhetik is azokat. A Transkribus nemcsak a kézírásfelismerésről szól, ők is építettek egy olyan ökoszisztémát, ami a szkenneléstől a publikálásig támogatja az online forráskiadást. Elsősorban azonban a Transkribus kézzel írott és nyomtatott dokumentumok MI-modellek tanításán alapuló automatikus átírást támogatja, emellett a már átírt dokumentumok kereshetőségét, a szerkezet és a tartalom címkézését, illetve a dokumentumok különböző formátumokba történő exportálását teszi lehetővé. Jelenleg két platformon működik, egy asztali és egy webes alkalmazásban, és most még az asztali tud többet, de ezt hamarosan kivezetik, és csak a webes interface marad meg. Lehetőség van továbbá API-k futtatására is, és akkor nem kell egy külső szerveren tárolni a dokumentumokat. A workflow a szegmentálással kezdődik, amelyben megállapításra kerül az adott dokumentum képi elrendezése, a szövegterületek, a sorok és az alapvonalak megállapítása. Ezután került sor a kézírásfelismertetésre. A HTR (Handwritten Text Recognition) hasonló eredményt ad, mint az OCR (Optical Character Recognition), mégsem ugyanaz a technológia, a HTR kézírásos vagy kora újkori nyomtatott szövegeket is fel tud ismerni, mert nem az egyes karaktereket, hanem a teljes sort veszi figyelembe. Ehhez egyéni MI-modellek tanítása is lehetséges, szemben a fix OCR-rel. A kézírásfelismerés is a neurális hálózatokhoz tartozik, ami a gépi tanuláson belüli mélytanulás egyik formája, mintája az emberi agy felépítése. Ennek működésbe hozásához kell egy tanuló korpusz, ami alapján meg tudja jósolni a rendszer a lehetséges jövőbeni kimeneteket. A jelenlegi magyar nyelvi modell Kiss József levelezésén alapul, de tervezik ennek továbbépítését, kibővítését. A Transkribus esetében a fejlesztők szeretnék áttérni a jelenlegi kreditalapú, oldalanként fizetős modelltől az előfizetési modellre, amelyben intézményenként egyedi lehetőségek lennének a kézírás-felismertetés költségeinek megállapítására.

A délelőtti plenáris szekció utolsó előadását Sidó Zsuzsa és Szekrényes István (ELTE Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium) *A DH-LAB fejlesztései közgyűjteményi állományok feldolgozására* címmel tartotta meg. Sidó Zsuzsa elmondta, hogy az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) kezdeményezésére 2020-ban jött létre összesen 18 darab laboratórium, az ELTE Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium főleg a bölcsészeti- és társadalomtudományok területéért felelős. A DH-LAB-ot egy konzorcium alkotja, amelynek tagjai a Magyar Nemzeti Levéltár, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, illetve a Miskolci Egyetem. A laboratórium célja, hogy kidolgozza a nemzeti kulturális örökség mesterségesintelligencia-alapú kutatásának, oktatásának és közzétételének lehetőleg legszélesebb körű módszertanát, és a kialakított kompetenciák mind közgyűjteményi, mind piaci területen hasznosuljanak is. Projektek és témacsoportok is vannak, a mesterségesintelligencia-témacsoport vezetője Nemeskey Dávid, de szoros a kapcsolat az ELTE illetékes tanszékével is. Foglalkoznak mélytanulásra épülő magyar nyelvmodellekkel, „born digital curation”-nel is, de adatgazdász („data steward”) képzést is indítanak. Magyarországi és határon túli közgyűjteményekkel (pl. Móra Ferenc Múzeum, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum) indultak már közös kézírás-felismeretési pilot projektek. Közgyűjteményi projektjeik közül egy esettanulmány került bemutatásra, a Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmezterveinek digitalizálási projektje, amelyben a Magyar Nemzeti Levéltár és a Forum Hungaricum működött közre.

Szekrényes István azzal folytatta az előadást, hogy a DH-LAB-nál a HTR mellett foglalkoznak automatikus leiratozással (OPEN AI/Whisper alapú, nagy mennyiségű hanganyagon előre tanított beszédfelismerő modellek magyarra finomhangolásával), illetve MI alapú, kézi javítással finomhangolható optikai karakterfelismeréssel is. Ez utóbbihoz ők is a Tesseract rendszerhez készítettek saját tanítóanyagot, illetve modelleket. HTR-fejlesztési projektjük célja, hogy csak kézírásos formában elérhető gyűjteményekről olyan webszolgáltatást hozzanak létre, amellyel azokból kereshető, strukturált dokumentumok tömeges mennyiségben legyenek generálhatóak, az eddig is elérhető fizetős szolgáltatások helyett szabadon és ingyenesen felhasználható eszközökre építkező, egyúttal – Rest API-n keresztül – integrálható alternatíva révén. A tanítóanyagot ugyan ők is a Transkribussal hozták létre, de a cél az, hogy a csatlakozó közgyűjtemények ingyenesen használható eszközhöz jussanak, ezért nyílt forráskódú eszközök használhatóságát vizsgálták meg. Egyelőre a TrOCR, a Microsoft által fejlesztett, nyílt forráskódú, ingyenesen használható keretrendszer vált be a legjobban, ez nem feltétlenül kézírás-felismeretésre való, de lehet úgy finomhangolni, hogy a kézírásra is megfelelően működjön. A finomhangolást saját tanítóanyagon végezték, a legnagyobb modelljük Arany János levelezése és hivatali iratai alapján készült, ez kb. öt szerzőtől 900 oldalnyi kézirat, a tesztelések során 5,86%-os CER (karakterhiba-arány – ez jobb, mint a Transkribus aránya!) és 22,36%-os WER (szóhiba-arány) lett az eredmény. A másik modelljüket a Rerum Ungaricarum Libri korpusz alapján („Brutus”, egy szerző, 200 oldal, de a nyomtatott szöveget megközelítő minőségű kódexszerű kézírás) készítették el, itt még jobb eredményeket értek el (2,03%-os CER és 9,54%-os WER). A harmadik modelljük

a Magyar Nemzeti Levéltártól kapott 300 oldalnyi, egy szerzőtől származó anyakönyvi iratokon alapult, itt 2,77%-os CER és 11,67%-os WER lett az eredmény. Terveik között szerepel e három modell összehangolása is. A szövegkép szegmentálásához két eszközt implementáltak, az egyik a Transkribusban is használt, az alapvonalakat detektáló P2Pala, ez PAGE-XML-kimenetet produkál, de csak az alapvonalakat ismeri fel, ezért nem minden kézírásnál alkalmas a sorok detektálására. A másik ilyen eszköz a Kraken blla szegmentáló eszköze, ami szövegblokkokra és sorokra szegmentál, ez JSON kimenetet produkál. A Kraken maga is egy teljes HTR-keretrendszer, viszont nem latin betűs írásokra lett optimalizálva, de a szövegblokkok és sorok elkülönítésére ez a modulja nagyon is alkalmas. A kialakított rendszerük egyik kimeneti formája az Alto-XML, illetve fejlesztés alatt van egy PAGE-XML kimeneti forma is, továbbá tervezik a JSON kimenetet is. Letölthető emellett a szegmentálást bemutató jpg, illetve kétrétegű pdf-kimenet is.

Az utolsó két előadáshoz kapcsolódó vita, amelyen a Magyar Nemzeti Levéltár tapasztalatairól is szó esett, majd az ebédszünet után került sor a kiscsoportos gyakorlati foglalkozásokra. A regisztráltak két turnusban, egymást váltva ismerkedhettek meg egyrészt Mihály Eszter és Varga Emese útmutatásai alapján a Transkribus használatával, másrészt Sidó Zsuzsa és Szekrényes István segítségével a DH-LAB demófelületével, ahol a Kraken blla szegmentáló eszköze és a TrOCR eredményei kerültek bemutatásra.

Gerhard Péter

Hét levéltár – hét középiskolai foglalkozás a történelem különböző korszakaiból

Levéltár-pedagógiai workshop és továbbképzés az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában

A Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) 2024. február 23-án az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) Hét levéltár – hét középiskolai foglalkozás a történelem különböző korszakaiból címmel levéltár-pedagógiai workshopot és továbbképzést szervezett. A programon részt vevő vendégek a meghívott levéltárak pedagógiai foglalkozásait próbálhatták ki, majd a nap végén kerekasztal-beszélgetés keretében tapasztalatot cserélhettek, élményeket oszthattak meg.

Az MLE kezdeményezésére első ízben 2015-ben rendezte meg Budapest Főváros Levéltára (BFL) az országos eseményt. A workshop kiváló fórumot biztosít arra, hogy összefogja azokat a levéltárakat, amelyek az iskolák számára levéltár-pedagógiai foglalkozásokat is kínálnak, és a kollégák ötleteket cseréljenek arról, hogy iratanyagukat milyen módszerekkel mutatják be a diákoknak. A rendezvény az iskolákat, pedagógusokat is igyekezett megszólítani, hogy megismerkedhessenek a levéltárak nyújtotta lehetőségekkel.

Az eseményen részt vevő – levéltár-pedagógiai foglalkozásait bemutató – intézmények között szerepelt a BFL, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL), az MNL Békés Vármegyei Levéltára (BéVL), az MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (GYMSVSL), az MNL Nógrád Vármegyei Levéltára (NVL), a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (Retörki), valamint az ÁBTL.

Az érdeklődők a BFL foglalkozása során az 1848-as forradalom történetét dolgozták fel és arra a kérdésre keresték a választ, hogy pontosan hol játszódtak le a sorsdöntő pesti események. Az izgalmas időutazás során korabeli térképek, metszetek segítségével járták be a résztvevők a márciusi napok fontos helyszíneit. A városi tanács 1848. március 15-én és 16-án keletkezett iratain keresztül pedig betekinthettünk abba, hogyan látta Pest és Buda vezetősége a forradalmi napokat.

Az MNL Országos Levéltárának kollégái két izgalmas foglalkozásukat mutatták be a workshopon. A Középkori iratkaland című foglalkozás célja, hogy a diákok közelebb-ről is megismerkedjenek a középkori írásbeliség egyes elemeivel, így a címereslevelekkel, oklevelekkel és azok keltezésével. A résztvevők „lefordíthatták” saját születési dátumukat „középkori változatra”, majd Hunyadi János 1453-as címereslevelén keresztül egy heraldikai elemekkel tarkított feladatot oldottak meg. A foglalkozás végén táblagépek segítségével a Merre járt Mátyás király? elnevezésű adatbázisban is elmélyedhettek az érdeklődők. Az „Úton a bizonytalan jövő felé” – Magyarok a Gulágon című, a közép-

iskolás korosztály számára tervezett levéltár-pedagógiai foglalkozáson a Magyarország területéről 1944–1945 folyamán a Vörös Hadsereg által módszeresen és tömegesen elhurcolt civilek és hadifoglyok történetével ismerkedhetnek meg a diákok. Az iratok olvasásán, elemzésén és feldolgozásán alapuló foglalkozás résztvevői megismerhetik azt, hogy az említett két év milyen komoly politikai változásokat hozott, és hogy az emberek életére, sorsára milyen hatással voltak a történelmi események, változások.

Az MNL BéVL Írás-források – történelem című foglalkozása során az írás gyakorlatát és funkcióit követhettük nyomon a 15. századtól a 19. századig. A vállalkozó szelleműek íráspróbát végezhettek merített papírra lúdtollal, vagy akár könyvjelzőt is készíthettek. A Békés Vármegyei Levéltár kreatív foglalkozása kicsiket és nagyokat egyaránt különleges időutazásra hív.

Az MNL GYMSVSL „... és az igazság szabaddá tesz benneteket...” – Szemelliker Antal fülesi plébános életútja című foglalkozása a hagyományos keretből kilépve egy történelmi szabadulósobás játékot valósít meg levéltári keretek között, levéltári forrásanyagok felhasználásával. A játék Szemelliker Antal (1882–1919) fülesi plébános életútját dolgozza fel, amelyen keresztül a diákok megismerkednek a Tanácsköztársaság rövid történetével, általános jellemzőivel és ezek „lenyomataival”. A soproni levéltárba ellátogató diákok a játék során a digitális platformot és a hagyományos, papír alapú ötvözt, kiállítóteremről kiállítóteremre haladva, az iratörző raktárakba is bejutva élhetik át a történelmet.

Az MNL NVL kollégái a nógrádi betyárok világába, életébe repítették az érdeklődőket. Sokan úgy vélik, hogy betyárok inkább az alföldi pusztákon és a Bakonyban éltek és tevékenykedtek, pedig a történelmi Nógrád és Heves vármegye települései is őriznek ilyen emlékeket. Bevezetőként a dualizmus korának társadalmát mutatták be, amely életre hívta ezt a jelenséget, majd a résztvevők megvizsgálhatták a nógrádi peranyagokat, köztük Sisa Pista, az utolsó nógrádi betyár tevékenységét. A résztvevők szerepjátékon keresztül ismerkedtek meg Benkó (Sisa) Pista és Krúdy Kálmán életének legfontosabb eseményeivel. A levéltár kollégái Információs és Kommunikációs Technológiák (IKT) eszközöket is bevonva dolgozták ki foglalkozásukat, az előzetes tudást a Mentimeter program interaktív szöveghőjével mérik, az elsajátított ismereteket pedig Quizizz online teszttel. A Betyárvilág Nógrádban című foglalkozás mellett a résztvevők egy ipartörténeti szabadulósobát is kipróbálhattak. A szabadulósoba története szerint egy bányában rekedtünk, ahonnan iratolvasási, könyvészeti és filmhíradóhoz kapcsolódó feladatok megoldásával találhatjuk meg a kiut

A Retörki Mindennapok az emigrációban – A nemzeti tudat és kultúra ébrentartása a szórványmagyarságban című programja a foglalkozások azon típusába enged betekintést, amelyet rendhagyó történelemórának is nevezünk. Az intézet kollégái forrásanyagban levéltári iratokra épülő, de témájában, módszereiben és céljaiban a közoktatás követelményrendszeréhez igazodó foglalkozást mutattak be, amelynek során három feladatot villantottak fel egy olyan nagyobb „történelemórából”, amely a határon túli és a szórványban élő magyarság I. világháború utáni történetét és sorsát komplex egészében igyekszik megismertetni a résztvevőkkel.

A workshopnak helyet adó ÁBTL a 2021-ben nyílt, Egy diktatúra hagyatéka című állandó kiállítására építő foglalkozást mutatott be Útvészről az állambiztonsági iratok között címmel. A szabadulószooba és a szerepjáték elemeit ötvöző foglalkozás története szerint egy budapesti gimnázium néhány diákja megemlékezett az 1956-os forradalom 10. évfordulójáról. A hatalom államellenes szervezkedésnek minősítette az ünnepséget és az állambiztonság nyomozásba kezdett. Többen, hogy elkerüljék a letartóztatást, úgy döntöttek, hogy illegálisan elhagyják Magyarországot. A rendőrség azonban éberrel figyel. A kiállításban elrejtett feladatok adnak választ arra a kérdésre, hogy vajon sikerül-e a fiataloknak átjutni a határon, mielőtt a hatóságok lelepleznék őket.

A félnapos programot A levéltár-pedagógia mindennapi tapasztalatai című kerekasztal-beszélgetés zárta, amelynek moderátora Rácz Attila, a BFL munkatársa volt, a résztvevők pedig Csonka Laura (MNL OL), Lengyel Eszter (ÁBTL), Sáfár Gyula (MNL BéVL), Sebestyén Batta Ágnes (MNL NVL), Simonné Prezenszki Erzsébet (MNL GYMSVSL), Kaposi József (oktatáskutató) és Marton József (Retörki) voltak.

Rácz Attila három téma köré csoportosítva vezette a beszélgetést, amelynek során a levéltár-pedagógia elméleti, gyakorlati és megvalósítási kérdéseit járták körbe a résztvevők. Olyan elméleti kérdések kerültek a vita középpontjába, hogy vajon lehet-e egy levéltár-pedagógiai foglalkozás statikus vagy folyamatosan változnia kell; a foglalkozásnak feltétlenül kapcsolódnia kell-e a levéltári iratanyaghoz; szükséges-e pedagógus diplomával rendelkeznie a foglalkozást tartó kollégáknak.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői mindannyian egyetértettek abban, hogy a levéltár-pedagógiai foglalkozások nem lehetnek statikusak, mivel minden diákcsoport más és más, változtatni és alkalmazkodni mindig kell; Kaposi József szavaival: „Nem tankönyvet, tantervet, hanem gyerekeket tanítunk. Ez érvényes a levéltár-pedagógiai foglalkozásokra is. Azokra kell figyelni, akik ott vannak. Az ő előzetes tudásukat, érdeklődésüket kell kielégíteni.” Ez ugyanakkor a levéltár-pedagógustól megköveteli, hogy rugalmas és kreatív legyen, sokszor kell improvizálnia vagy helyben megoldania új feladatokat, helyzeteket. És bár a résztvevők szerint a levéltár-pedagógiai foglalkozások tartásához pedagógus végzettség nem szükséges, fontos, hogy a foglalkozást vezető szakértelemmel, gyakorlattal rendelkezzen és meg tudja szólítani a gyerekeket. Cél, hogy aki részt vesz a foglalkozásokon, a lehető legtöbb élménnyel térjen haza. A beszélgetés résztvevői abban is egyetértettek, hogy a foglalkozások alapja a levéltár iratanyaga, így fontos, hogy az kisebb vagy nagyobb mértékben, de megjelenjen az órákon.

A gyakorlati kérdéseknél felmerült az eredeti iratok kézbe adásának dilemmája, az ezzel együtt járó állag- és adatvédelem problémája, és hogy feltétlenül szükséges-e, hogy a levéltár-pedagógia a technikával együtt fejlődjön, követve a középiskolás korosztály digitális tudását és igényét.

Valamennyi levéltár munkatárai elmondták, hogy korosztálytól, a foglalkozás témájától és korszakától, továbbá az irat állapotától is függ, hogy eredeti iratot vagy másolatot adnak-e a diákok kezébe. Ez felveti a levéltárak egyik alapvető feladatának, az állagmegóvásnak a kérdését, amely témát a foglalkozásokba is be lehet építeni, akár raktárak vagy restaurátorműhelyek meglátogatásával, ami az élménypedagógia fontos része lehet.

Fotó: Lovász Marianna

1. A BFL Az 1848-as forradalom története című foglalkozásának bemutatója
2. Az MNL OL foglalkozásainak bemutatója
3. Az MNL BÉVL kézműves foglalkozása

4. Az MNL NVL Betyárvilág Nógrádban című foglalkozása

5. A Retörki Mindennapok az emigrációban című foglalkozása

6. Az ÁBTL Útvesztő az állambiztonsági iratok között című foglalkozása

7. Kerekasztal-beszélgetés A levéltár-pedagógia mindennapi tapasztalatai címmel

Bár a legtöbb levéltár az IKT eszközök hiányával küzd, kell hogy legyen törekvés a levéltárak digitális fejlődésére, hiszen az segíteni is tud az élményszerű foglalkozások kidolgozásában, ugyanakkor valamennyire alkalmazkodnunk is kell a diákokhoz.

A kerekasztal-beszélgetés annak a kérdésnek a körüljárásával zárult, hogy az egyes levéltáraknak hogy sikerül „megtalálni” az iskolákat, és fordítva, valamint hogy az utánkövetésben milyen szerepet vállalnak a foglalkozásokat tartó kollégák.

A pedagógusok elérése az egyik legnehezebb feladat a levéltár-pedagógiában. Elmondhatjuk, hogy valamennyi levéltár a személyes kapcsolati hálókön keresztül kezdte el az iskolák megkeresését. A pedagógusok nap mint nap küzdenek a kötelező tananyag megtanításával, az alacsony óraszámmal, ami nem könnyíti meg a levéltár-pedagógia helyzetét, továbbá nehézséget jelent az is, hogy a múzeumokat jobban ismeri a társadalom, mint a levéltárakat. Ugyanakkor szerencsére „vannak lelkes emberek” – Marton József szavait idézve –, akik „működtetik a levéltár-pedagógiát”. A foglalkozásokat követően fontos a pedagógusokkal való élő kapcsolattartás (akár hírlevél formájában), a visszajelzések, vélemények meghallgatása, a tapasztalatok leszűrése. A diákokkal megismertetni a múltat csak úgy lehet, ha élményszerűen találkoznak a történelemmel, ebben pedig a levéltáraknak nagy és fontos szerepük van.

Az eseményen részt vevő levéltárak közös célja a további együttműködés, tapasztalat- és ötletcsere, továbbá egymás inspirálása annak érdekében, hogy újabb és újabb levéltár-pedagógiai foglalkozások szülessenek, népszerűsítve a levéltárak létének és tevékenységének fontosságát a közoktatásban is. A nagyfokú érdeklődésnek és előremutató fejlődésnek köszönhetően a tervek között szerepel a workshop megrendezése a következő évben is.

Lengyel Eszter

Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása 2023

Az *Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása* díjátadó ünnepségre 2024. április 12-én került sor Budapest Főváros Levéltárában a Nyitott Levéltárak 2023–2024 programsorozat részeként. A szakmai értékelést és döntést az egyesület által felkért kuratórium végezte, amelynek tagjai (változatlanul) dr. Cseh Gergő Bendegúz főlevéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója, dr. Csorba László történész, egyetemi tanár, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója, dr. Tyekvicska Árpád főlevéltáros, az egyesület korábbi elnöke és dr. Kocsis András, a Kossuth Könyvkiadó korábbi vezetőigazgatója voltak.

Kenyeres István, a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke köszöntőjében kiemelte annak fontosságát, hogy idén is szép számmal érkeztek pályázatok az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása díj pályázatára. Hangsúlyozta, hogy a levéltárak szellemi műhelyek, nagyon fontos, hogy munkájuk bő terméséről tudományos vagy akár ismeretterjesztő formában a nagyközönség is rendszeresen értesüljön. Kiemelte azt is, hogy a pályázatra beküldött levéltári kiadványok valamennyien professzionálisak – ezzel egyúttal egy könyvkiadó véleményét is tolmácsolta –, valamint, hogy szakmai igényesség is jellemző rájuk. Az Év Levéltári Kiadványa díj immár egy „brand”. A levéltárak büszkéek rá, ez abban is megmutatkozik például, hogy saját honlapjukon vagy Facebook-oldalukon is közzéteszik az erről szóló hírt.

A díjazottak jutalma 3–3 db féléves Arcanum-előfizetés az Arcanum Adatbázis Kft. jóvoltából, továbbá az első helyezettek 100 ezer, a második helyezettek 50 ezer, a harmadik helyezettek 25 ezer Ft könyvvásárlási keretet kaptak idén is a Penna Könyvesboltnak köszönhetően.

A zsűri elnöke, Csorba László, elmondta, számára megtisztelő érzés, hogy az egyesület idén is felkérte a levéltári kiadványokat értékelő zsűri elnökévé, valamint a kötetek bemutatására. A kiadványok színvonalát „zavarba ejtően jó”-nak nevezte, hangsúlyozta továbbá a szubjektivitást, hiszen minden egyes zsűritag más megvilágításból, „más lámpával” értékelt. Remélte ugyanakkor, hogy döntésük érthető és elfogadható a kollégák számára.

Az online publikációkat Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának főigazgatója értékelté, akinek véleményét a zsűri teljes mértékben elfogadta. A győztes a *Budapest Időgép 2.0* (Budapest Főváros Levéltára), a második helyezett a *Petőfi Sándor kapcsolati hálójá* (Magyar Nemzeti Levéltár), a harmadik díjazott pedig a *Somogy vármegye írásban és képekben Petőfi korában* (MNL Somogy Vármegyei Levéltára) lett.

Csorba László emlékeztetett rá, hogy azért is fontosak az évfordulók, mert ugyan nem lehet állandóan emlékezni, lehetetlen például minden nap, éjjel-nappal Petőfi Sándorra gondolni, de olykor lényeges felidézni a fontos események, személyek emlékét, amiben az évfordulós kiadványok, kiállítások is segítenek.

Kenyeres István, Csorba László
és a díjazott kötetek
(Fotó: Tálás Róbert)

A zsűri elnöke kiemelte a szakmai kiadványok egyik megosztott harmadik helyezettjét, a Rácz Attila (BFL) szerkesztette és a Fővárosi Önkormányzat által támogatott *Válogatás a Budapesten élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból* című kiadványt. Hangsúlyozta, hogy elképesztő mennyiségű mítosz, tévedés, előítélet, csoportkulturális, tömegkulturális sztereotípa, beidegződés él még mindig a köztudatban a romákkal szemben. Nyelvünk részét képezik azok a félinformációk, amelyekkel ez a mű felveszi a küzdelmet. Őszinte vágy is munkálkodik ugyanakkor a kisebbség és az értő közvélemény részéről, hogy a közösség történeti emlékezete az identitás része legyen, a tudás közel legyen a tudományhoz, a szakmai közösség megállapításaihoz. A kötetet olvasva rádöbbenünk, mennyi forrástípus is van a témában, amelyek megismeréséhez hozzásegít e fontos és értékes kiadvány is.

A történeti forráskiadás „boom”-ja az 1980-as években következett be Magyarországon. Ez helyettesítette a politikai irodalmat, hangsúlyt kapott a történeti reflexió, az ego-dokumentumok. Most, 2024-ben is egy hasonló kiadványt méltatott Csorba László, ugyanis a szakmai kiadványok kategóriájában a megosztott harmadik helyezést ítélte oda a zsűri *Nagyatádi Visy László pécsi főispán háborús naplója* kiadásának. (Szerk.: Nagy Imre Gábor – Vértesi Lázár, MNL Baranya Vármegyei Levéltára.) A naplóból megtudjuk, hogy a háború milyen drámai átalakulást hozott az emberek megszokott világában, mindezzel új viszonyokat teremtve. Az elképesztő dokumentumfolyam bemutatja a közhangulatot, a változás iránti igény keltette feszültséget, azt, hogy a magyar embereket egyáltalán nem érdekelte, hogy hány kilométerre húzódik Trieszt fölött a határ, a demarkációs vonal vagy a front. Ábrázolja ugyanakkor a Tisza István iránti rajongást, a függetlenségi politizálás múltja iránti nosztalgiát. A múltból hozzánk szóló szövegen át ma is megragadható az arisztokrácia iránti ellenszenv, ők voltak sokak szemében a „lógósok”. Amint a műből kiderül, pszichológiai kulcselem volt, hogy idehaza az olaszok ellen érzelmileg nem lehetett uszítani. Az említett példákon túl számos korabeli társadalmi vélekedéssel és események felidézésével találkozhat az olvasó. A második helyen végzett a *Márki Sándor naplói IV.* című kötet (szerk. Erdész Ádám), amely szintén az I. világháborúról, s azzal összefüggésben a mindennapok totális abszurdumáról szól. Bár a Visy-napló is vitathatatlanul értékes forráskiadás, mégis a Békes Vármegyei Levéltár által kiadott Márki-naplókötet lett a második helyezés, mivel az 1915. január 1. – 1919. december 31. közti naplóbejegyzések kiemelkedő forrásértékkel bírnak az 1916-os erdélyi román betörésről, az 1918–1919-es impériumváltásról, az átalakuló kolozsvári és erdélyi magyar társadalomról. Művelődéstörténeti szempontból is kiemelkedő mű. (Márki Kolozsváron élt és az ottani egyetemen tanított ekkor.)

A szakmai kiadványok kategória győztese a Magyar Nemzeti Levéltár kiadásában megjelent *A nemzet emlékezete – Fejezetek az Országos Levéltár történetéből* című, fizikai megjelenésében meglehetősen súlyos kiadvány, azonban szakmailag lenyűgöző mű. Nagy tudású, tapasztalt kolléga, Reisz T. Csaba szerkesztette és 32 szerző munkájának eredményeképpen jött létre a kötet, amelyet ismertette Csorba László hangsúlyozta, az Országos Levéltárral egy állam, egy politikai közösség reprezentálja magát. Identitásunk fontos eleme a múlt, s ha az elvész, akkor komoly veszteség éri a közösséget. Szerencsére azonban születnek ilyen páratlan részletességű és dokumentumgazdag munkák, amelyek a közös emlékezet számára dokumentálják a múlt egy-egy darabját. A vizualitás a szép kivitelű kötetben fontos szempont volt, miképpen az Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületében is, ahol a falakon látható Dudits Andor-szekkók érzelmileg is megérintik az arra látogatót.

Az ismeretterjesztő kategória díjazottjainak ismertetésénél a zsűri elnöke előre-bocsátotta értékelésében, hogy a színvonal e kiadványok esetében is kiemelkedő. Miért fontos a tudományos ismeretterjesztés? – tette fel a kérdést. Megfigyelhető, hogy a professzionalizáció előrehaladott állapotában a kormányzati, állami döntések egyre szakmaibbak, s az átlagember számára már nehezen érthetők, ugyanakkor magyarázatot szeretne arra, hogy az „ő adójából” hogyan sáfárkodik a döntéshozó, mire fordítja

a kutatás, a tudományok terén. Ezeknek az eredményeknek a közérthető és élvezetes bemutatása nem könnyű feladat. A fikcióval szemben a tudomány a „gúzsba kötve táncolás mámore”, az aktuális paradigma alapján érvényes és helyes megállapításokat kívánják közzétenni az írástudók.

Megosztott első helyezett díjat ítélte oda a zsűri Bácsatyai Dániel – Láng Orsolya – Simon Katalin – Sudár Balázs munkájának, a *Magyar Vároštörténeti Atlasz 9. – Óbuda*, (Budapest Főváros Levéltára) valamint Jankovics Norbert: *Veszprém város templomai* (Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár) című kiadványoknak. Az óbudai atlasz topográfiai adataival, a benne megtalálható informatív lexikonnal, térképekkel olyan metszet, amely mindig az egészről szól. A másik győztes Veszprém város templomaival varázsolja el az olvasót. A könyvet letéve kialakul az a benyomásunk, hogy egy ilyen múltú városban mennyi csoda van. Várjuk a folytatást!

Fontos küldetést teljesít a második helyezett, a *Keresem őseimet – Családtörténet-kutatói kalauz*. Berkes József – Szerényi Ildikó (Magyar Nemzeti Levéltár) műve egy népszerű és szórakoztató témát ölel fel. A kötetet forgatva azt is tanulságos látni, hogy hová jutottunk vizualításban a levéltári leltáraktól. Fontos, hogy minél több ember megértse, miért jelentős és értékes a levéltárak, múzeumok, könyvtárak intézményrendszere. Ehhez e kötet is hozzásegíti az olvasókat. Ismételten a csoportemlékezetre mint tényezőre hívta fel a figyelmet Csorba László, kiemelve, hogy az állampolgár a saját családi életének tükröcserepeiben látja meg a nemzet múltját.

A kiállítások közül harmadik helyen végzett az MNL Fejér Vármegyei Levéltára kiállítása *„Beszélő dobozok” – Székesfehérvár a rádiógyártás fellelővára* címmel. A zsűri elnöke a kiállítást ismertette felidézte személyes emlékeit is, amikor sorkatonai szolgálatát rádiósként teljesítette, felderítéssel foglalkozott. Vélhetően a kiállítás látogatói közül sokan mások is tudtak személyes emlékekkel a kiállított tárgyakhoz kapcsolódni, amelyek a fizika, a technika nagyszabású modern kori fejlődését is reprezentálják. Ezért is fontos a Fejér vármegyei kiállítás, amely az ipartörténeten túl egy korszak hétköznapijait is felvillantja.

Vác Város Levéltára a váci zsidóságról szervezett kiállítást *„És akkor becsukták az ablakokat” – Emlékek a váci zsidóság életéről és sorsáról* címmel. Vajon miért csukták be az ablakokat a helyi zsidók deportálása, menete alkalmával szerte a városban? Ki akarták zárni a külvilágot? Nem bírták elviselni az embertelenség látványát? Ha állandóan erről a témáról olvasnánk, gondolkodnánk, az komolyan megviselne minket, mégsem hagyható el e korszak megismerése. Azonban, mint erre ez a második díjat elnyerő kiállítás is példa, bemutatható egyrészt, hogy a vészidőszak előtt milyen volt az élet, másrészt, hogy a későbbi üldözöttek hogyan éltek közösségként a mindennapokban.

A kategória nyertese Budapest Főváros Levéltára *Budapest – a város és hídjai* című kiállítása lett, amelyet a rendezvény résztvevői meg is tekinthettek az intézmény aulájában. Csorba László elmondta, hogy ez és az összes többi díjazott alkotás is bizonyítja, hogy a levéltárosok sokféle területen képesek eredményesen működni, elsőrangú hivatalnokok, professzionális iratkezelők, akik dinamikus munkájuknak köszönhetően a tudomány és a közművelődés terén is sikereket arathatnak.

AZ ÉV LEVÉLTÁRI KIADVÁNYA ÉS KIÁLLÍTÁSA 2023 DÍJAZOTTJAI

I. Online publikációk (adatbázisok, online kiállítások) kategóriában:

1. *Budapest Időgép 2.0* (Budapest Főváros Levéltára)
2. *Petőfi Sándor kapcsolati hálója* (Magyar Nemzeti Levéltár)
3. *Somogy vármegye írásban és képekben Petőfi korában*
(MNL Somogy Vármegyei Levéltára)

II. Szakmai kiadványok (hagyományos, nyomtatott változatban megjelentetett monográfiák, forráskiadványok, levéltári segédletek, tanulmánykötetek, levéltári évkönyvek) kategóriában:

1. *A nemzet levéltára. Fejezetek az Országos Levéltár történetéből.*
Szerk. Reisz T. Csaba. Budapest, 2023. (Magyar Nemzeti Levéltár)
2. *Márki Sándor naplói IV. 1915–1919.*
Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2023. (MNL Békés Vármegyei Levéltára)
3. (megosztott): *Nagyatádi Visy László pécsi főispán háborús naplója I. – 1914.* Szerk. Nagy Imre Gábor – Vértesi Lázár. Pécs, 2023. (MNL Baranya Vármegyei Levéltára)
3. (megosztott): *Válogatás a Budapesten élt cigány/roma népességre vonatkozó levéltári forrásokból.* Szerk. Rác Attila. Budapest, 2023. (Budapest Főváros Levéltára)

III. Ismeretterjesztő kiadványok (ismeretterjesztő kiadványok, kiállítási katalógusok, albumok) kategóriában:

1. (megosztott): Bácsatyai Dániel – Láng Orsolya – Simon Katalin – Sudár Balázs:
Magyar Várostörténeti Atlasz 9. – Óbuda. Budapest, 2023.
(Budapest Főváros Levéltára)
1. (megosztott): Jankovics Norbert: *Veszprém város templomai / Churches of Veszprém.* Veszprém, 2023. (Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár)
2. *Keresem őseimet. Családtörténet-kutatói kalauz.* Írta és szerk. Berkes József – Szerényi Ildikó. Budapest, 2023. (Magyar Nemzeti Levéltár)

IV. Kiállítások (hagyományos módon rendezett levéltári kiállítások) kategóriában:

1. *Budapest – a város és hídjai* (Budapest Főváros Levéltára)
2. *„És akkor becsukták az ablakokat” – Emlékek a váci zsidóság életéről és sorsáról*
(Vác Város Levéltára)
3. *„Beszélő dobozok” – Székesfehérvár a rádiógyártás fellegvára*
(MNL Fejér Vármegyei Levéltára)

Török Ádám

A díjazottak egy-egy csoportja és a díjátadó pillanatképei (Fotó: Tálás Róbert)

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A **Magyar Nemzeti Levéltár** (MNL) 2023. november 8-án, Budapesten ünnepélyes keretek között *átadta az Osztrák Állami Levéltárnak* (Österreichisches Staatsarchiv) a *konstantinápolyi császári és királyi konzuli főtörvényszék eddig Magyarországon őrzött iratanyagát*. A dokumentumokat – az osztrák–magyar külképviseletek (követségek, konzulátusok) fennmaradt és Bécsben őrzött iratállományának integráns részeként – a proveniencia elve alapján és a badeni levéltári egyezmény I. cikkelye értelmében adta át az MNL az osztrák intézménynek. A 0,8 iratfolyóméternyi iratanyagról az MNL munkatársai digitális másolatot készítettek.

Családfamesék címmel új sorozat indult a közelmúltban az *M5 kulturális csatornán*, amelyben a nézőket a családfakutatás technikáiba, rejtelmeibe avatják be egy-egy ismert személy példáján keresztül. A sorozat első hat epizódjában Hűvösvölgyi Ildikó színművésznő, Pindroch Csaba, Reviczky Gábor, Benkő Csaba, Kautzky Armand színművészek és Kovács Koko István olimpiai, világ- és Európa-bajnok magyar ökölvívó családfája tárul fel a nézők előtt. A műsor szakmai háttérintézménye a **Magyar Nemzeti Levéltár**.

A **Magyar Országos Levéltár**, **Budapest Főváros Levéltára** (BFL) és a **Magyar Levéltárosok Egyesülete** (MLE), valamint **Románia Nemzeti Levéltára** (RNL) 2011. július 13-án Gyulafehérváron együttműködési megállapodást kötött. Az aláíró felek vállalták, hogy a romániai levéltárakban *1918/1919-ig keletkezett erdélyi vonatkozású fondokról*, *állagokról*, *sorozatokról* és *gyűjteményekről*, illetve a Magyarország e tekintetben meghatározó levéltáraiban található erdélyi vonatkozású fondokról, állagokról és sorozatokról részletes jegyzéket készítenek és azokat kölcsönösen lefordítják. A mérőkövek meghatározása és a cél elérése érdekében vegyesbizottság alakult, amely időszakosan felváltva ülésezett itthon és Romániában. A 2023. november 15–17. között szervezett bizottsági ülésen a magyar felet dr. Szabó Csaba, az MNL főigazgatója, dr. Mikó Zsuzsanna általános főigazgató-helyettes és Varga Zsolt, az MNL Heves Vármegyei Levéltára igazgatója képviselte. Romániából dr. Cristian Anița, Románia Nemzeti Levéltára igazgatója, Gabriela Preotesi, az RNL külkapcsolatokért felelős osztályvezetője, továbbá dr. Flóra Ágnes, az RNL Kolozs, és dr. Nagy Mihály Zoltán, az RNL Bihar megyei levéltárainak főlevéltárosai érkeztek. A szakmai megbeszélésen – amelynek az Egri Főegyházmegyei Levéltár nemrég felújított épülete adott otthont – a felek meghatározták a következő év prioritásait, s emellett határidőt állapítottak meg a teljes *fondjegyzék-sorozat publikálására és adatbázisba rendezésére*.

2023. november 28-án, Budapesten adták át a *Fraknói Vilmos-díjakat*. A díjazottak között szerepelt **dr. Lakatos Andor** is, a **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** vezetője. Laudációjában hangsúlyosan értékelték a több évtizedes egyházi levéltáros munkát: az egyháztörténeti források feltárását, a tömegessé vált család- és helytörténeti kutatások segítségét, az E-kutatás tartalomszolgáltatás létrehozását és az egyházi levéltáros kapcsolatok építését.

2023. december 5-én, életének 77. évében *elhunyt Morvai Gyula, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának* egykori munkatársa. Morvai Gyula 1946-ban született Sokorópátkán. A győri Révai Miklós Gimnázium elvégzése után a Szombathelyi Tanárképző Főiskolán magyar és könyvtár szakon diplomázott. A győri Petőfi Sándor Ifjúsági Házban népművelőként nagyszerű kortárs kiállításokat rendezett, majd 1980-tól a Győr-Sopron Megyei Tanács Művelődési Osztályának előadójaként tevékenykedett. 1993-tól 2007. évi nyugdíjba vonulásáig levéltári könyvtárosként dolgozott, egyben igazgatóhelyettesként odaadó munkával fejlesztette, gyarapította az intézményt. Sok éves kitartó munkával feltárta a Győr városi tanácsi jegyzőkönyvekben szereplő, a város polgárai közé felvett személyek nevét, amely munka könyvként *Győri Polgárkönyv 1600–1743* címen az intézmény gondozásában jelent meg.

2023 decemberében átadták a *Pro Archivu Nationali díjat* a **Magyar Nemzeti Levéltár** munkatársai részére. A Pro Archivu Nationali díj I. (arany) fokozatát **dr. Németh László Sándor**, az MNL Szakmai Koordinációs Igazgatóságának igazgatója, valamint **dr. Sárközi János**, az MNL Országos Levéltára gazdasági levéltári osztályának vezetője vehette át. A Pro Archivu Nationali díj II. (ezüst) fokozatát **Takács Ábel** levéltáros, az MNL közművelődési és közönségkapcsolati főosztályának munkatársa kapta, míg a díj III. (bronz) fokozatát **Száll Yvette** humánpolitikai ügyintéző vehette át.

Magyar Örökség díjban részesült a **Magyar Nemzeti Levéltár**. A kitüntetést dr. Szabó Csaba, az intézmény főigazgatója vette át 2023. december 16-án. A díj azon magyar intézményeknek, csoportoknak adható, akik tevékenységükkel hozzájárultak a magyar kultúra, gazdaság, sport, tudomány, azaz a magyar társadalom erkölcsi, szellemi fel-emeléséhez.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** Digitális Tartalomfejlesztési Osztálya elkészítette azokat a programokat, amelyeket 2023 elején a *Petőfi Sándor születésének 200. évfordulójára* közzétett, a költő teljes kapcsolati hálóját feltáró adatbázis kapcsán ígért. Elérhető a kö-

zösségi média imitáció, a költő kapcsolati hálójának vizualizációja és a térképes vizualizációs felület is. A *publikált adatbázisok* célja, hogy közelebb hozzák a reformkort, az 1848–49-es szabadságharcot a 21. század emberéhez, és megjelenítsék az érintett személyek történetén keresztül Petőfi Sándor életének főbb állomásait. A közzétett iratok mindegyike szervezesen kötődik Petőfihez, így alkalmasak arra, hogy segítségükkel a költő teljes kapcsolati hálója feltérképezhető legyen.

Ismét bővült a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** *Oszmán összeírások gyűjteménye* című adatbázisa, amely gazdag forrásanyagot szolgáltat a hódoltság kori gazdaság-, társadalom-, had- és helytörténeti kutatások számára. A frissen feldolgozott és feltöltött birtokadományozási naplók adataiból az egyes javadalombirtokosok leváltásáról és új birtokra ültetéséről tájékozódhatunk, megismerhetjük az adományozottak származási helyét, beosztását, szolgálati előmenetelét, sokszor rokonsági kapcsolatait, valamint katonai szolgálatukon keresztül a térségben végrehajtott oszmán katonai akciókat, portyákat, hadjáratokat is.

Emléktáblát avattak **Kapiller Imre** tiszteletére egykori munkahelyén, a **Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltárában**. Az intézmény folyosóján kialakított emléktáblát Béres János szobrászművész készítette, amelyet dr. Horváth Zita, a Miskolci Egyetem rektora és dr. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója lepleztek le.

2024 februárjában eredményes megbeszélést folytatott a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a **Török Állami Levéltárak Igazgatóságának** vezetése Budapesten. A felek a megbeszéléseken érintették többek között a magyar–török kulturális évad programjait, eseményeit, és egyeztettek az *Oszmán összeírások gyűjteménye* című, folyamatosan fejlődő adatbázisról is.

2024. március 8-án *együttműködési keretmegállapodást* írt alá Kolozsváron a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a **Babes-Bolyai Tudományegyetem**. A látogatás keretében az MNL küldöttsége eladás-sorozatot tartott az egyetemen a levéltárról, az itt alkalmazott modern technológiákról, az állományvédelemről, a levéltár-pedagógiai feladatokról és a kutatási lehetőségekről.

2024-ben hosszú időn át végzett kiemelkedő munkája elismeréseként **dr. Török Enikő**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** főlevéltárosa kapta a *Pro Archivio Regni* díjat.

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára korszerűen felszerelt iratdigitalizáló műhelyében megkezdődött *Schrammel Imre iparművész* 1984 óta vezetett, művészi rajzokkal illusztrált *naplójának digitalizálása*. A 35 kötet kíméletes, sérülésmentes szkennelése nyomán nagy felbontású digitális másolat készül, amely egyrészt biztosítja az értékes dokumentum elektronikus formában történő biztonságos megőrzését, a későbbiekben pedig megkönnyíti majd az iratanyag kutatását, tudományos feldolgozását is.

2024. március 15-én, a nemzeti ünnep alkalmából, több levéltári vezető is magas rangú állami kitüntetésben részesült.

Dr. Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója a hazai és a határon túli magyar levéltárosok továbbképzése, valamint a kárpátaljai levéltárak magyar vonatkozású iratainak megőrzése, illetve a levéltári iratanyagok digitalizálása érdekében végzett munkája elismeréséül; **dr. Cseh Gergő Bendegúz**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója a kommunizmus áldozatai és leszármazottaik erkölcsi kárpótlása érdekében végzett sokrétű kutatói, levéltárosi és intézményvezetői munkája, valamint a Levéltári Szakfelügyelet működtetésében betöltött szerepe elismeréseként; **dr. Csurgai Horváth József**, a székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet igazgatója Székesfehérvár múltjának feltárása és megismertetése érdekében végzett helytörténeti, történettudományi kutatásai, magas színvonalú levéltárosi és intézményvezetői munkája, valamint szakmai közéleti szerepvállalása elismeréseként; **dr. Horváth Ferenc**, Vác Város Levéltára igazgatója, magas színvonalú szakmai és vezetői munkája, valamint értékes történettudományi és helytörténeti kutatásai elismeréseként; **dr. Erdész Ádám István**, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára nyugalmazott igazgatója pedig kimagasló levéltárosi, történettudományi és helytörténeti munkássága, értékes levéltárvezetői és szakmai közéleti tevékenysége elismeréseként vehette át a Magyar Érdemrend Lovagkereszt polgári tagozat kitüntetését.

Kiemelkedő intézményvezetői munkája és jelentős tudományos eredményei elismeréseként a Magyar Érdemrend Tisztikereszt polgári tagozat kitüntetését érdemelte ki **dr. Szabó Csaba**, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója.

Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesült **dr. Ress Imre** történész, levéltáros, a HUN-REN BTK Történettudományi Intézet nyugalmazott tudományos főmunkatársa kimagasló történettudományi, levéltárszakmai és egyetemi oktatói munkája, valamint bécsi magyar levéltári delegátusként végzett tevékenysége elismeréseként.

2024 márciusában jelentős anyaggal bővült a **Piarista Rend Magyar Rendtartománya Központi Levéltára** E-levéltár szolgáltatása. Teljes egészében elérhetővé vált a *kecskeméti piarista gimnázium anyakönyveinek és érettségi törzskönyveinek sorozata* a 18. század első felétől 1948-ig.

■

Rendkívül eredményes tíz napot töltött az Amerikai Egyesült Államokban a **Magyar Nemzeti Levéltár** küldöttsége, amely részt vett a *FamilySearch által szervezett RootsTech elnevezésű nemzetközi kiállításon és szakmai konferencián*. A FamilySearch képviselői és a magyar levéltári vezetők több tárgyalást is folytattak, az *egyeztetéseken az együttműködés* számos formája felmerült. Egyebek mellett az iratok digitalizálása kapcsán szerzett tapasztalatok cseréjének igénye is megfogalmazódott. A felek a témában kísérleti program indítását tervezik. A levéltári küldöttség ellátogatott New Brunswickba is, ahol két napot töltött el az ottani magyar közösség vendégeként. A delegáció tagjai megtekintették az Amerikai Magyar Alapítvány gyűjteményeit, valamint előadásokat tartottak a Szent László-templom közösségi termében.

■

Budapest Főváros Levéltára a Hungaricana közgyűjteményi portálon *közzétette a FŐFOTÓ vállalati fotótárából* az utolsó, közel 37 ezer képet. Ezzel a 2020-ban megkezdett munka végéhez ért, amelynek eredményeképpen az ország egyik legnagyobb online fotógyűjteménye jött létre összesen 193 097 darab képpel az 1961–1994 közötti évekből.

■

Kövér László, az Országgyűlés elnöke 2024. április 1-jétől újabb hét évre **dr. Cseh Gergő Bendegúz** történész-levéltárost nevezte ki az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatójává**. A jelöltet az előzetes meghallgatások során a szakmai bírálóbizottság, illetve az Országgyűlés kulturális bizottsága és nemzetbiztonsági bizottsága is támogatta. Cseh Gergő Bendegúz 1998 óta dolgozik a levéltárban, amelynek 2017 óta főigazgatója. Vezetése időszakában az ÁBTL hatásköre kibővült: már nem csak az úgynevezett szocialista korszak államvédelmi/állambiztonsági iratainak kezelésére, de az 1990 utáni nemzetbiztonsági iratok majdani átvételére, illetve a jelenlegi szolgálatok iratkezelésének levéltári felügyeletére is felhatalmazást kapott. Közép-Európában ezáltal egyedül itt jött létre olyan speciális titkosszolgálati levéltár, amely az információs kárpótlás hagyományos feladatainak elvégzése mellett a jelenleg működő nemzetbiztonsági szolgálatok iratkezelése felett is ellátja a levéltári felügyeletet. Cseh Gergő Bendegúz szakmai programjának eredményeként ma már mind a tudományos, mind az állampolgári kutatásra – a regisztrációtól az adatszolgáltatásig – lehetőség nyílik az interneten keresztül is. Szintén e stratégia alapján bővültek a levéltár kutatási, közművelődési és oktatási programjai, illetve történt meg a számos oknál fogva hiányos állambiztonsági iratanyag pótlása és gyarapítása külföldi archívumok, hazai levéltárak, valamint magánirat-hagyatékok feltárása és forrásaik hasznosítása révén.

2024-től kezdődően a **Magyar Levéltárosok Egyesülete új rendszer szerint** osztja ki az *Év Levéltára díjat*. Minden évben két elismerést osztanak ki, amelyek közül az egyiket állami levéltárak, míg a másikat felváltva egyházi és felsőoktatási levéltárak kaphatják meg. 2024-ben az *Év Levéltára díjat* a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára**, míg az *Év Egyházi Levéltára díjat* a **Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár** vehette át. Utóbbi esemény azért is jelentős, mert ez a magas szakmai elismerés első alkalommal került határon túli levéltárhoz.

A Raoul Wallenberg Egyesület elnöksége 2016-ban alapította meg az *Ember Mária-díjat*, az író emlékének adózva. Az egyesület azokat a személyeket kívánja a díjjal elismerni, akik munkásságukkal kiemelkedő módon bemutatták a zsidó és nem zsidó magyar emberek együttélésének történetét, illetve a magyarországi kisebbségek sorsát; a vészkorszak tragikus eseményeit, előzményeit és következményeit a magyar történelem és kultúra részeként dolgozták fel; valamint akik kiemelten hozzájárultak a rasszizmus elleni küzdelemhez és az emberi jogok érvényesüléséhez. A díjat 2024-ben mások mellett **dr. Horváth Ferenc**, Vác Város Levéltárának igazgatója, valamint **dr. Szécsényi András**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának történésze is átvehette.

Budapest Főváros Levéltára és *Budapest Főváros Önkormányzata* a holokauszt magyar áldozatainak emléknapján tartott közös *sajtótájékoztatón* mutatta be a 2024 januárjában újonnan előkerült *holokauszt-dokumentumokat*. A rendkívül értékes iratok ugyanabban a Kossuth téri házban – szintén felújítási munkák során – kerültek elő, mint 7000 elpusztultnak hitt adatszolgáltatási ív még 2015-ben. A most előkerült mintegy 1 iratfolyóméternyi irat az 1944 júliusában felállított Budapest székesfőváros és környéke lakásügyi kormánybiztosának hivatalához tartozott.

Szakmai látogatást tettek **Budapest Főváros Levéltárában** az *észtországi* Kanutban található *Konzerváló és Digitalizáló Központ* restaurátorai 2024. április 16-án. Aire Aksiim, és Kaisa Milsaar papírrestaurátor, illetve Jolana Laidma fémrestaurátor a Magyar Képzőművészeti Egyetem Erasmus+ programján keresztül érkezett Budapestre, ahol több kulturális intézményt is felkerestek. Budapest Főváros Levéltárában egy általános bemutatást követően megismerkedhettek a levéltár digitalizálási és konzerválási munkájával. Ezután szakmai konzultációt folytattak az Állományvédelmi Főosztály restaurátor kollégáival többek között a tömeges savtalanításról, levéltári tervek restaurálási problémáiról és megoldásairól, valamint filmek, negatívok anyagvizsgálatáról. A látogatás fő célját – a további, mind szorosabb együttműködés reményében – a szakmai kapcsolatfelvétel és tapasztalatcsere jelentette.

2024 áprilisában, életének 78. évében *elhunyt* **Vad Istvánné** született **Tóvizi Ilona**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárának** nyugalmazott gazdasági vezetője. Fiatalon termelőszövetkezeteknél dolgozott pénzügyi területen, majd 1993-ban helyezkedett el a levéltárban, ahol előbb gazdasági előadóként, majd 1994-től – a levéltár önálló gazdálkodási szervvé válásától – 2007-es nyugdíjazásáig mint gazdasági vezető segítette az intézmény működését. Szakmai hozzáértésével jelentős mértékben hozzájárult a levéltári tetőtér-beépítés és raktár bővítés problémamentes megszervezéséhez és lebonyolításához. Gazdasági vezetőségének idejére esett a gazdálkodás egyes feladatainak számítógépes rögzítésre történő átállása is, amelyet szintén sikerrel oldott meg.

Újabb *eredményes látogatást* tett a **Magyar Nemzeti Levéltár** küldöttsége a *Koreai Köztársaságban*, ahol egy hét alatt több egyetemmel, tudományos és kutatóintézzel, illetve szervezettel tárgyaltak. Az egyeztetések rendkívül sikeresek voltak, a delegáció számos *együttműködési megállapodást* írt alá *dél-koreai partnerekkel*.

A **Nemzetközi Levéltári Tanács** (ICA, International Council of Archives) több éves előkészítést követően *kiadta az új nemzetközi levéltári szabványt*, amelynek célkitűzése, hogy a levéltári nyilvántartás és leírás alkalmazkodjon a digitális hálózati környezet dinamikus és kollaboratív jellegéhez. Ennek főbb jellemzői: az irat által hordozott információ és a fizikai hordozó különválik, ugyanazt az információt több, különböző formátumú „eredeti” példány hordozhatja, amelyeknek saját életciklusai lehetnek; az irat-iratképző kapcsolat nem feltétlenül 1:1 típusú; a leírások jobban visszaadják az iratokban és irategyüttesekben rejlő összefüggések és kapcsolatok tényleges komplexitását (contexts); a proveniencia elv tágabb és rugalmasabb értelmezésére épül. Az új szabvány nem helyezi hatályon kívül az ICA által gondozott ISAD(G) szabványt és társzabványait, azokkal kompatibilis, de más technológiára épül.

Első alkalommal adták át a **Magyar Nemzeti Levéltár** közelmúltban alapított díját, a **Batthyány Lajos Nádor díjat** három kategóriában. Az elismerést azok a személyek kaphatják meg, akik az előző évben kimagasló szakmai, üzemeltetési és külső partneri tevékenységet végeztek a Magyar Nemzeti Levéltárban. 2024-ben **Záros Zsolt Béla** főtanácsos, az MNL Informatikai és Innovációs Igazgatóság, Digitális Szolgáltatásfejlesztési Osztály munkatársa, levéltári informatikus, **Bénde Eszter**, az MNL Tolna Vármegyei Levéltára gazdasági ügyintézője és **dr. Hegyi Klára** professor emeritus, MTA kutató nyerte el az elismerést. Az eseményen együttműködési megállapodást írt alá az MNL és a Magyar Batthyány Alapítvány. Ennek értelmében a felek megállapodtak abban, hogy egymást kölcsönösen támogatva széleskörűen mutatják be a hazai történettudományt, valamint a történeti forrásokat.

2024 tavaszán közel 100 ezer képfelvétellel bővült a **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár E-kutatás szolgáltatása**. A képanyag a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 50 plébániájának 1867–1945 közötti iratairól, valamint a főegyházmegye építés-felszerelés anyagáról készült.

2024. május 21-én két, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakával kapcsolatos adatbázist publikált a **Magyar Nemzeti Levéltár a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárával** közösen. A *Ne feledd a tért, hol ők elesetek* című anyag az 1848–49. évi szabadságharc honvédseregének veszteségi adatbázisa. Az *1848–49. évi szabadságharc hadműveleti iratai* című adatbázis alapját pedig a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, 1848. január 1. és 1849. december 31. közötti azon iratanyagok adják, amelyek a honvédsereg működésével kapcsolatos hadműveleti iratokat tartalmazzák.

A II. világháború végén a hazánk felé özönlő szovjet csapatok elől az ország értékeit vasúton nyugatra menekítették. Ezeket a szerelvényeket emlegették később „aranyvonatként”. A mentésben nagy szerepet játszott *Tarnay Frigyes*, a Magyar Nemzeti Bank főellenőre és Tuboly József banki munkatárs. A Tarnay által őrzött iratanyagok egészen mostanáig a család birtokában voltak az Amerikai Egyesült Államokban. Tarnay Frigyes leszármazottainak döntése nyomán az *értékes iratállományt* a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** vette át 2024. május 22-én.

2024. május 25-én *elhunyt Bodács Sándorné Leskó Emília Orsolya*, Budapest Főváros **Levéltára** egykori munkatársa. Nyíregyházán született 1946. április 25-én. Középiskolai éveit a balassagyarmati Szántó Kovács János Gimnáziumban töltötte. 1966-ban egy évig óvónőként helyezkedett el, később a Magyar Hajó – és Darugárban könyvelőként dolgozott egészen 1993-ig, a gyár megszűnéséig. 1996 után az angyalföldi önkormányzatnál és cégeinél vállalt munkát. 1999 szeptemberétől foglalkoztatta Budapest Főváros Levéltára, előbb mint közhasznú munkást, majd 2001. január 1-jétől kinevezéssel levéltári kezelőként a II. iratörző főosztály terv- és térképtár, fotótár csoportjánál. Bár 2008-ban hivatalosan nyugállományba vonult, 2011-ig 6 óras munkatársként foglalkoztatta az intézmény.

2024. május 29-én *adták át* a **Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára új épületét** Miskolcon. A projekt keretében az MNL a Miskolci Egyetemmel működik együtt; a levéltár új épülete az oktatási intézmény könyvtára és levél-

tára mellé, a rektori hivatal közelébe költözött. Magyarország jelenlegi legmodernebb levéltárát kétszintes, mozgatható polcrendszerrel szerelték fel, ahol 20 kilométer iratanyagot tudnak megőrizni, így a dokumentumok elhelyezése várhatóan több évtizedre megoldott lesz.

Egyre szorosabbra fűzi kapcsolatait a **Magyar Nemzeti Levéltár** és az **Üzbég Levéltár**, az **Üzarchiv Ügynökség**, amelynek küldöttsége háromnapos látogatáson járt 2024 májusában Budapesten. A felek közös kiállításokról és kötet kiadásokról egyeztettek, emellett arról is tárgyaltak, hogy a két intézmény szakemberei miként oszthatnák meg egymással tapasztalataikat.

Világi Dávid

Réfi Veronika

1978–2023

„Nem múlnak ők el, kik szívünkben élnek,
Hiába szállnak árnyak, álmok, évek.”
(Juhász Gyula)

Tragikusan korán, alig 45 évesen, 2023. október 20-án elhunyt Budapest Főváros Levéltárának (BFL) munkatársa, Réfi Veronika. Akikkel közelebbi (munka)kapcsolatban állt, tudtak hosszú ideje türelemmel viselt betegségéről, mégis mindenkit váratlanul ért halálának híre. Csöndes, visszahúzódó, nehezen megnyíló volt a kívülállók számára, közről megismerve azonban egy szerethető, kedves, szarkasztikus humorú, nagyon autonóm és erős igazságérzetű, szinte harcias személyiség volt, akár szűkebb szakmai területéről, a munkajogról, akár a nemek közötti egyenlőség kérdéséről volt szó. Keveseknek adott bepillantást a páncélja mögé, munkáját azonban sokan ismerték: segítőkészen és precízen végezte.

Réfi Veronika 1978-ban Zalaegerszegen született, majd Sümegen nőtt fel. Veszprém-ben, a Padányi Bíró Márton Római Katolikus gimnáziumban érettségizett, majd pedig a szegedi József Attila Tudományegyetemen magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész-diplomát szerzett 2006-ban. Ezzel párhuzamosan elkezdte a szegedi Állam- és Jogtudományi Karon a társadalombiztosítási szervező szakot, főiskolai oklevelét 2008-ban kapta meg. A munkájához szükséges közigazgatási alapvizsgát, majd szakvizsgát is letette 2009-ben és 2011-ben. Nyelvekből is képezte magát: angolul és németül is magas szinten tudott. Társadalomtudományi érdeklődését *Hamvas Béla válságfelfogása az 1930-as években írt esszéi alapján* című magyar szakos szakdolgozata, szociális kérdések iránti irányultságát pedig *A nonprofit szektor szerepe az elöregedés által okozott problémák megoldásában* című társadalombiztosítási szervező diplomamunkája jelezte. Tanulmányait követő különböző munkahelyei is az ezirányú érdeklődését mutatták. Rövid ideig gyámügyi ügyintéző volt a sümegi Polgármesteri Hivatal Gyámhivatalában, majd sikertült szakmájában elhelyezkedni Budapesten a Nyugdíjfolyósító Igazgatóságnál, később pedig a Magyar Államkincstárnál.

2017-ben került Budapest Főváros Levéltárába bér- és munkaügyi előadóként, ahol – saját bevallása szerint – a korábban megszerzett tudását és gyakorlatát immár intézményi oldalon is kamatoztatni szerette volna. Ennél azonban jóval többet tett, mert nemcsak beleásta magát szakterületének – valljuk be, nem egyszerű – jogi oldalába, hanem tovább is képezte magát, és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán elvégezte a munkajogi szakjogász és szakokleveles tanácsadó kétéves képzést, szakdolgozatát azonban már nem volt lehetősége elkészíteni. Mindig törekedett rá, hogy precíz, helytálló megoldást

találjon egy-egy problémás kérdésre, nem nyugodott, míg nem sikerült a legkielégítőbb módon lezárni azokat. Otthonosan mozgott a munkaügy számos különböző területén, de különösen a munkajogban; munkáját mindig teljes diszkréció jellemezte. Közvetlen kollégái különösen nagyra értékelték alapos, elemző hozzáállását, amelynek segítségével sok kérdéshez a legkiválóbb háttéranyagokat készítette.

Jelenléte és munkája jól mutatja, hogy egy-egy intézmény látványosabb szakmai eredményei mellett a nem szakmai munkatársak nélkülözhetetlen, az adott intézményt alapjaiban fenntartó munkája sokak számára rejtve maradhat. Verának már a tanulmányai során megmutatkozó, a társadalmi szerepvállalás és a szociális kérdések iránti érdeklődése fejeződött ki abban, hogy 2021-ben tagja lett a BFL üzemi tanácsának, a Munkavállalói Tanácsnak. Hasznos gyakorlatnak érezte ezt tanulmányai mellett és személyével a BFL munkavállalói olyan kollégát tiszteltek meg bizalmukkal, akit a munkaügyi csoportban végzett munkája során már (szinte) mindenki ismert, s munkavégzése iránti elégedettségüket is tükrözte e választás, valamint reményüket, hogy az így megszerzett és felhalmozott tudást csak még inkább a közösségük hasznára fogja tudni fordítani. Verának is ez volt a kifejezett célja, amikor egy olyan pozícióért indult, ami visszahúzóbb személyiségeből fakadóan számára nem volt természetes választás. A Munkavállalói Tanács tagjai azért, hogy segíteni tudjanak azoknak, akik beléjük vetették bizalmukat, olyan helyzetekbe kerülhetnek, amikor ki kell lépniük a komfortzónájukból. Vera ezt is vállalta, s bár a munkaügyi, munkajogi szakértelmével elsősorban háttérmunkát végzett és számtalan esetben segített a többieknek eligazodni a jogszabályok és a lehetőségek útvesztőjében, azonban a BFL közössége érdekében helytállt a számára szokatlanabb helyzetekben is.

Vera, hálásak vagyunk érted, hogy ismerhettünk és közösségünk tagjává váltál! Emlékedet megőrizzük szívünkben, nyugodj békében!

Németh Ágnes

Kellner Judit

1953–2023

Év elején érkezett a váratlan és szomorú hír, hogy 2023. december 23-án életének 71. évében elhunyt Kellner Judit, Budapest Főváros Levéltára nyugalmazott munkatársa, főosztályvezetője. Az ő esetében minden túlzás és fellengzősség nélkül mondhatjuk, hogy munkája egyben hivatása, életének komoly tartalmat adó, meghatározó része volt.

Egerben született, itt végezte középiskolai tanulmányait is. Az ELTE BTK-n szerzett történelem-könyvtár szakos képzettség mellett C szakként levéltári tanulmányokat is végzett. Meghatározó volt számára, hogy pályája 1979-ben a Kovács Béla vezette, az 1970–1980-as években országos kisugárzású műhelynek számító Heves Megyei Levéltárban indult, ahol 1984-ig dolgozott. Néhány, gyermekeivel töltött év után, 1988–1989-től már a BFL-ben kapcsolódott be ismét a levéltárügy vérkeringésébe.

Ekkor, a VIII. kerületi Leonardo közben lévő új épület átadása után kezdődött meg a levéltár teljes anyagának átköltöztetése, amely több évet vett igénybe. Judit, ahogy a gyermekek cseperedtek, egyre több időt és energiát tudott a munkának szentelni. Ekkor formálódott ki a „Leonardóban” az a munkaközösség, amelynek egyre inkább oszlopos tagja, majd főosztályvezetője lett. Ezt úgy kell elképzelni, mint egy akkori átlagos megyei levéltárnak megfelelő méretű, teljes épületet elfoglaló részleget. Az egész iratanyag megmozgatása és az új rendnek megfelelő elhelyezése, valamint az „elkóborolt” iratok keresése és az egyes irategyüttesek végein lógó besorolatlan iratok („Lymbus”) azonosítása során „megtalálta” őt az a feladat, hogy átfogóan vizsgálja felül a nyilvántartások állapotát, rögzítse a hiányosságokat, varrja el az addig elvarratlan szálakat. Ezek általában éppen azért voltak elvarratlanok, mert azt az aprólékos, türelmes utánajárást igényelték, ami Judit sajátja volt – azaz éppen órá vártak... Kitartása az aprólékos, sziszifuszi munkákban kivételes volt, nem csak a BFL-ben, de talán a levéltárügyben is.

A levéltári anyag egyik sajátossága – szemben a műveket őrző könyvtárral –, hogy az iratok az iratképzők működésének lecsapódásaként keletkeznek, és forrásként történő használatukhoz nagyon fontos keletkezésük logikájának és fennmaradásuk körülményeinek megértése. Ehhez az is hozzá tartozik, hogy pontosan értsük levéltáros elődeink iratátvételi, selejtezési és rendezési gyakorlatát. Judit a napi munka során elkezdte tudatosan gyűjteni és rendszerezni az elmúlt évtizedek szakmai utasításait, módszertani útmutatóit, amelyek a levéltárak irattári anyagai között vagy a levéltári folyóiratok már kevéssé háborgatott régi évfolyamaiban bújtak meg. Ebből az évek során olyan egyedülálló gyűjteményt alakított ki, amelynek szisztematikus kibővítésével, Takács Edittel együtt, létrehozták a szakmai módszertani anyagoknak az 1920-as évektől napjainkig terjedő internetes gyűjteményét, a Hungaricana Közgyűjteményi Portál részét alkotó Levéltári Korpuszt, amely azóta nélkülözhetetlen segédeszköz és szakmatörténeti forrásbázis.

Ez – azon túlmenően, hogy pontosan a hozzá közel álló aprólékos, kitartó munkát igényelte –, annyiban is jellemző rá, hogy bővíthető internetes adattárként „névtelen”, a felületen sehol nem szerepel, hogy Judit munkája.

Másik „fő műve” a BFL szakkönyvtárának új alapokra helyezése: ő szervezte és irányította azt a munkát, amelynek eredményeként a jó állományú, de meglehetősen zilált állapotú és nehézkesen használható könyvtár, teljes újrafeldolgozás után, internetes katalógussal kitűnően feltárva, és azóta is nagy figyelemmel gyarapítva, a kor színvonalán töltheti be rendeltetését.

Juditot a levéltár egyre inkább mint rendszer érdekelte. Leginkább egri korszakában vett részt olyan munkákban, amelyek az iratanyag történettudományi szempontú kiaknázását és a tartalmi érdekességek széles körű megismertetését szolgálták. Ez továbbra is vonzotta, de a BFL-ben már főleg arra koncentrált, hogy a rendszerben minden szál iratnak legyen meg a maga helye, rendelkezzen precíz leírással, és értsük is, hogy miért került arra a rendszerbeli helyre. Úgy érezte, hogy amíg ez nem „kerek”, addig ő nem foglalkozhat mással. A BFL Teve utcai egységes új épületbe történő átköltözését követően kialakult új szervezeti struktúrában 2004-től az 1950 utáni anyaggal foglalkozó főosztályt irányította a rá jellemző akribiával, ami magában foglalta a 23 kerületi és a fővárosi önkormányzattal való napi szintű kapcsolattartást, irattáraik és szerteágazó iratkezelésük figyelemmel kísérését, az iratátvételek szervezését.

Bekapcsolódott több olyan csoportmunkába is, amelyek a levéltárügy egészét szolgálták: az egységes fondszerkezet megújítása, a nyilvántartási rendszer informatikai alapra helyezése, szakmai-módszertani háttérének kidolgozása és a levéltári kiadványok bibliográfiai feltárása. Ezekben a munkacsoportokban is jellemzően a sziszifuszi aprómunka tetemes részét vállalta magára. Az említett „fő művekben” is az a közös, hogy miután elkészültek, mindenki természetesnek veszi, hogy megvannak, és valószínűleg már ma is csak néhány ember tudja egyáltalán, hogy kiknek köszönhetőek.

Munkahelyén kevés embert engedett igazán közel magához, de akár szakmai, akár személyes problémák megbeszélésére, ezekben való segítségnyújtásra bármikor készen állt, bárki is kereste meg, soha nem sajnálta az időt és energiát. Felhalmozott bizalmi tőkéjének legbeszédesebb bizonyítéka, hogy közel tíz éven át, több cikluson keresztül elnöke volt a levéltár közalkalmazotti tanácsának.

Judit csendes, nyugodt szenvedélyességgel járta a maga útját, ezen átsugárzó derűvel élt családjának és a levéltárnak.

Sipos András

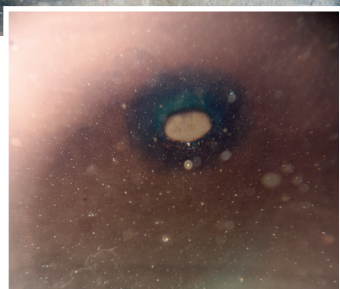
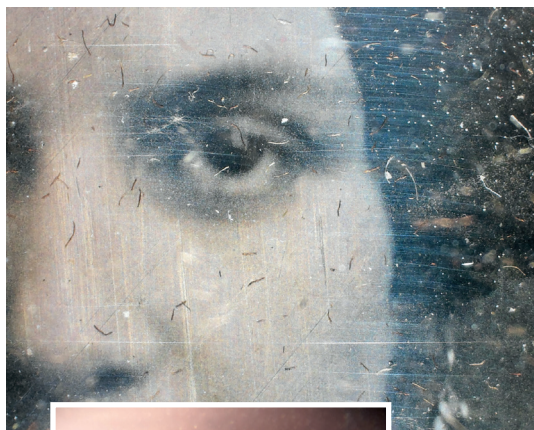

2–3. Egy leány kézzel színezett portréja és egy férfi félalakos képe installált dagerrotípián

4–5. Negatív és pozitív kép
egy dagerrotípián,
eltérő tükröztetéssel

6. Ezüstkorrózió a dagerrotípia felületén

7–8. Karcok és rézkorrózió két dagerrotípia felületén

9–10. Ambrotípia fekete és fehér háttér elé helyezve (pozitív, illetve negatív képként), az arcon jól látszik a piros színezés

11–12. Egy bőrborítású dobozkába installált ambrotípia

13–14. Egy szennyezett és törött üvegű,
valamint egy sérült hátlapú
ambrotípia

15–16. Egy fémből, illetve egy dombornyomott
papírból készült paszpartuval
ellátott ferrotípia

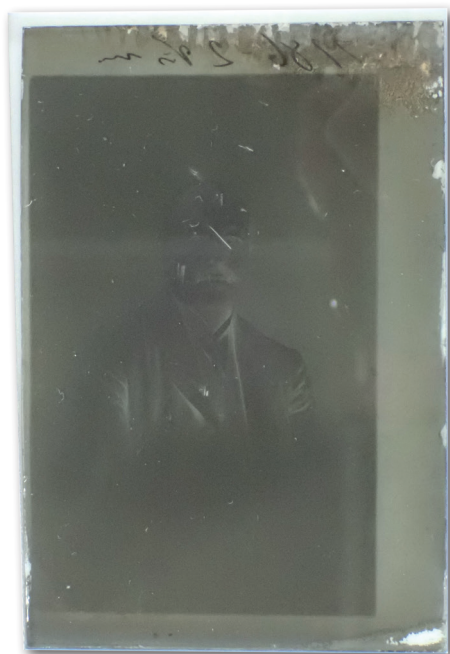
17–18. Korrózió megjelenése az emulziós réteg alatt és repedésháló a képfelületen

19. Albumin negatív sérült emulziós réteggel a széleken

20–21. Barnás tónusú, részletgazdag
kollódiumos negatívok

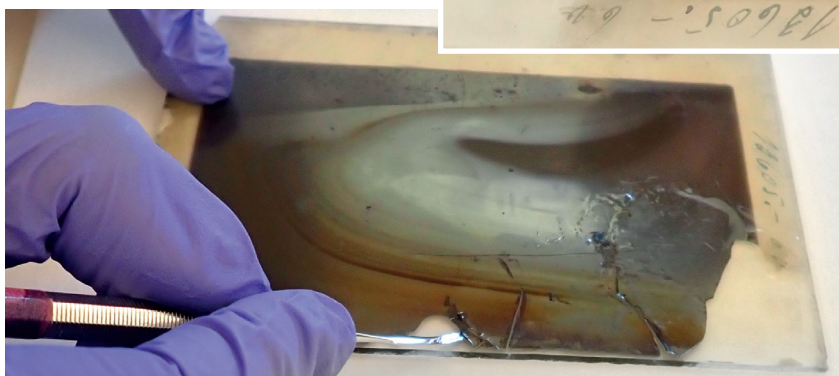

22–23. Zselatinos üvegnegatív mechanikai sérülései, ezüstkiválás és az emulzióra tapadt papír

24–25. Zselatinos emulzióba tapadt papírmaradványok tisztítás előtt (fent) és után (lent)

26–27. Felvált, hiányos emulzió
egy üveglemezen és a vissza-
rögzítés folyamata

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

illusztráció a *Fotónegatívak és konzerválásuk* című tanulmányhoz

800 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE